

Ege Üniversitesi Yayınları
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayın No:18

ÖD TENGRİ YAŞAR

E.Ü. TDAE TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI 30. YIL ARMAĞANI

EDİTÖRLER
ALİ BALCI
İBRAHİM DOĞUKAN DOKUR

İZMİR - 2023

Ege Üniversitesi Yayınları
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayın No: 18

ÖD TENGRİ YAŞAR

EGE ÜNİVERSİTESİ TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI 30. YIL ARMAĞANI

EDİTÖRLER
ALİ BALCI
İBRAHİM DOĞUKAN DOKUR

Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova-İzmir 2023

ÖD TENGRİ YAŞAR

EGE ÜNİVERSİTESİ TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI 30. YIL ARMAĞANI

EDİTÖRLER

ALİ BALCI

İBRAHİM DOĞUKAN DOKUR

E-ISBN: 978-605-338-401-4

Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 06/02/2023 tarih ve 2/72 sayılı kararı ile yayınlanmıştır.

Eserin bilim, dil ve her türlü sorumluluğu yazarına/editörüne aittir.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 52149

Ege Üniversitesi Yayınları

Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi

Bornova -İzmir

Tel: 0 232 342 12 52

E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Link

<https://basimveyayinevi.ege.edu.tr>

Yayın Tarihi: Şubat, 2023

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

ÖD TENGRİ YAŞAR

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
Türk Tarihi Anabilim Dalı 30. Yıl Armağanı

EDİTÖRLER: Arş. Gör. Ali BALCI, Dr. İbrahim Doğukan DOKUR

DİZGİ: Arş. Gör. Ali BALCI

KAPAK TASARIMI: Arş. Gör. Ali BALCI

KAPAK RESMİ: Google Earth, Orhun Nehri görüntüsü

WEB ADRESİ: tdae.ege.edu.tr

İÇİNDEKİLER

OKAN ÇEKİL Bir Getica Anlatısı: Attila'nın Gallia Seferinin Nedenleri Üzerine	1
ERTUNÇ GENÇAY Kral Arthur Efsanesi: Erken Macar ve Türk Kültür Bağı	27
EMİNE ÖYKÜ KESTANECİOĞLU Orhun Yazıtlarına Göre Göktürk Devlet İdaresi	39
BARIŞ PEHLİVAN Çıtak/Çıtak/Çatak Türkleri Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme	55
KÂZIM UZUN Sultan'ın Kardeşi, Papa'nın Haini: Memlûklerin Cenovalı Taciri Securano Salvago	71
ALEYNA KOPAN Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Mekke'deki Kadınların Toplumsal Konumu	91
NAZLI PAŞALI Çin Devletinin İpek Yolu Üzerindeki Doğu Türkistan'a İlişkin İşgal Politikaları	105
MESUT KAYA İpek Yolu veya Doğu-Batı Ticaretinin Siyasete Etkisi Üzerine	119
MEHMET ZEKİ TOLGA ÖZHAN Osmanlı Balkanlarında Kimlik İnşası: Basın Yayın Faaliyetlerinin Ulusal Kimliklerin Kabulü İçin Kamuoyu Oluşturmada Kullanımı	143
MELEK BULUT BARDAKÇI Rus Düşünce Tarihindeki Doğu-Batı Çatışması: Slavofiller ve Batıcılar	163
ELİF AKINTI Ceditçi Fikirler Kapsamında Özbekistan'da Basın-Yayın Faaliyetleri (1905-1917)	183
ELİF AYŞE GÖKGÖZ Sovyet İdaresindeki Kırgız Bozkırlarında Kolhoz Sisteminin Oluşumu	201
ŞEVVAL SAKİN Şolohov'un "Durgun Don" Adlı Eseri Üzerinden Sosyalist Gerçekçilik	213

ÖNSÖZ

Akademik anlamda tarih, geçmişe ait bir verinin bir tarihçi tarafından bilimsel metotlar çerçevesinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Ortaya konan bu değerlendirmenin zenginliğini, akademik literatüre ve okuyucuya sunacağı entelektüel katkının değerini belirleyen şey ise kuşkusuz tarihçinin eğitimi ve edindiği mesleki deneyimdir.

Bu bağlamda öğrencilerini sadece yetiştirmekle kalmayan, aynı zamanda mesleki deneyimlerini arttırmak için de özel bir çaba gösteren Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2017 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsünün 25. yılına armağan ettiği “İtil Suwı Aka Turur” kitabından sonra şimdi de Enstitümüzün 30. yılına ithafen “Öd Tengri Yaşar” adlı bu eseri siz değerli okuyuculara sunmanın mutluluğunu yaşamaktadır.

Anabilim dalı öğrencilerimiz tarafından kaleme alınan makalelerden oluşan bu kolektif eser, bir yandan genç tarihçi adaylarımıza akademinin bir parçası olabilmenin yolunu açarken bir yandan da özgün içeriğiyle Türk ve dünya tarihçiliğine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bugünün saygın tarihçilerinin de bir zamanlar aynı sıralarda oturan genç ve heyecanlı öğrenciler olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, genç arkadaşlarımızın ilk adımlarından oluşan böyle bir çalışmayı ortaya koymak çok daha anlamlı ve değerli bir hale gelmektedir. Bugün bu kitabı eline alan genç tarihçi adaylarını, gelecek yıllarda serinin diğer kitaplarında yazar olarak görebilmek ise en büyük gururumuz ve mutluluğumuz olacaktır. Ortaya koyduğumuz çalışmanın genç arkadaşlarımız için akademik anlamda iyi bir perspektif yaratacağına ve önemli bir motivasyon kaynağı olacağına da yürekten inanıyoruz.

Her şeyin ötesinde böyle bir eseri, Türk Tarihi Anabilim Dalı olarak 1992 yılından bu yana aralıksız şekilde lisansüstü eğitim veren, yetiştirdiği saygın bilim insanları ve ürettiği nitelikli eserler ile ülkemize ve dünya bilim camiasına 30 yıldır büyük katkılar sağlayan Enstitümüze armağan edebilmek bizim için büyük bir onur kaynağı olacaktır.

Bu eserin fikri temellerini atan ve ortaya çıkmasına önayak olarak tüm anabilim dalı öğrencilerini teşvik eden anabilim dalı başkanımız Prof. Dr. Osman

Karatay'a ve çalışmaların olgunlaştırılması hususunda genç arkadaşlarımızın ortaya koydukları çalışmalarla yakından ilgilenen başta Dr. Öğr. Üyesi Mertcan Akan olmak üzere anabilim dalımızın değerli üyeleri, Prof. Dr. Abdullah Temizkan, Dr. Öğr. Üyesi Muhammet şen ve Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Üstün'e ayırdıkları zaman ve gösterdikleri hassasiyet için teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabımızın Ege Üniversitesi ailesinin bir parçası olarak yayınlanması hususunda gösterdiği ilgi ve destek için Enstitü müdürümüz Prof. Dr. Nadim Macit'e ve yayın kurulu üyelerine de şükranlarımızı sunuyoruz. Bu tür akademik eserleri her daim destekleyen ve kitabımızın baskı maliyetlerini üstlenen Zekerya Doğan Eğitim Kùltür Gençlik ve Spor Derneği'ne ve kurucu başkanı Öğr. Gör. Kenan Doğan'a da genç arkadaşlarımızın emeklerine gösterdiği hassasiyet için tüm arkadaşlarım adına teşekkür ediyorum.

Son ve en önemli teşekkürü ise bu eser için büyük bir özveriyle çalışarak hem Türk tarihçiliğine hem de şahsi akademik kariyerlerine son derece önemli katkılar sunan bu kitabın değerli yazarlarına etmek istiyorum. *Öd Tengri Yaşar'ın* daha güzel kitaplara, daha güzel çalışmalara ve akademik dünyanın kurumsal anlamda da bir parçası olacağınız çok güzel günlere kapı aralaması dileğiyle.

Ali BALCI
Kasım 2022 / Bornova

SUNUŞ

“Tarih; okuyana, kendi gözünün görme derecesine göre yol gösteren bir kılavuzdur” der J. J. Rousseau. Gerçekten de tarihe bakmak ve onu anlamaya çalışmak, gelecek inşasının önemli bir merhalesidir. İnsan toplulukları, millet olma bilincini tarihî farkındalıklarıyla oluşturmuş; günümüz toplumlarının dayandığı kurumları bu kökler üzerine inşa etmişlerdir. Bu sebeple tarih bilinci sadece ülkemiz için değil, Türk dünyası için de büyük önem arz etmektedir ve bu alana yönelik çalışmalar, sadece bugünü değil, geleceği de şekillendirmektedir.

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, kurulduğu 1992 yılından bu yana Türk dünyasının tarihî gelişimi, dili, edebiyatı, sanatı, kültürü, siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili araştırmalar yapmakta, bu araştırmaların sonuçlarını sadece kendi akademik kadrosuyla değil, bilimsel yayınların ortaya konmasında mevcut yüksek lisans ve doktora öğrencilerini de teşvik ederek literatüre önemli katkılar yapmaktadır. Bu bağlamda elinizdeki *Öd Tengri Yaşar* isimli kitap, Enstitümüzün 30. yılına armağan olması amacıyla hazırlanmış olup Türk Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin makalelerini ihtiva etmektedir. Bu kıymetli çalışmayı oluşturan bölümlerin lisansüstü öğrencilerimiz tarafından hazırlanmış olması, Enstitümüz için büyük bir gurur kaynağıdır.

Bu sunuş yazısıyla, kitabın hazırlanmasına öncülük eden başta Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Osman Karatay’a ve anabilim dalı öğretim üyeleri olmak üzere, kitabın editörlüğünü üstlenen Arş. Gör. Ali BALCI ve Dr. İbrahim Doğukan DOKUR’a, çalışmalarıyla kitaba katkıda bulunan Türk Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora öğrencilerimize, kitabın basılması için desteklerini esirgemeyen Zekerya Doğan Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Derneği Başkanı Öğr. Gör. Kenan DOĞAN’a teşekkür eder; kitabın başta ilgililer olmak üzere tüm bilim dünyasına değerli katkılar sunmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Nadim MACİT
E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

Okan ÇEKİL*

BİR GETICA ANLATISI: ATTILA’NIN GALLIA SEFERİNİN NEDENLERİ ÜZERİNE

Ey bunu okuyanlar, bu şeyleri öğrenmek isteyenler için seleflerimin yazdıklarını takip ederek onların engin çayırlarından bir çelenge serpiştirmek maksadıyla çok az çiçek topladığımı bilin.

Iordanes, *Getica*, LX. 316.

551 yılında Iordanes tarafından Constantintopolis’te Latince kaleme alınan *Getica* (*de actibusque Getarum*), genelde bir German halkı olan Gotların, özelde onların doğu kanadını oluşturan Ostrogotların (daha özelde yönetici Amal hanedanlığının) tarihini Roma İmparatorluğu ile münasebetleri çerçevesinde odağına almış bir eserdir. Bu anlamıyla her ne kadar Got-Roma dünyası dışında kalan unsurlar hakkında vadettikleri sınırlı olsa da, Hun tarihini aydınlatması açısından –eldeki yazılı kaynaklara bakıldığında- özellikle Attila dönemindeki gelişmelere dair aktardıklarıyla neredeyse tek başına durmaktadır. Hun tarihi araştırmacıları için sahip olduğu bu kritik

* Doktora öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,

Türk Tarihi Anabilim Dalı. okncekil.35@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0002-3019-5975

önem, sağladığı verilerin biricikliği kadar detaylarıyla da kendini göstermektedir. Örneğin, Hunların yaratılışına dair “kötü ruhlar ve cadıların birleşmesi” efsanesini ilk olarak *Getica*'da okumaktayız (*Getica*, XXIV. 121-122)¹. Attila'nın sarayına yapılan Doğu Roma İmparatorluğunun meşhur elçilik faaliyetinden (*Getica*, XXXIV. 178-180)² ve yine Attila'nın cenaze töreninden (*Get.* XLIX. 255-258)³ aktarılan zengin veriler de yalnızca *Getica*'da yer almaktadır. Nitekim bu çalışmanın konusu olan Attila'nın *Gallia* seferi anlatısı da bunlardan biridir.

451 yılında *Catalaunia* Ovalarındaki⁴ bir muharebeyle sonuçlanan ve temelde Hun veya Roma saflarına ayrılmış Avrupa'nın mevcut pek çok halkının (Vizigot, Ostrogot, Frank, Alan, Gepid, Sarmat vs.) adı geçtiği bu olay, V.-VI. yüzyılın Latin-Yunan yazılı tarih kaynaklarının birçoğunda değinilmiş olmasına rağmen *Getica*'daki anlatı ele alınışı açısından diğerlerinden sıyrılmaktadır (bunlar daha sonra ele alınacaktır). Bu durum yalnızca diğer kaynakların bahislerinden daha uzun ve detaylı olarak aktarılmasıyla değil, eserin kendi içinde kapladığı alanla da ilgilidir.⁵ Dolayısıyla sadece bu

¹ *Getica*'dan yapılan alıntıların Türkçe tercümesi için şu çalışmalardan yararlanıldı: (Üstün, 2007). Şu çalışmayla da karşılaştırıldı: (van Nuffelen ve van Hoof, 2020). Takip edilen edisyon: (Mommsen, 1885).

² Iordanes bu elçilik faaliyeti ile ilgili anlatısında elçilik heyetinden bulunan tarihçi Priskos (Priscus)'a dayandığını ifade eder. Ancak Priskos'un yazdığı eser tamamen hayatta kalmamış olduğundan bu anlatıyı yalnızca *Getica*'da okumaktayız, bak. (Priskos, frag. 9-9a). Çalışma boyunca Priskos'a yapılacak atıfların hem Türkçe tercümesi için hem de fragman numaraları için şu çalışmadan yararlanıldı: (Kaçar, 2020). İngilizce tercümesi ile de karşılaştırıldı: (Blockley, 1983). (Bu iki çalışmanın fragman numaraları farklıdır).

³ Yine *Getica* sayesinde okuyabildiğimiz bir Priskos fragmanıdır, bak. (Priskos, frag. 23).

⁴ Bu bölgenin bugün nereye tekabül ettiğiyle ilgili farklı yorumlar mevcuttur, (Schultheis, 2019, s.67-69). Genel eğilim modern Troyes kentine yakın olduğudur. *Gallia* (Galya): Ren Irmağının batısında kalan modern Fransa, Belçika ve güneyde İspanya yarımadasına kadar uzanan bölgenin tarihi adı.

⁵ Toplamda 316 pasajdan oluşan eserin 34 pasajı, seferin ve muharebenin anlatısına ayrılmıştır. Başka bir deyişle toplamda 60 bölümün 7'si bu anlatıya ayrılmıştır. (*Getica*, XXXV. 180 – XLII. 218).

anlamda bile anlatının eserin amacı doğrultusunda önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır (Whately, 2013, s.72; Swain, 2014, s.109).⁶ Bu da eserin amacının ne olduğunun açıklanmasını gerektirir.

İlk bakışta *Getica* özgün bir amaç taşıyor gibi görünür. Öyle ki, Iordanes'ın çalışmasını “[Cassiodorus] Senator’un Gotların kökeni ve günümüze kadar olan faaliyetleri hakkında yazdığı on iki ciltlik eserinin” bir özeti ve bu özete bir takım yazılı kaynaklardan yaptığı eklemeler olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu özetin asıl esere sürekli bir erişim sağlayamaması nedeniyle hafızasında kaldığı kadarıyla gerçekleştiğini fakat “ana fikri ve olayları da tamamen” hatırladığını da belirtmiştir (*Getica*, 1-2). Bu açıdan Iordanes’in *Getica*’sının durumu – yani, ne kadarının özet, ne kadarının özgün olduğu-, Cassiodorus Senator’un kayıp olan “on iki ciltlik Got Tarihi” eseri bir umutla- ortaya çıkana kadar tartışmalı olarak kalacaktır.⁷ Yine de, Iordanes’in “ana fikri ve olayları” hatırladığı vurgusu, selefinin amacından sapmadığı anlamını çıkarmamız açısından bir ipucu sağlasa da, bu iki eserin yazıldığı tarihler (“Got Tarihi”: 526? - *Getica*: 551) arasında yirmi yıl civarı bir zaman⁸ ve mekân (sırasıyla: Roma? - Constantinopolis)⁹

⁶ Whately, “*Gallia* seferi anlatısının *Getica*’nın zirve noktası olduğunu belirtirken; Swain, tematik merkezi olarak yorumlar.

⁷ Cassiodorus’un “Got Tarihi” olarak tanımlanan bir eser yazmış olduğu yine onun *Variae* (IX. 25) adlı bir eserinde ve bir biyografisinde (*Ordo generis Cassiodorum*, 33-34) teyit edilmiştir. *Variae* için şu edisyondan faydalanıldı: (Mommsen, 1984a). *Ordo generis* için şu edisyondan faydalanıldı: (O’Donnell, 1979) Ayrıca *Getica* ve “Got Tarihi” arasındaki durumun tam bir tespiti bu makalenin sınırlarını aşacağı için burada yer verilmeyecektir. Yine de *Getica*’da Iordanes’in “Got Tarihi”ni basitçe kopyaladığı şeklinde (Momigliano, 1955) yorumun artık genel kabul görmediği söylenebilir. Özellikle (Croke, 1987) *Getica*’nın özgün bir çalışma olduğu konusunda güçlü bir argümana sahiptir.

⁸ Cassiodorus’un bu kayıp eserinin yazıldığı tarih net değildir. En geç 533 yılında yazılmış olmakla birlikte 523-526 yılları arasında yani Ostrogot Kralı Theodoricus’un ölümünden önce yazılmış olduğuna dair bir yorum için bak. (Barnish, 1984)

⁹ Eserin yazıldığı yer de belli değildir. Öyle ki, Cassiodorus bir bürokrat olarak Ostrogot Krallığına yönetim merkezinin bulunduğu Ravenna’da hizmet etmişse de, eserini burada ve hizmette bulunduğu sırada yazdığı belirsizdir. Roma’da bulunduğu dair bir yorum için bak. (Barnish, 1984, s.339)

farkının bulunması ile değişen siyasi atmosfer içinde benzer amaç taşımaları bir sorun olarak durmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, Cassiodorus'un Ostrogot Krallığına çeşitli yüksek bürokratik görevlerde hizmet etmiş bir "Romalı" olması (O'Donnell, 1979, s.13-32)¹⁰ karşısında Iordanes'in Got kökenli bir Roma vatandaşı olup (*Getica*, LX. 316) "Doğu Roma" İmparatorluğu başkentinde faaliyet göstermesi, meselenin daha da karmaşık görünmesine sebep olmaktadır.

Tüm bunlar yazarları ve eserlerini kendi dönemlerindeki mensubu oldukları yapıların siyasi gelişmeleri ışığında okumaya çalışmak, taşıdıklarını düşündüğümüz ortak amaçları ve de farklılıklarını anlayabilmek adına faydalı görünmektedir. Bu da nitekim *Getica*'daki *Gallia* seferi anlatısının, önemini ve özgünlüğünü açıklama girişimine bir temel sağlayacaktır. Bunula birlikte söz konusu anlatıya sebep gelişmeler, çağdaşı yazarların aktardıkları ile karşılaştırılarak meselenin tarihselleştirilmesi adına metin içi bağlam – metinler arası bağlam çerçevesinde bir yöntem uygulanacaktır.

"GOT TARİHİ"

Cassiodorus'un "Got Tarihi" adında bir eser yazmış olması dışında eserle ilgili neredeyse hiçbir şey net olmasa da, Ostrogot Krallığı'nın kurucusu ve en uzun hüküm süren yöneticisi Theodoricus döneminin (493-526) bir ürünü olduğu ya da en azından bu dönemi yansıttığı söylenebilir.¹¹ Yalnızca bu dönemin değil, Krallığın Ravenna'da kuruluşundan itibaren tüm siyasi sürecinin ana hatlarını yine Cassiodorus'un diğer çalışmalarından okuyabilmekteyiz:

¹⁰ O'Donnell, Cassiodorus üzerine yetkin bir tarihçidir ve özellikle onun hakkında kişisel bilgileri yukarıda belirtilen sayfalarda etraflıca tartışmıştır. Buna göre, Squillace kentinde doğmuş olduğu (484?) ve 4 kuşaktır Roma İmparatorluğu'na hizmet eden bir soydan geldiği bilinmektedir. Ayrıca 514 yılında Roma'da *consul* olarak atanmıştır. Bununla birlikte Cassiodorus Ostrogot Krallığına üç ayrı dönemde üç farklı görevle hizmet etmiş olduğu bilinmektedir: *quaestor* 507-511; *magister officiorum* 523-527; *praetorio praefectus* 533-537.

¹¹ 8. dn.

Chronica (Kronik - 519) ve *Variae* (Mektuplar- 539?).¹² Bunun anlamı, bu iki eserin kayıp “Got Tarihi”nin içeriğine ilişkin bir çıkarımda bulunma fırsatı sunmasıdır; öyle ki, “Got Tarihi”nin kronolojik olarak bu diğer iki eserin arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Yani, burada siyasi ortama dair edilecek bahisler, aynı zamanda söz konusu esere dair de bir şeyler söyleme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim bir edebi eser ve onun meydana geldiği ideolojik ortam arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Asıl meseleye dönecek olursak, Theodoricus döneminden bize yansıyanın özellikle Roma İmparatorluğu ile oluşturulmak istenen barış ortamı olduğu söylenilebilir. Çünkü Theodoricus 493'te Odoacer adlı bir Germen komutan tarafından “işgal edilmiş” Batı Roma İmparatorluğu merkezi Ravenna'ya dönemin Constantinopolis'teki İmparatorun vekili olarak girmiş (*Getica*, LVII. 289)¹³ ve Roma yönetim ve hukuk sistemi aynen sürdürülmeye devam etmişti (*Variae*, III. 43).¹⁴

¹² *Chronica*: Kronolojik tarihyazım türü, çok eski tarihlere ve medeniyetlere kadar gitmesine rağmen, IV. yüzyılda evrensel bir zaman çizgisi kurgulanarak (Caesareali Eusebius ve devamcısı Hieronymus ile birlikte) Hristiyan-Roma odaklı bir tarihyazım türüne evrilmiş ve uygulamada yaygınlaşmıştır. Bu türün uygulanaşı, kullanılan takvime göre belirlenen yıllarda meydana gelen gelişmelerin yıl yıl kısaca kaydedilmesi şeklindedir. Bu bağlamda Cassiodorus'un Kronik'i –türün öncülleri Eusebius-Hieronymus geleneğinde olduğu gibi-, Adem'den başlayarak eski medeniyetlerin krallarıyla ilerler ve M.Ö. 509 yılında atanmaya ve takvim olarak kullanılmaya başlanan Roma *consulleri* (*consular fasti*) ile devam ederek 519 yılında tamamlanır. *Chronica* için şu edisyondan faydalanıldı: (Mommsen, 1894b) *Variae*: Cassiodorus Ostrogot Krallığına hizmet ettiği tarihler arasında (507-537) Krallığın iç ve dış resmi yazışmalarını on iki kitaptan bu oluşan bu eserde toplamıştır, bak. (7. dn). Ayrıca Cassiodorus'un birçok eseri vardır. Ancak bu eserleri onun kariyeri dolayısıyla iki bölümde bahsedilir. İliki siyasi kariyeri ile ilgili olanlar; diğeri dini kariyeri. 540'lı yıllarda Ostrogotlar Roma İmparatorluğu tarafından İtalya'dan sürüldükten sonra Cassiodorus bir süre Constantinopolis'te bulunmuş ve daha sonra yerlisi olduğu Squilace'de bir manastır kurmuş ve kendini maneviyata ve ilme adanmıştır. Dolayısıyla burada siyasi kariyeri döneminde kaleme aldığı eserlere yer verilmiştir.

¹³ Theodoricus'un İmparator Zeno tarafından İtalya'ya gönderilmesi hakkında: (Anonymi Valensiani, XI. 49). Bu eser için şu edisyondan faydalanıldı: (Moreau, 1961).

¹⁴ Theodoricus adına yazılmış Roma hukukuna olan bağlılığa en iyi örnek: “Silahlarımızla savunmaya çalıştığımız Romalıların yasalarına göre yaşamaktan zevk alıyoruz [...] Yasalara

Dolayısıyla İtalya'daki yönetiminin meşruluğu direkt olarak İmparatorluk ile kurulan iyi ilişkilere bağlı olduğu anlaşılmaktadır (*Variae*, I.1).¹⁵ Dahası, Theodoricus'un Roma medeniyeti kültürüne eş değer bir görüntü vermeye çalıştığını da fark etmekteyiz.¹⁶ Bunun da karşılığı alınmış görünmektedir. Öyle ki, 519'da, Theodoricus'un varisi ve damadı Eutharicus, aynı yıl Constantinopolis'te tahta çıkmış olan İmparator Iustinus ile birlikte ortak *consul* seçilmişti ve bunu, Ostrogotların yönetici hanedanlığının Romalılar ile uyumlu birlikteliğin yanı sıra onlara denk olma hedefi için de önemli bir gelişme olarak okumak mümkündür. Buna verilen önem Cassiodorus'un *Chronica*'sından anlaşılmaktadır. Çünkü bu eser, Eutharicus'un *consullüğünü* kutlamak amacıyla kaleme alınmıştı (*Chronica*, Önsöz I)¹⁷ ve böylece onun –*consullük* her ne kadar bu dönemde pratikte

göre yaşamadıkça, barbarların kargaşasını ortadan kaldırmanın ne yararı var?”. *Variae* oldukça ağdalı ve anlaşılması zor bir Latince üslupla yazıldığı için modern dillere tercümesi sadeleştirilerek yapılmıştır. Bu çalışmada *Variae*'a yapılan atıflar için şu İngilizce tercümesinden yararlanıldı: (Hodgkin, 1886). Ayrıca bir diğer İngilizce tercümesiyle de karşılaştırıldı: (Barnish, 2006), ancak bu tercüme tüm *Variae* metnini içermez.

¹⁵ Theodoricus'tan İmparator Anastasius'a “Siz bütün alemlerin en güzel süsü, tüm dünyanın en güvenilir savunmasıdır [...] Bizim Krallığımız sizin taklidiniz, iyi niyetiniz üzerine kurulmuş ve tek İmparatorluğun bir kopyasıdır; sizi takip ettiğimiz sürece diğer tüm ulusları geride bırakırız”. Bu hususu ele alan iyi bir çalışma için bak. (Heather, 2012, s.314-326).

¹⁶ Theodoricus Constantinopolis sarayında yetişmiş biri olduğu için Roma “*dignitas*”ına (karakter) özellikle sahip olabilir. Bununla birlikte 476 yılında İmparatorluk tarafından “*magister*” ve “*patricius*” unvanları verilmişti. 484'te ise *consul* olduğu görülmektedir. Ayrıca Roma'nın asillerine özgü bir renk olan mor kaftan giymiş olduğunu okumaktayız: (*Variae*, I.2).

¹⁷ “Her zaman önemli konuları dikkate alan soylu bilgeliğinizle ve yıllı şanlı adınızla süslemiş olan siz [yani, Eutharic], *fasti*'ye [takvime] hakkı olan doğruluk itibarını iade edebilmek için *consulleri* [yani, kroniği] düzenlememi emrettiniz.” Ayrıca *Chronica*, Eutharicus'un *consul* olduğu tarihte ona yazılmış kısa bir methiye ile ona erer: “[Eutharic] senatoda onurlandırıldı. Çağımızın yenilikleriyle hayrete düşüren amfi tiyatrolarda çeşitli türde vahşi hayvan sergiledi [...] Böylece her yerde onun övgüleri duyuluyordu ve Romalı vatandaşlara o kadar büyük bir sevgiyle bağlıydı ki [...] orada gösterileri tekrarlayarak Gotlara ve Romalılara büyük hediyeler yağdırdı.” (*Chronica*, 1361. 519).

kişinin prestiji dışında büyük anlamlar taşıyor olsa da¹⁸- Roma tarihindeki kral, imparator ve asillerle birlikte anılması, manevi olarak Roma tarihine ve geleneğine dâhil olmak anlamına gelir.

Tüm bu manzara içinde Theodoricus'un İtalya'yı, yani eski Batı Roma topraklarını yönetme meşruiyetine sahip olma çabasına dair Roma ile uyumlu olma ve Romalı bir görüntü alma (*dignitas*) stratejilerinin bir parçası olarak Roma medeniyeti ile denklik kurma hususu üzerinde biraz daha durmak gerekir. Çünkü bu bizi kayıp "Got Tarihi"nin içeriği ve amacına götürmektedir. Nitekim *Variae*'ın birkaç pasajı oldukça aydınlatıcıdır: 533 yılında Cassiodorus'un *praetorio praefectus* olarak atanmasına ilişkin Athalaricus ağzından yazılmış bir mektupta Cassiodorus'un edebi yetenekleri övülürken şu ifadelerle yer verilmiştir:

"Çalışmalarını hanedanlığımızın beşiğine kadar genişletti, okumalarından büyüklerimizin ağarmış hatıralarının zar zor koruduğu şeyleri öğrendi. Uzun zamandır unutulmuş bir halde saklanmış olan Got krallarını antik çağların pusuda bekleyen yerinden çıkardı. Amalları, ailelerinin onuruyla birlikte geri verdi ve benim on yedinci nesil kraliyet soyundan olduğumu açıkça kanıtladı." (*Variae*, IX.25).

Açıkça kayıp "Got Tarihi"ne atıf yapılan bu ifadelerden, Amal hanedanlığının on yedi nesil boyunca Ostrogotlara hükümdarlık yaptığı ve bunun da eski çağlara kadar geri gittiği anlaşılmaktadır. Bunun anlamı, yönetimdeki meşruiyeti tarihi eskilik ve istikrara dayandırdıklarıdır. Dahası, Romalılar kadar eski bir tarihe sahip oldukları " [Cassiodorus] Gotların kökenlerini Roma tarihine dâhil etti" ifadesi ile özetlenmiştir ve Athalaricus bunun önemini son olarak şu ifadelerle açıklar:

¹⁸ Konsülün görevleri, adının yıla verilmesi ve yıllık oyunların en gösterişlerini sahnelemesiydi ve imparatorluğun bir yarısından nadiren iki adamın konsül atanmasının bir nedeni de, düzenlenecek oyunların masraflarını bölüşmeyi sağlamak içindi, bak. (O'Donnel, 1979, s.10).

“Yani, her zaman asil saydığınız atalarınız gibi, siz de eski bir krallar dizisi tarafından yönetileceksiniz.” (*Variae*, IX.25).

Böylece Cassiodorus'un “Got Tarihi”ni yazdığı dönemde onun diğer eserlerinden yansıyan İtalya'daki siyasi ortamın genel özelliği üzerinde durduğumuz gibi bu kayıp eserin içeriği ve amacına dair önemli hususlardan da bahsetmekle birlikte, Cassiodorus'un Ostrogot yöneticileri olan Amalları Roma ile barış içinde şanlı tarihe sahip bir hanedanlık olarak sunma amacında olduğunu anlamış olduk. Dahası, bu amaç için geçmişe şekil verdiği de görülmektedir. (Heather, 1989)¹⁹ Bu yalnızca “Got Tarihi” için değil, *Chronicon* ve *Variae* için de geçerli olabilecek bir yorumdur. Öyle ki, özellikle *Variae*, “geçmişin ve o anın rahatsızlıklarını örtbas eden ve sadece refahı ve başarıyı vurgulayan bir çalışmadır”. (O'Donnel, 1979, s.33) Dolayısıyla burada İmparatorluğun İtalya'yı Ostrogotlardan geri almak için 535 yılı civarında başlattığı askeri hareketin süreciyle ve savaş ortamıyla ilgili bahislerle açıkça karşılaşmamaktayız.²⁰ Ancak durumun tam da böyle olmadığını, Roma İmparatorluğu ile yaşanan siyasi gerginliklerin daha Theodericus hayattayken (520'lerde) ortaya çıkmaya başladığını biliyoruz.²¹ Son olarak, tekrar etmek gerekirse, *Variae*'dan yansıyan tüm bu Roma İmparatorluğu'nu ve İmparatorlarını yüceltme, onlarla iyi geçinme ve onlar gibi görünme mesajına, Amal hanedanlığının şanlı geçmişi aracılığıyla yönetmeye muktedir olduğu mesajı ve amacı eklendiğinde “Got Tarihi”nin ne olduğunu hayal etmek mümkün hale gelebilir. Dahası, bu unsurların *Getica*'da nasıl görüldüğüne dair bir yol izlememizi sağlayabilir. Dolayısıyla artık zamanda ve mekânda

¹⁹ Amal hanedanlığının 17 neslini içeren şecerede özellikle Theodericus'un ataları olarak gösterilen adların çarpıtılarak Amal hanedanlığına ait gösterilmiş olduğu söz konusudur. Bu şecereye dair açıklamayı *Getica*'da görebilmekteyiz: (*Getica*, XIV.79-81). Bu isimlerden bazıları Theodericus'un kızı Amalasuentha'nın övüldüğü *Variae*'da sıralanmaktadır: (*Variae*, XI. 1.19).

²⁰ Roma İmparatorluğu ile barışma taleplerine hakkında yalnızca birkaç pasaj vardır. Örnek: (*Variae*, X. 22; X.32; XI.13).

²¹ Theodericus döneminde Roma İmparatorluğu ile yaşanan siyasi gerilimlerin geniş açıklaması için bak. (Heather, 2012, s.349-363).

ilerleyerek *Getica*'nın yazıldığı tarihteki siyasi ortama değinmeye başlayabiliriz.

GETİÇA

lordanes 551 yılında çalışmasını tamamladığında Got-Roma savaşı henüz sona ermemişse de Ostrogot kralı Vitiges'in 540 yılında İmparatorluğa teslim olmasıyla *Getica*'daki savaş anlatısı sonlanmaktadır. Bunun sebebi, Vitiges'ten sonra on yılı aşkın bir süre İtalya'da İmparatorluk ordularıyla mücadele eden Ostrogotların yeni lideri Totila'nın Amal hanedanlığı mensubu olmadığı için yalnızca bir işgalci olarak görülmesiyle *Getica*'ya dâhil edilmediği anlaşılr.²² Nitekim lordanes anlatısının sınırlılığı da bu şekilde açıklar:

“Ve şimdi; Gotların kökenini, Amalların asilliğini ve yiğitçe davranan adamların yaptıklarını anlattık.” (*Getica*, LX. 315).

“Gotların kökeni” ve “Amal asilliği” vurgusuyla, Cassiodorus'un kayıp eserinin “ana fikri” takip edilmişse de asıl sorun, açıkça İmparatorluk orduları tarafından tedrici olarak hezimete uğratılan ve yok edilmeye uğraşılan Gotların neden böyle anılmış olduğudur. Bu sorunun da yanıtı, lordanes'in esasında Gotların ve “meşru” yöneticileri olan Amal hanedanlığının sonunun gelmiş olduğunu değil, İmparatorluk ile nihai olarak birleşmiş olduğunu göstermesinde yatmaktadır. Öyle ki, Vitiges'in ölümünden sonra dul kalan Mathasuentha ile İmparator Iustinianus'un yeğeni Germanus'un evliliğinden doğan Genç Germanus (551), Gotlar (Amal) ve Romalıların (Anici) birleşmesinin sembolü olarak kutlanmıştır:

²² Vitiges her ne kadar Amal hanedanlığına mensup değilse de, Theodoricus'un torunu olan son Amal mensubu Mathasuentha (Amalasuentha'nın kızı) ile evlenmiş olduğundan yönetimde hak iddia edebilmişti: (*Variae*, X.32; *Romana*, 373.). Vitiges'in teslim oluşu ve Constantinopolis'te ölümü: (*Getica*. LX. 313). *Getica*'da Totila ile ilgili kayıtlar yer almaz, ancak lordanes'in bir sonraki eseri *Romana* (*De summa temporum vel Origine actibusque Romanorum*)'da onun faaliyetleri kaydedilmiştir: (*Romana*, 380-383, 385).

“Bir oğulları dünyaya geldi ki, onun da adı Germanus idi. Anici soyunun Amal soyu ile bu evliliği, her iki kavme Tanrının inayeti ile ümitvar bir söz verir.”(*Getica*, LX. 314).

Böylece “şerefli bir soy daha şerefli bir prenze [Iustinianus’a] boyun eğmişti” (*Getica*, LX. 315) ve yeni doğan çocukla birlikte İtalya’daki yönetim Amallardan Anicilere, yani bizzat İmparatorun mensubu olduğu hanedanlığa geçmiş oluyordu. Ancak Ostrogotlara karşı girildiğini gördüğümüz bu askeri faaliyetin, Iustinianus’un bir zamanlar eski Roma topraklarını geri kazanma adına başlattığı geniş çaplı savaşın bir parçası olduğunu biliyoruz.²³ Dolayısıyla *Getica*’dan bize yansıyan, Iustinianus’u harekete geçiren şey basitçe Amalasuentha’nın ölümünün intikamını almak değildir:²⁴

[...] Iustinianus bunu duyduğu zaman, vasisinin ölümünü kendini muzdarip etmişçesine hareketlendi [...] ordusunu [Belisarius’un] emri altında Gotların üzerine yolladı.” (*Getica*, LX, 307).

Nitekim imparatorun “*reconquista*” planı için bunun bir bahane olduğunu belirtmek makul bir yorumdur. İşin aslı, Amallar en başından beri İmparatorluğun İtalya’daki vekilleri sıfatıyla hareket etmişti. Ancak Roma kültürüne gösterilen teveccühün karşısında ortaya çıktığını anladığımız bir Ostrogot hizipleşmenin sonucunda Amalasuentha’nın, Iustinianus’a sığınma talebinde bulunmuş ve böylelikle aralarında bir

²³ Belisairus komutasında Afrika’daki Vandallara karşı alınan zafer bu hareketin ilk ayağıdır. Bununla birlikte İmparatorluk topraklarının birliği düşüncesi, bu topraklardaki dini birliği oluşturma fikrini de yanında getirmiştir. Iustinianus’un imparatorluğun dini doktrini üzerinde özellikle mesai harcadığını biliyoruz. Kendisi 451 yılında Khalkedon doktrini taraftarıydı. Gotlar ise 4.yy’dan beri Aryanist inanışa sahipti. Bu nedenle İtalya’nın yeniden ele geçirilmesi, Aryanistlere karşı bir zafer kazanmak demek olacaktı. *Getica*’da Aryanist inanışa karşı bir düşmanlık görülmektedir. Hatta Gotların bu inanışta olması, Roma İmparatoru Valens’in suçu olarak gösterilmiştir: (*Getica*, XXV. 132)

²⁴ Amalasuentha (Theodoricus’un kızı ve Athalaricus’un annesi). 533’te kral olan oğlu öldükten sonra yine Amal soyundan Theodahadus ile evlenerek yönetimdeki yerini korumak istemiştir. Ancak kocası Theodahadus tarafından tek başına kral olma arzusu nedeniyle öldürülmüştü (535). Bu husus *Getica* ile aynı şekilde *Romana*’da da kaydedilmiştir: (*Romana*, 318).

ittifak kurulmuş olduğunu öğreniyoruz.²⁵ Fakat tüm bu Got-Roma savaşı *Getica*'da İmparatorluk tarafından Amal hanedanlığının İtalya'daki haklarını koruma ve onlar adına düzen, barış ve birliktelik getirme meselesi olarak yansıtılmıştır.

Iustinianus'un İtalya'ya sefer başlatması nedeni, olayların çağdaşı ve Constantinopolis sarayı ile yakın ilişkili diğer tarihçilerin ifadelerinde de benzer şekilde anlatılmaktadır.²⁶ Bu durum *Getica*'nın, Iustinianus'un siyasetinin propagandası için bir araç olarak görünmesine neden olmaktadır. Cassiodorus'un –yukarıda belirlemeye çalıştığımız- eserinin amacıyla da bu noktada ilgisi kalmaz ve basit bir özetten fazlası” olduğunu gösterir. Geldiğimiz noktada her iki yazarın da dönemin siyasi ortamı etkisinde yöneticilerinin siyasi çıkarları lehine konuşmakta olduğunu söyleyebiliriz (Goffart, 1988, s.26; Gillet, 2009, s.406).²⁷ Cassiodorus için İmparatorluk İtalya'da Ostrogotların yönetimini meşru görmelidir; çünkü Got ulusu antik bir tarihe sahip olmakla birlikte kültürel olarak da Romalılar gibidir ve bu yüzden “asil” Amal soyu ile başka tehlikeler karşısında (Franklar) doğal müttefik olmalıdır. Iordanes için ise Gotlar yatıştırılmalıdır; çünkü İmparatorluğun vekili olarak İtalya'yı yöneten “asil” Amal soyu artık Roma'ya tamamen bağlanmıştır ve ortaya çıkan tehlikeler karşısında (Bulgarlar) savaş bitmeli ve Gotlar –kendisi gibi-, İmparatorluğun “sadık” birer vatandaşları olmalıdır. Yazarların

²⁵ Bunları Prokopios'tan (Procopius) okumaktayız: (*de Bellis*, V. II. 6-24.) Hizipleşme, Athalaric'in Roma kültüründe bir eğitim almasıyla ilgilidir ve Gotlar bundan memnun değildir. Prokopios bu eseri için İngilizce tercümesinden faydalanıldı: (Dewing, 1919).

²⁶ Marcellinus Comes Anonim Devamcısı (Marcellinus, a.534.2): “O sırada Theodahadus, kendisini Gotların kralı yapan kraliçe Amalasuentha'yı krallıktan kovarak Vulsinensis [Bolsena] Gölündeki adada öldürdü. Dolayısıyla İmparator Iustinianus bu ölümden ıstırap duyduğu için intikam aldı”. Şu edisyondan faydalanıldı: (Mommsen, 1894c). (Prokopios, V. IV. 27-28): “Amalasuntha'yı öldürdüler; bu, tüm İtalyanları ve Gotları fazlasıyla üzen bir hareketti”. (Prokopios, V. V. 1): “İmparator Amalsuentha'nın ölümünü duyduğunda saldırıya geçti”.

²⁷ Goffart'ın A. Ebert'ten aktardığı pasaja özellikle dikkat. Ayrıca Gillet'in ifadesi, bakış açısı nedeniyle paylaşılmaya değerdir: “Yazarın [Iordanes'in] anlaşılması zor amacı ne olursa olsun, yapıt bir barbarın değil, Bizans toplumunun ve kaygılarının bir ‘aynası’ olduğu açıktır”.

kökenleri de bu karşılıklı seslenme halini açıklayabilir niteliktedir. Daha önemlisi, bu siyasi koşullar altında Iordanes'in neden "Got Tarihi"ni özetlediği de anlaşılabilir.

Sonuç olarak, ortak bir tema üzerinden (daha doğrusu Iordanes Cassiodorus'un temasını takip eder) farklı sonuçlara ulaştığını düşündüğümüz iki eserle karşı karşıyayız.²⁸ Bu sonuç, bizi incelemek istediğimiz soruya götürmektedir: Tüm bunlar arasında Attila'nın *Gallia* Seferi anlatısından ne anlamalıyız?

GELİŞME

Öncelikle bu sefere neden olan gelişmelerle ilgili *Getica*'da aktarılanlarla başlamak gerekir. Bu anlamda ilk olarak "Attila'nın dünyaya boyun eğdirmek arzusunu güttüğünü öğrenen" Vandal kralı Gizericus'un onu "birçok hediyelerle Vizigotlara karşı kışkırttığı" ifadesiyle karşılaşmaktayız (*Getica*, XXXVI. 184). Bunun sebebi, Vandal ve Vizigot kraliyet ailelerine mensup kişilerin evliliğinden doğan sorunlar olarak gösterilmiştir.²⁹ Ancak Vandal kralı bu uzun savaş anlatısı içinde Attila'nın tetikleyicisi işlevi gördükten sonra bir daha ortaya çıkmaz. Olayları takip eden iki pasaj ise önemlidir:

"Uzun zaman önce Gizericus'un hediyeler vererek kışkırtması nedeniyle Attila, savaşıp da yenemediklerini birbirine düşürüp kırmak düşüncesiyle, Romalılar ve Gotlar arasına nifak sokmak için İmparator Valentinianus'a elçiler gönderdi. İmparatorlukla olan dostane ilişkilerin bozulmasının hiçbir şekilde mümkün olmadığını ama Vizigotların kralı Theodorus ile sorunu olduğunu ilan etti. İyliğin geçerli olmasını istediği için, mektubunun geri kalanını yalanlarına inandırıcı kılacak bildik methiyeler düzerek doldurdu." (*Getica*, XXXVI. 185).

²⁸ Bu yorumda Liebeschuetz'e katılıyorum: "Iordanes, Got ve Romalıları [...] uzun ve şanlı bir tarihin ürünleri olarak temsil eder; ancak bu bakışı açısı Iordanes tarafından yaratılmamıştır": (Liebeschuetz, 2015, s.136).

²⁹ Ne bu evlilikle ilgili ne de Gizericus ile Attila'nın ittifakına dair başka bir kanıt yoktur. *Getica*'nın bu iddiasını ele alan bir çalışma için bak. (Clover, 1973).

“Aynı şekilde, Vizigotların kralı Theodoridus’a da, Roma ile olan ittifakını bozmaya teşvik eden ve son dönemlerde Roma’nın kışkırtmasıyla girdiği savaşları hatırlatan, bir mektup gönderdi. Attila’nın büyük gaddarlığının altında, zeki bir insan yatıyordu ve Attila, savaşmadan önce hile ile gayesine ulaşmak için uğraşırdı. [...]” (*Getica*, XXXVI. 186).

“Zeki bir insan” Attila’nın, basitçe bir kışkırtılma yüzünden büyük bir sefere hazırlanmakta olduğu noktasında bir tutarsızlık söz konusudur. (Kaçar, 2018, s.550) Ancak asıl neden “dünyaya boğun eğdirmek arzusu” olarak (*Getica*, XXXVI.184) ele alındığında Attila herhangi bir kışkırtmadan etkilenmeye hazır haldedir ve bu yüzden sefere başlamak için bir bahane arar gibi görünmektedir. Onun bu ruh halini destekleyen başka bir pasaj daha okumaktayız. Öyle ki, Priskos’tan naklettiğini belirtilen Iordanes, efsanevi bir kılıcın (Mars’ın kılıcı) bulunup kendisine takdim edilmesiyle Attila, “dünyanın hükümdarlığının ona verildiğine ve tüm savaşlarda üstün geleceğine inanmıştı” (*Getica*, XXXV. 183; Priskos, frag. 10). Attila’nın burada dünyevi güçten gözü dönmüş biri olarak tasvir edilişi, Cassiodorus’un *Variae*’indeki “dünya hükümdarlığını ele geçirmeyi isteyen bu deli” şeklindeki tasviri ile benzerlik taşıdığını da belirtmek gerekir (*Variae*, I. 4. 11-12).³⁰

Diğer taraftan Attila’nın “zeki bir insan” olarak tasvir edilişi ise sefere dair hedef şaşırtma ve karşısında oluşabilecek ittifakı ikili oynayarak bozma stratejisine dayanmaktadır. Dolayısıyla Iordanes açıkça Attila’nın tüm batı topraklarına saldırmayı hedeflediğini ifade etmiş olur. Bu durum özellikle Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus’un Vizigot kralı Theodoridus’a yazdığı mektubun şu cümlesinde görünmektedir: “Bir parçasına hükmettiğiniz imparatorluğa da yardım edin.” (*Getica*, XXXVI.188). Sonuç olarak, *Getica*’da seferin nedeni, bahanesi ve hedefi bu şekilde yer

³⁰ Cassiodorus’un bu ifadesi, (*furore*: deli) dedesi’nin Attila’ya yaptığı elçilik faaliyetindeki gözlemine dayanmaktadır.

almaktadır. Bunun yanında olayların çağdaşı diğer tarihçilerin kayıtlarına da göz atmak gerekir.

Bu çerçevede karşımıza dört önemli kayıt çıkmaktadır. İlk olarak İtalya'da Aquitanus piskoposu Prosperus (Tiranis) tarafından yazılmış bir Kronik (*Epitoma Chronicon*)'e göre Attila bu seferi, "Roma'nın koruyucusu olarak yalnızca Gotlara karşı yürüteceğini açıklamıştı. Ancak Ren nehrini geçtiğinde birçok *Gallia* onun vahşi saldırılarını yaşadı. [...] Aetius öyle büyük bir önlem aldı ki, savaşçılar her yerden acil olarak toplandıklarında, eşit olmayan bir güç muhalif kalabalık ile karşılaştı" (Prosperus, 1364. a.451).³¹ Burada her ne kadar seferin nedeniyle ilgili bir bahis yer almıyorsa da Attila'nın hedef şaşırtarak Roma İmparatorluğu'na saldırdığı hususunda *Getica* ile örtüşmektedir. Diğer bir kayıt ise 452 yılında tamamlanan anonim bir *Gallia* Kronik (*Chronica Gallica*)'inde yer almaktadır: "Attila, *Gallia*'ya kendisine bir eş isteme hakkına sahipmiş gibi girdi." (*Chronica Gallica*, 139, a.451).³² Burada ise vurgulanan "eş isteme hakkı" meselesinin birçok kaynakta yer alan Valentinianus'un kız kardeşi Honoria'nın Attila'ya evlilik sözü vermesi spekülasyonu ile ilgili olduğunu biliyoruz.³³ Yine de *Gallia* Kronik'i bununla seferi *Getica*'dan farklı bir neden/bahaneye bağlamakla birlikte Attila'nın İmparatorluğu hedef aldığını da ifade etmiş olmaktadır. Fakat bu *Getica*'da çok daha sonra ortaya çıkacak bir meseledir ve *Gallia* seferinin başlamasına neden olan gelişmeler arasında değildir (*Getica*. XLII. 223). Üçüncü kayıt, diğer Kroniklerden yaklaşık olarak yirmi yıl sonra (469) *Hispana* bölgesindeki Lemica piskoposu Hydatius tarafından yazılmış yine bir

³¹ Bu eser için şu edisyondan faydalanıldı: (Mommsen, 1892a).

³² Bu eser için şu edisyondan faydalanıldı: (Mommsen, 1892b).

³³ Honoria Attila'ya yüzük göndererek kendisini saraydaki hapis hayatından kurtarması için kışkırtmıştır. Attila bu talebi, Roma İmparatorluğu'nun yarısını çeyiz olarak almak adına olumlu karşılar. Ancak Romalılar Attila'nın bu düşüncesini onaylamaz. Çünkü Honoria, bir kadın olarak İmparatorluk toprakları üzerinde hakkı yoktur. Bu anlatı Priskos kaynaklıdır: (Priskos frag. 16; frag. 62). Ayrıca bunun bir saray dedikodusu olduğu yönündeki yoruma katılıyorum: (Maenchen-Helfen, 1973, s.130).

Kronik'te (*Chronica*) bulunmaktadır: “Hunlar barışı bozdu ve *Gallia* eyaletlerini yağmaladı. Birçok kent ele geçirildi. Ele geçirilen *Mettis* [Metz] kentinden çok da uzakta olmayan *Catalaunia* ovalarında, Tanrı'nın yardımıyla savaşta öldürülen Hunlar, birbirleri ile barış anlaşması yapan Komutan Aetius ve Kral Theodoric tarafından yenildiler”.³⁴ (Hydatius, 450) Hydatius'un bu ifadelerini ayrıcalıklı kılan husus, büyük muharebe öncesinde *Gallia* kentlerinin Hunlar tarafından saldırıya uğramasıdır ki, bu konuya daha sonra gelinecektir. Şimdi ise son olarak hem Honoria'yı hem de –yukarıda adı geçen- Vandal Kralı Geisericus'u seferin gelişme süreci içinde zikreden Priskos'un anlatısını paylaşalım:

“[Attila için] en iyi görünen yol, daha büyük bir savaşa girip batıya yürümektir. Çünkü orada sadece İtalyalılara [yani Batı Roma] karşı değil, Gotlara ve Franklara karşı da savaşacaktı. İtalyalılara karşı Honoria'nın ve mülkünün emniyetini sağlamak, Gotlara karşı ise Geisericus'u memnun etmek için savaşacaktı.” (Priskos, frag. 15).

“Attila'nın Franklara karşı savaş açmasının bahanesi, krallarının ölümünden sonra iki oğlu arasındaki hakimiyet mücadelesinden kaynaklanan çekişmeydi. Büyük oğlu Attila ile ittifak kurmuş, küçük ise Aetius ile ittifak yapmaya karar vermişti. [...] Aetius onu evlat edinmişti ve imparatorla birlikte ona yüklü miktarda hediye vererek, dost ve müttefik olarak geri göndermişti. Bu nedenlerden dolayı sefere çıkmış olan Attila, sarayındaki adamları tekrar İtalya'ya gönderdi ve Honoria'nın teslimini istedi. [...]” (Priskos, frag. 16)

Priskos her ne kadar “Geisericus'u memnun etmek” hususunda Iordanes'i destekliyorsa da bunun ayrıntılarını vermez. Honoria meselesinde (*Chronica Gallica* gibi) ise kronolojik olarak ayrılmaktadır. Yine de seferin Batı İmparatorluğu topraklarını kapsadığı noktasında açıklayıcı olmuştur. Bunlara ek olarak *Getica*'da ve diğer kaynaklarda olmayan yeni bir şey ortaya çıkmaktadır:

³⁴ Bu eser için şu edisyondan faydalanıldı: (Mommsen, 1894d).

Franklar. Daha doğrusu Priskos, asli nedenlerin yanında bunu bir bahane olarak göstermiştir. Ancak Attila'nın Kuzey *Gallia*'daki (daha doğrusu *Gallica Belgica*) Frank Krallığı'nın taht mücadelelerine müdahalesi, seferin gelişim süreciyle ilgili kritik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu Franklar, *Getica*'da da yer alan ifadeye göre, Batı İmparatorluğu'nun meşhur komutanı Aetius tarafından Roma egemenliğine dâhil edilmişti (*Getica*, XXXIV. 176).³⁵ Dolayısıyla bu da Attila'nın İmparatorluğa karşı bir savaş başlattığının ilanı olarak anlaşılmıştır. Bu anlamda Priskos'un Frank bahsi, diğerlerine nazaran daha makul bir “bahane” olarak temayüz etmekle birlikte, asıl neden ve hedef hala ortaya çıkmış değildir. Çünkü Attila ilk olarak ne “Geisericus'u memnun etmek için” Vizigotlara ne de “Honorius'un mülkü” için Batı İmparatorluğu'nun ana toprakları olan İtalya'ya saldırmıştı. Bu nedenle seferi Frank meselesi üzerinden *Gallia*'daki gelişmelerin odağında takip etmek gerekir.

Öyle ki, yukarıda adı geçen ve *Gallia*'daki arazi sahibi aristokratların desteğini alan Aetius'un, 420'li yıllardan beri bu bölgedeki istilacı hareketlere karşı Hunlarla ittifak yapmış olduğunu görüyoruz (Hughes, 2012, s.95-96). Bu ittifaka dair *Getica*'ya da yansıyan son kanıt 439 yılına tarihlenir ve Vizigot Kralı Theodorus'un *Gallia*'daki İmparatorluk topraklarına saldırmasına karşıdır (*Getica*, XXXIV. 176-177).³⁶ Aetius'un *Getica*'da ilk defa adının zikredildiği bu savaşın sonunda Vizigotlar ile ateşkes ilan edilmiştir. Bu olaydan Attila'nın seferine (451) kadar geçen süre zarfında Hun, Roma ve Vizigot üçgeninde herhangi bir siyasi gerilim söz konusu değilse de, Aetius ve Attila ilişkisinin pek iç açıcı olduğu söylenemez. Şöyle ki,

³⁵ Bu dönemde birçok Frank grubu olduğunu görüyoruz. Sali Frankları daha eski bir tarihte (4.yy'da) İmparatorluğa dâhil olmuştur. Ancak burada kastedilen Ripuria (Ren) Frankları'dır ve bu hadise 428 yılına tarihlenir, bak. (*Chronica*, 1217, a.428; Prosperus, 1207, a.428). Ayrıca Frankların Roma egemenliğine dâhil edilmesi, onlarla bir “*foederati*” anlaşması yapıldığı anlamına gelebilir. (James, 1988, s.56-57).

³⁶ Vizigotlar 418 yılında İmparatorluk ile yaptıkları anlaşmadan itibaren Güney *Gallia*'daki Toloso (Toulouse) kentini başkent olarak kullanmaktaydı.

Gallia'da Bagaudaeların lideri Eudoxius'un, Aetius'un yetkilendirdiği Alan kralından kaçarak Attila'ya sığınması, tarafların *Gallia* özelinde ortaya çıkan bu olay etrafındaki gerilimini göstermesi açısından iyi bir örnektir (*Chronica Gallica*, 133, a.448).³⁷ Bu da bizi yine Frank kardeşlerin taht mücadelesinde başvurdukları liderlere götürmektedir.

Dikkat edilirse Priskos anlatısında büyük kardeşin başvurduğu kişi olarak İmparatorun değil direkt olarak Aetius'un adını zikretmiştir. Bununla birlikte Prosperus ve Hydatius örneklerinde görüldüğü gibi Attila'nın karşısına yine Aetius yerleştirilmiştir. Iordanes'in *Getica*'sında ise önemli bir role sahiptir ve anlatıya Attila'nın seferine karşı Roma-Vizigot ittifakının oluşmasından sonra saflarına topladığı diğer halklarla birlikte dâhil olur: "Batı devletinin kendisine dayandığı Aetius" (*Getica*, XXXVI. 191). Cassiodorus da Kronik'indeki kısa kaydında Got kralından ziyade Aetius'un adını verir (*Chronica*, 1253, a.451). Böylece hem olayların çağdaşı yazarların ifadelerinde hem de araştırma konumuz ve onunla bağıntılı olan eserlerde Attila'nın rakibi olarak Aetius'un ön plana çıktığını rahatlıkla görebilmekteyiz. Bunun anlamı elbette *Getica*'da ifade edildiği gibi Batı Roma'nın dayandığı kişi olarak düşmanlarına karşı başarılı mücadeleler veren şöhretli bir komutan olmasıdır; ancak diğer taraftan Aetius'un, Attila'nın *Gallia* seferinin nedeni ve hedefi olduğu yorumu da yapılabilir. Çünkü onun İmparatorluk'taki güçlü konumunu elde edebilmek adına, faaliyetlerinin yoğun olduğu *Gallia*'daki egemenliğini sona erdirmek istemiş olması makuldür. Böylece bu savaş İmparatorluğa açılmış bir savaş değil, İmparatorluğun nimetlerinden daha fazla faydalanmak adına birinci adama açılmış bir savaş olarak anlaşılabilir. Bu noktada İmparatorun kız kardeşi Honoria ile evlenmek istemesi de, bizzat İmparatorluğun desteğini arkasına almak istemiş olması anlamına gelebilir. Bu önermeye göre Attila'nın tutumuna dair Thompson'un şu ifadesine katılmamak mümkün değildir: "[İmparator] Valentinianus'un

³⁷ Hadise hakkında daha ayrıntılı bir açıklama için bak. (Thompson, 2008, s.161-162).

dostu olması Aetius'un da hala dostu olması anlamına gelmiyordu" (Thompson, 2008, s.167).

Dolayısıyla *Getica*'da Attila'nın Valentinianus'a yazdığı mektuptaki dostluk mesajı ve Vizigot düşmanlığı (*Getica*, XXXVI. 185), seferin açıkça Aetius'u hedeflediği şeklinde okunabilir. Bu durumda, Vizigot Kralı'na Roma ile (yani Aetius ile) işbirliği yapmamasının telkin edildiği bir sonraki pasaj (*Getica*, XXXVI. 186) kronolojik olarak öne çekilirse, Attila'nın gerçekten Vizigot düşmanlığının nedeni açıklanmış olur. Nitekim başarılı olmayan bu telkinin sonuncunda Vizigotları Aetius ile ittifak halde görmekteyiz. Bu nedenle seferin nedeni ve hedefi Aetius olduğu gibi, onunla ittifak yapan herkesi ortadan kaldırmak önemli bir girişim olarak durmaktadır. Bu iddia, seferin izlediği rota incelendiğinde daha da açığa çıkacaktır. Fakat öncelikle *Getica*'nın sefere ilişkin olarak Attila'yı hedef şaşırtan ve kurnaz şeklindeki tasvirinin yanlış olduğunu da söylemek gerekir. Çünkü tüm bunlardan anlaşılan, Attila'nın Valentinianus'a yazdığı mektuptaki söylemlerini gerçekleştirmek dışında hareket etmemiş olmasıdır. Şimdi iddiamızı destekleyebilmek için seferin izlediği rotayı göstermeye çalışabiliriz.

Daha önce söylediğimiz gibi Priskos'un Frank taht mücadelesindeki kardeşlere dair aktardığı bahis, Attila'nın sefere başlaması adına en makul bahane olarak durmaktadır. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla Aetius'un adayı tahta çıkmaya muktedir olmuştu ve *Getica*, Attila'ya karşı Aetius'un saflarına katılan halklar listesinde hem Frank hem de *Ripari* (*Ripuria*) adlarını vermiştir (*Getica*. XXXV.191). Bu nedenle Attila'nın ilk saldırısı Franklara karşı gerçekleşmiştir. Bu, olayların çağdaşı Sidonius Apollinaris'in –455 yılında imparator olacak olan- Avitus'a yazdığı methiyede ima edilmektedir. Sidonius, Hunların *Nicer* (Neckar) ırmağında ikamet eden Franklar üzerine ilerlediğini ifade ettikten sonra, Ren ırmağını geçerek *Belga* (Belçika) ovalarına akın ettiklerini aktarmıştır (Sidonius,

VII. 323-327).³⁸ Ancak Hun ordusunun bu bölgedeki hareketlerini ve güzergâhlarını takip etmek neredeyse imkânsızdır. Özellikle Ren üzerindeki Argenteratum (Strasbourg), Borbetomagus (Worms), Mogontiacum (Mainz), Cologne (Köln) ve Kuzey *Gallia*'daki Cambrai, Tournai, Therouanne, Beuvais, Tongres (Tongeren), Rheims, Atrebat (Arras), *Treuer* (Trier) gibi yerleşim yerlerinin Hun saldırısına uğradığı iddia edilmişse de şimdilik buna şüpheyle yaklaşmak gerekir.³⁹ Yine de bunların hem *Gallia*'nın merkezine giden güzergâhta bulunması hem de Aetius ile müttefik Frankların yaşadıkları yerler olması dolayısıyla Hunlar tarafından ele geçirilmeleri muhtemel olarak yorumlanmıştır (Hughes, 2012, s.157). Öyle ki, Aetius'un 446 yılında *consul* olması üzerine yazılan bir methiyeden, bu dönemde Orta Ren bölgesinin merkezi *Treuer* olan Frankların savunmasına bırakıldığını anlamaktayız (James, 1988, s.57).⁴⁰

Attila'nın Kuzey *Gallia*'daki (*Belgica*) bu takip edilemez faaliyetleri, nihayetinde *Mettis* (Metz) kentinde son bulmaktadır. Bu kentin Hunlar tarafından "yok edildiği" yaklaşık yüz yıl arayla yazılmış iki tarih eserinde okunabilmektedir. Kronolojik olarak ilki Hydatius'un ifadelerine yukarıda yer vermiştik; ikincisi ise *Historia Francorum*

³⁸ Bu eserin İngilizce tercümesinden yararlanıldı: (Anderson, 1963).

³⁹ Burada adı geçen bazı kentlerin Hun saldırısına uğradığına dair birkaç kaynak tespit edebilir durumdadır. Örneğin, Tongres, Gregorius Torenensis'in (Tourslu Gregorius) kaydında Hun saldırısından etkilenen bir piskoposun (Aravatus/Servatus) bahseder: (Gregorius, II. 5). Bu eserin İngilizce tercümesinden yararlanıldı: (Thorpe, 1974). Latince edisyonu ile de karşılaştırıldı: (Krusch ve Levison, 1951). Rheims ve Arras'a dair aktarılanlar ise Bolandistler tarafından Kilise babalarının biyografileri (Acta Sanctorum) derlemesinde yer almaktadır ve şurada bahsedilir: (Thierry, 1856, s.146-147). Trier hakkındaki bilgi ise kentin yerel bir kroniği "Geste Treverorum"da yer aldığı anlaşılmaktadır ve Helfen bu bölgedeki arkeoloji çalışmalarının Trier'in bu tarihlerde Hunlar tarafından saldırıya uğradığının kanıtlandığını belirtir: (Meanchen-Helfen, 1973, s.131). Argenteratum (Strasbourg)'da göçebe bir aristokrata ait olduğu tahmin edilen bir mezar keşfinin, bu dönemdeki Hun kuşatmasından kalmış olabilmesi ihtimalinden bahseden bir yorum: (Schultheis, 209, s.58). Ayrıca bu kentlerin bir listesi ve açıklaması: (Hodgkin, 1892, s.115-118).

⁴⁰ Aetius'un 446 yılında *consul* olması üzerine dönemin şairi Merobaudes tarafından Aetius'a adanan bir methiyeden aktarımla.

(Frankların Tarihi) olarak bilinen eserin yazarı Turenensis (Tours) piskoposu Gregorius'dur (Gregorius, II .6). Bu kentin ele geçirilmesinin ardından ise Hunları bu defa, *Getica*'nın da aktardığı *Aureliana* (Orleans) kentinin kuşatmasında görmekteyiz. Ancak *Getica* ve *Historia Francorum* anlatıları bu kuşatmanın gidişatını farklı aktarmışlardır. *Historia Francorum*'a göre *Aureliana*, Hunlar tarafından "yıkılmak üzere iken" piskopos Anianus'un duaları ile Aetius ve Theodordius kentin yardımına yetişmişti ve kurtarılabildiği (Gregorius, II. 7). *Getica*'da ise Attila *Aeuliana*'ya henüz ulaşmadan Aetius ve Theodorus siperler inşa etmeye başlamıştı (*Getica*, XXXVII. 195). Dahası, *Getica* burada çok önemli bir ayrıntı paylaşmıştır:

Fakat savaş düzenini anlatmadan evvel, yalnızca meşhur bir savaş olduğu için değil; aynı zamanda karışık ve anlaşılması zor bir savaş olduğu için sefer sürecinin nasıl geliştiğinden bahsedeceğiz. O dönemde Alan Kralı Sangibanus, olup biteceklerin korkusundan Attila'ya teslim olmaya, yaşadığı ve yönettiği *Gallia* kenti *Aureliana*'yı Attila'ya teslim etme sözü vermişti. (*Getica*, XXXVII. 194).

Buradan, *Gallia*'ya 442'de Aetius tarafından yerleştirildiğini bildiğimiz bu Alanlar (*Chronica Gallica*, 127. a.442) ile Attila'nın daha önce anlaşma yaptığını anlamaktayız. Bu durum, daha önce belirttiğimiz öneriye bir kanıt niteliği sağlamaktadır. Yani, Attila'nın hedefi Aetius'tu ve onun *Gallia*'daki ittifaklarını ortadan kaldırmak adına hareket ediliyordu. Ancak bu politikanın ilk olarak askeri sefer düzenlemekle değil, diplomasi faaliyetleriyle başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Attila önce Vizigotlara gönderdiği elçilerden ve ardından Frank tahtına müdahalesinden sonuç alamamıştı. Dolayısıyla rotası gereği ilk olarak Franklara saldırdıktan sonra *Gallia*'nın içlerine girip *Aureliana*'daki Alanları da ordusuna katarak Güney'deki Vizigot başkenti *Toloso*'ya ilerlemeyi düşünmüş olmalıdır (Thompson, 2008, s.173). *Aureliana* ve *Tolosa* kentlerine harita üzerinde bakıldığında bunun mümkün olduğu görülebilir. Ancak

Aureliana'ya geldiğinde Alanlarla daha önce yapılan iş birliği Aetius ve Theodorus tarafından engellenmişti. Bu noktada Attila'nın seferi sona ermiş görünmektedir. Çünkü asıl düşmanı Aetius ve onun önemli müttefiki Theodorus ile *Catalaunia* Ovalarındaki bir meydan muharebesinde kozlarını paylaşacaktı. Fakat Attila'nın *Aureliana* kentinden yaklaşık 230 km Kuzey Doğu'daki *Catalaunia* Ovalarına "geri çekilişi", hangi bağlamda okunması gerektiği belirsizdir.⁴¹ Sonuç olarak, *Getica*'da ifade edildiği gibi "Attila, kendi planlarının önünde engel olarak duran Aetius'un ölümünü, kendi hayatı pahasına bile olsa arzulamaktaydı" (*Getica*, XXXVII. 196).

Bu muharebeden zaferle çıkan tarafın hangisi olduğu konusunda kesin bir yorumdan kaçınırsak da, Attila'nın istediğini alamadığı görünmektedir. Nitekim Aetius hala hayattaydı ve İmparatorluktaki güçlü konumu korumaktaydı. Bir sonraki yıl (452) Attila'yı direkt İmparatorluğun kalbi İtalya topraklarına bir sefer düzenlerken görmekteyiz. Bunun nedeni, Attila'nın arzuladığı şeye kavuşmak için önünde engel duran Aetius meselesine kökten bir çözüm getirmek istemesi olarak anlaşılabilir mi?

SONUÇ

Gallia seferinin nedeni ve bahanesi tek başına *Getica*'dan okunamaz durumdadır. Bu çalışmada görüldüğü üzere Priskos'un bahsindeki Frank meselesinden hareketle Aetius hedef alınmıştır. Ancak *Getica*'da bu unsurlar -muharebe alanındaki Aetius hariç- neredeyse görünmez. Neden olarak sunulan bahislerin de (Gizericus ve dünya hakimiyeti) –henüz- modern araştırmacılar için ikna ediciliği zayıftır. Bunun anlamı, Got ve Roma birlikteliğini ön plana çıkarma

⁴¹ Attila'nın *Aureliana* kuşatmasından sonra sefer tarihi sona erdiği için geri çekilmekte olduğunu ancak Roma ve Vizigot orduları tarafından *Catalaunia* Ovalarında yakalandığı yorumu için bak. (Kim, 2020, s.101). Ben bu yoruma katılmıyorum. Öyle ki, *Catalaunia* Ovaları muharebesinin tarihi Haziran ayı olarak belirlenmiştir: (Bury, 1958, s.292-293). Genel kabul görmüş bu tarihlendirme doğruysa, sefer sezonunun bittiği anlamına gelmez.

amacı olarak anlaşılmaktadır. Seferin hedefi ise yalnızca Vizigot Krallığı ve Roma İmparatorluğu olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla anlatı, seferin nedenlerinin detaylarına girmeden bir an önce muharebe alanındaki karşılaşmaya odaklanır.

Bu çerçevede Priskos'un aktardıklarından ayrılan *Getica* için Cassiodorus'un "Got Tarihi"ne daha yakın durduğu söylenebilir. Got-Roma birlikteliğini yüceltmek adına Frank meselesine yeterince yer verilmediği gibi savaşın arifesinde İmparatorun ve Got Kralının yazışmalarını uzun uzadıya aktarması da bunun bir göstergesi olabilir; nitekim bu yazışmalar doğal olarak *Variae*'in edebi tarzı çağırıştırır.⁴² Bununla birlikte "Got Tarihi"nde Got-Roma ittifakının yanına Frankların yerleştirilmemesinin önemli bir sebebi de vardır: 507 yılındaki *Vouille* Savaşı (*Chronica*, 1349. a.408).⁴³ Ancak bu tarihlerde Constantinopolis'teki İmparatorun yüzü Gotlara değil, Franklara döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁴ Bu açıdan yaklaşıldığında, Gotların Roma İmparatorluğuna hatırlatması gereken, dışardan gelecek tehlikelere karşı eskiden olduğu gibi ittifak olmalarıydı. Bunun için Attila'nın Hunlarına karşı girişilen savaş tercih edilmişti; çünkü Attila "bütün Hunların ve neredeyse İskitya'nın tüm kavimlerinin yegâne dünyevi hükümdarı idi. Bütün kavimler arasında şöhreti yayılmış, olağanüstü biriydi" (*Getica*, XXXIV. 176) ve dolayısıyla bu düşmanı durdurmak oldukça önemli olmalıydı. Bu husus, Iordanes'in eserlerini yazdığı

⁴² Benzer şekilde bu yazışmaların Greko-Roman tarihyazım geleneği ile ilgili olduğu yorumu için bak. (Christensen, 2002, s.330).

⁴³ Franklar bu savaşta Vizigotları ağır bir şekilde mağlup ederek *Gallia*'dan çıkarmıştı. Ostrogot kralı Theodoricus, *Gallia*'yı işgal etmeye çalışan Franklara karşı harekete geçmiş ve ardından bu bölgeye hakim olmuştu. *Gallia*'daki bu Got-Frank mücadelesinin 530lu yıllarda sürmeye devam ettiği *Getica*'ya da yansımıştır (*Getica*, LIX. 305). Ayrıca *Gallia* seferi ve *Catalaunia* Muharebesi anlatısının "Got Tarihi"ne dayandığını ve bu anlatıyı Got-Frank mücadelesi bağlamında okunması gerektiğini öne süren bir çalışma için bak. (Barnish, 1992).

⁴⁴ Marcellinus Comes bize 508 yılında İmparator Anastasius tarafından gönderilen donanmanın İtalya kıyılarını tahrip ettiğinden bahseder: (Marcellinus, a.508). Diğer taraftan Gregorius Turenensis ise Frank kralı Clovis'e aynı yıl hediyeler ve unvanlar bahşedildiğinden bahseder: (Gregorius, II. 38).

550li yıllar için de ayrı bir önem taşımaktadır. Öyle ki, Hunların halefi “Bulgarlar, Antlar ve Slavların sürekli baskısı” (*Romana*, 388) altındaki İmparatorluğa, *Getica* tarafından geçmişteki müttefiki Gotlar hatırlatılmış olabilirdi. Hunlar “büyük” düşmanlar olarak bu ittifak sayesinde durdurulabilmişti.

Son olarak, birçok çalışmada *Gallia* seferi, bir sonraki yıl gerçekleşen İtalya seferi ile genel bir başlık altında toplanarak nedenleri ve hedefi birlikte tartışılmıştır. Ancak aradan geçen bir yılda ve bu savaşların sonucunda Attila'nın Hunlarının izlediği politikanın değişmiş olabileceği mümkündür. Bu çalışma, bu iki hadisenin ayrı ayrı değerlendirilmesini önermektedir.

KAYNAKLAR

KAYNAK EDİSYONLARI

- Cassiodori Senatoris Chronica*. (1894b). ed. Mommsen, T. MGH. A. A. vol. VI. *Chronica Minoria II*. Berlin, s.120-162.
- Cassiodori Senatoris Variae*. (1894a). ed. Mommsen, T. MGH. A. A. Vol. XII. Berlin. *Chronica Gallica anni 452*. (1892b). ed. Mommsen, T. MGH. A. A. vol. IX. *Chronica Minora vol. I*. Berlin, 646-666.
- Gregorii Episcopi Turonensis Libri Historiarum X*. (1951). ed. Krusch, B. ve Levison, W. *Scriptores Rerum Merovingicarum*, vol. I, Hannover.
- Hydatii Lemici Continuatio Chronicorum Hieronymianorum*. (1894d). ed. Mommsen, T. MGH. A. A. vol. VI. *Chronica Minoria II*. Berlin, 13-36.
- Iordanis, Romana et Getica*. (1885). ed. Mommsen, T. MGH. A.A. vol. V. Berlin.
- Marcelini v. c. comitis chronicon continuatum*, (1894c). ed. Mommsen, T. MGH. A. A. vol. VI. *Chronica Minoria II*. Berlin, 60-108.
- Ordo generis Cassiodorum*, (1979). ed. O'Donnel, J. J. Cassiodorus. Berkeley: University of California Press. 260-261.
- Prosperi Tiranis epitoma chronicon*. (1892a). ed. Mommsen, MGH. A. A. vol. IX. *Chronica Minora vol. I*. Berlin, 385-499.

Excerpta Valesiana: Anonymi Valesiani Pars Posterior Chronica Theodorici. (1961). ed. Moreau, J. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig.

KAYNAK TERCÜMELERİ

Cassiodorus: *Variarum*. (2006). çev. Barnish, S. J. B. (Yeniden baskı). Liverpool University Press.

Gregory of Tours: *The History of the Franks*. (1974). çev. Thorpe, L. Londra: Penguin Books.

Jordanes, *Roman and Getica*. (2020). çev. van Nuffelen, P. - van Hoof, L. Liverpool: University Press.

Priscus, *Fragmenta et Excerpta, Attila ve Bizans Tarihi*. (2020). çev. Kaçar, T. İstanbul: Alfa Yay.

Procopius *History of Wars V-VI*. (1919). çev. Dewing, H. B. Vol. III. Londra: LOEB.

Sidonius *Poems and Letters*. (1963). çev. Anderson, W. B. vol. I. Cambridge: Harvard University Press, LOEB, 116-169.

The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. (1983). çev. Blockley, R. C. Liverpool: Francis Cairns.

The Letters of Cassiodorus. (1886). çev. Hodgkin, T. Londra: Henry Frowde.

Üstün, A. (2007). *Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.

ARAŞTIRMALAR

Barnish, S. J. B. (1984). *The Genesis of Completion of Cassiodorus "Gothic History"*, *Latomus*, 43/2, 336-61.

Barnish, S. J. B. (1992). *Old Kaspars: Attila's invasion of Gaul in the Literary Source. Fifth-century Gaul: a Crisis of Identity?* ed. Drinkwater, J. ve Elton, H. Cambridge University Press, 38-48.

Bury, J. B. (1958). *History of the Later Roman Empire*. vol. I. New York: Dover Publications.

Christensen, A. S. (2002). *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen.

- Clover, F. M. (1973). Geiseric and Attila. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 22/1, 104-117.
- Croke, B. (1987). Cassiodorus and *Getica* of Jordanes. *Classical Philology*, 82/2, 117-134.
- Gillet, A. (2009). The Mirror of Jordanes: Concepts of the Barbarian, Then and Now. A Companion To Late Antiquity, ed. Rousseau, P. Blackwell Pub., 392-408.
- Goffart, W. (1988). The Narrators of Barbarian History: Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon. Princeton University Press.
- Heather, P. (1989). Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination. *The Journal of Roman Studies*, vol. 79, 103-128.
- Heather, P. (2012). *Gotlar. çev. Avcı, E.* İstanbul: Phoenix Yay.
- Hodgkin, T. (1892). Italy and her Invaders, vol. II. Oxford: The Clarendon Press.
- Hughes, I. (2012). *Aetius: Attila's Nemesis.* Yorkshire: Pen and Sword Military.
- James, E. (1988). *The Franks.* Cambridge: Blackwell.
- Kaçar, T. (2018). Iordanes'i Nasıl Okumalıyız? XVII. Türk Tarih Kongresi, Cilt 1. 15-17 Eylül 2014, Ankara, 545-556.
- Kim, H. J. (2020). *Hunlar. çev. Herdem, H.* Ankara: Gumbel Yayınevi.
- Liebeschuetz, W. (2015). Why did Jordanes Write the *Getica*? East and West in Late Antiquity: Invasion, Settlement, Ethnogenesis and Conflicts of Religion, ed. Olivier Hekster, *Impact of Empire*, vol. 20. Leiden-Boston: Brill.
- Maenchen-Helfen, O. (1973). The World of the Huns: Studies in Their History and Culture, ed. Knight, M. Berkeley: University of California Press.
- Momigliano, A. (1955). Cassiodorus and Italian Culture of his Time. *Proceedings of the British Academy*, 41, 207-45.
- O'Donnell, J. J. (1979). Cassiodorus. Berkeley: University of California Press.
- Schultheis, E. M. (2019). The Battle of the Catalaunian Fields, AD 451: Flavius Aetius, Attila the Hun and the Transformation of Gaul. Yorkshire-Philadelphia: Pen and Sword Military,
- Swain, B. (2014). *Empire of Hope and Tragedy: Jordanes and the Invention of Roman-Gothic History.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Ohio State University. Ohio.
- Thierry, A. (1856). *Histoire D'Attila: de ses successuers*, vol. I. Paris: Dider et C, Libraires-Éditeurs.
- Thompson, E. A. (2008). *Hunlar. çev. Dinçel, M. S.* İstanbul: Phoenix Yay.

Bir Getica Anlatısı: Attila'nın Gallia Seferinin Nedenleri Üzerine

Whately, C. (2013). Jordanes, the Battle of the Catalaunian Plains, and Constantinopolis. *Dialogues D'Histoire Ancienne*, 8/8: 65-78.

Ertunç GENÇAY*

KRAL ARTHUR EFSANESİ: ERKEN MACAR VE TÜRK KÜLTÜR BAĞI

Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri'nin başından geçen efsanevi maceralar çok erken zamanlardan beri sözlü ve sonra yazılı edebiyat sahasının ve daha sonra akademik çalışmaların ilgi odağı olmuştur. Bu anlatıların sanatçı zihinlerde bıraktığı epik eğilim modern çağda ağırlıklı olarak sinema ve görsel sanatların da kanatları altında devam etmiştir. Son olarak 2021 yılında Netflix himayesinde izleyicilerin beğenisine sunulmuş olan ve Sir Gawain'in Yeşil Şövalye ile yaşadığı macerayı modern sonrası bakış açısıyla anlatan *The Green Knight* isimli film bu ilginin hala canlı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Arthur'un tarihsel varlığı ile ilgili en eski fiziki kanıt Hırvatistan'ın güneyinde bulunan Split şehrinde Roma dönemine ait MS 2. ve 3. yüzyıl arasına tarihlenen kitabelerdir. Bu kitabelerde *Lucious Artorius Castus* ismi okunmakta, Suriye ve Part görevlerinden sonra *Legio VI Victrix*'da görev almak için Britanya'ya gönderildiği yazmaktadır (Karatay 2022, 217; Littleton ve Thomas 1978, 523). MS 241'e tarihlenen Ribchester'de bulunan başka bir kitabedeysse *Legio VI*

*Yüksek lisans öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. ertuncgencay@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7538-5174

Victrix'e bağlı Sarmat atlı askerlerden bahsediliyor ve konu ilginçleşmeye başlıyor. (Karatay 2022, 218; Littleton ve Thomas, 523).

Döneme çağdaş tarihçi Cassius Dio ise doğrudan Sarmatların kolu olan Yazığlara (*Iazyges*) atıfta bulunuyor. Bu atfa göre Yazığlar, MS 175'te Roma İmparatoru Marcus Aurelius'la mücadelesini kaybediyorlar. Savaş tazminatı olarak da Roma ordusuna atlı asker temini için anlaşmaya varılıyor. Tazminat karşılığı Roma'ya verilen bu 5,500 atlı Yazığ askeri Roma imparatoru Aurelius tarafından Britanya'daki Hadrian Duvarı'na gönderiliyor. Yeni görevlerine memleketlerinden çok uzakta başlayan Yazığ atlıları Hadrian Duvarı civarındaki yaşam sahalarında varlıklarını ve kùltürlerini nesillerce devam ettiriyorlar (Karatay 2022, 218; Littleton ve Thomas, 520-521).

Makalemizin konusu da bu noktada yeşermeye başlıyor ve Kral Arthur efsanesi ile Avrasya bozkır bağlantısı Yazığların kùltürel etkisi çerçevesinde araştırılıyor. Efsanelerimizin merkezini ise "Tarihsel Arthur'a" dair en eski kayıtlar olmaları sebebiyle Orta Çağ'da kaleme alınan Geoffrey of Monmouth, Chrétien de Troyes ve Sir Thomas Malory'nin eserleri oluşturuyor.

Arthur hakkında Galli bir keşiş olan Nennius'un, 9. yüzyıla tarihlenen *Historia Brittonum* eserinin tarihi bilgiler veriyor olması muhtemeldir. Nennius, Arthur'u büyük bir komutan olarak anarak adada Saksonlara karşı yapmış olduğu 12 savaştan bahsetmiş ve Arthur bu savaşların hepsinden muzaffer olarak ayrılmıştır. (Nennius 2000, 23)

Nennius'dan sonra Arthur, Geoffrey of Monmouth ile daha heybetli bir kimliğe bürünecektir. Bu eserde aynı zamanda Arthur'un babası Uther Pendragon ve büyücü Merlin'in de bu anlatıya dahil olduğu görölmektedir. Uther Pendragon, oğlu gibi Britanya kralı olarak kendisine *De gestis Britonum*'da yer bulacaktır. Diğer bir olgu da Geoffrey ile birlikte anlatıların içerisine Excalibur (*caliburnus*) kılıcı gibi efsanevi nesneler ve olayların girmeye başlamasıdır ve böylece

tarihsel ile kurgu arasındaki fark iyice ortadan kalkmaktadır (Geoffrey of Monmouth 2007, 198).

Erken çağlardan beri insan; varlığını ve varlığının evren üzerindeki yerini anlamlandırmaya çalışmış, bu çabada maddi ve manevi olguları araştırırken matematik dilini de icat etmiştir. Bu noktada matematik manevi (Torebekkyzy 2021, 83-84) ve maddi cevaplandırmaların başlıca unsurlarından biri haline gelmiştir. Geoffrey, Chrétien ve Malory'nin Kral Arthur hikâyelerinde de bu doğrultuda yedi sayısı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Staines 2010, 14, 64, 66, 67, 69, 109; Geoffrey of Monmouth 2007, 144, 146, 150, 156, 234; Malory 2004, 82, 113, 130, 141, 185, 192). Bu kullanımın fazlalığı yedi sayısının kutsal bir hatıra olduğunu bizlere düşündürmekte, aynı şekilde Orta Doğu sahası gibi Avrasya bozkır kültür anlatılarında da yedi sayısının sıklıkla kullanılması aralarında bir kültür bağlantısı olabileceğini bizlere göstermektedir.

Macarların gesta ve yıllıklarında, yeni yurtlarına göç edecek olan Fatih Macarlar yedi boydan meydana gelmekteydi (Anonymus 2010, 11, 17; Simon of Kéza 1999, 83-85; Şenol 2018, 80-81). Simon'un yıllığında ve Resimli Yıllık'ta ise Macarların yeni vatanlarına göçleri iki aşamada anlatılmakta, Attila ve Hunlarının Macaristan'a ilk gelişleriyle birleştirilmektedir. Buna göre Attila ve Hunları da yedi reisin önderliğinde Macaristan'a gelmişlerdi (Simon of Kéza 1999, 25-27; Bak 2018, 23). Anonim'in gestasında ek olarak Fatih Macarlara yeni vatan yolunda katılan yedi Kuman reisinden bahsedilir (Anonymus 2010, 23). Resimli Yıllık'ta Erdel'de soluklanan Fatih Macarların eşlerini ve sahip oldukları eşyaları korumak için yedi savunma yapısı yaptıkları ve Almanların burayı daha sonra yedi kale anlamında Siebenbürgen olarak adlandırdığıyla ilgili bilgiler karşımıza çıkar. (Bak 2018, 65; Şenol 2018, 75) Resimli Yıllık ve János Thuróczy'in yıllığında bahsedilen diğer bir ilginç anlatı da Almanlarla yaptıkları Augsburg savaşında hayatta kalan *Yedi Macar*'ın hikayesidir. Kaybettikleri savaştan sonra kulakları kesilerek Macaristan'a

gönderilen bu yedi Macar, toplum tarafından hoş görülmemiştir. Savaşta ölmedikleri ve kaçtıkları için bütün taşınır taşınmaz mallarından mahrum edilmiş ve eşlerinden ve çocuklarından ayrılmak zorunda bırakılmışlar; iş verilmeyen ve artık toplumda yeri olmayan bu yedi Macar çadırdan çadıra dilenerek yaşamlarını sürdürmeye çalışmıştır (Bak 2018, 79; şenol 2018, 82-83). Macarların Moravya prensi Svatopluk'u yendikten sonra altı yıl dinlenerek yedinci yılda tekrardan saldırıya geçmesi (Bak 2018, 95; şenol 2018, 91) ve Hristiyan Macaristan'da gerçekleşen pagan isyanları sonucunda hayatını kaybeden Aziz Gellrt'in öldürüldüğü taşın üstündeki kanının yedi yıl sonra temizlenmiş olması efsanesi de yedi motifinin kullanımına ve Macar anlatıları içindeki önemine örnektir (Bak 2018, 159-161; şenol 2018, 116). Aynı zamanda kroniklerde asker sayılarında yedinin katları kullanılmıştır (Bak 2018, 289, 309, 357; şenol 2018, 171, 180).

Türk kültüründe de yedi sayısı sıklıkla kullanılır. Eski Türk Dini'nde önemli bir Tanrı olan lgen'in yedi oğlu vardı ve ona ulaşmak için yedi engeli aşmak gerekirdi (İnan 1976, 19-21). Göktürklerde bir kimse vefat ettiği zaman naaşı çadıra yerleştiriliyor, adaklar adanıp kurbanlar kesiliyor ve bunlar naaşın bulunduğu adının önüne konuyor, daha sonra bu adının etrafında yedi kere dnlyordu (Bahar 2013, 277-278). Kültegin yazıtında İlteriş Kağan'ın 'on yedi, yetmiş ve yediyüz' şeklinde katlanarak Türk varlığını arttırmayı (Ögel, Türk Mitolojisi 1995, 247), Çin kaynaklarının Tu-ke'lerin yedinci ayın yedinci gününde Ata ruhlarına kurban sunduklarını belirtmesi (Roux 2011, 88), cehennemın yedi kat derinlikle birleştirilmesi (Boratav 2012, 69), astronomi terimlerinin genellikle yedi temasında birleşmesi (Torebekkyzy 2021, 84) gibi birçok örnek mevcuttur. Aynı zamanda günümüzde hala insan ömrünün başı ve sonunu belirtmek için "yediden yetmişe" ve geçmiş nesilleri belirtmek için "yedi göbek" kalıbı sık sık kullanılmaktadır. İslamiyet ncesi ve sonrasında Türk kültüründeki yedi sayısının kullanımı saymakla bitmeyecek kadar fazladır.

Çadırların kullanımı ve ona verilen değer yerleşik ve yerleşik olmayan toplumları ayıran en büyük faktörlerden birisidir. Keçe gibi teknolojilerin geliştirilmesi (Karatay 2022, 279) zorlu göçebe yaşam tarzının Avrasya bozkırlarında devam etmesine olanak sağlamıştır. Tonyukuk'un Bilge Kağan'a göçebe hayatın varoluşsal önemi konusunda verdiği öğütten (Golden 2006, 12-13) anlaşılacağı üzere de Türkler için bu yaşam tarzı son derece mühimdir. Macarların kendi anlatılarında da Macar başbuğu Árpád ve reisleri göçebe bir yaşam sürerler ve sık sık bir su kaynağının yanında konarlar (Anonymus 2010, 59, 69, 71, 73). Kral Arthur efsanelerinde de çadırın savaş hazırlığı, kuşatma ve av sahnelerinin dışında da sıklıkla kullanılması, çadırın, bu anlatıların yeşerdiği zamanda, efsaneleri yaratanların hayatlarında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Bu duruma Kral Arthur'un kılıcı çekip kral olacağı taşın bir çadırda muhafaza edilmesi (Malory 2004, 25), Cornwall Kralı Mark'ın Lanceor ile sevgilisi için mezar yaptırırken kendisi için çadır kurdurması (Malory 2004, 67), rahatsızlanan Kral Arthur'un iyileşmesi ve dinlenebilmesi için çadır kurdurulması (Malory 2004, 73), Sir Tor'un bir manastırın yanında şövalyeler tarafından kullanılan çadırlara rastlaması (Malory 2004, 96), Lady Ettard ve Sir Gawain'in özellikle şatodan çıkarak çadırlarında romantik bir akşam yemeği yemeleri (Malory 2004, 136) kısaca örnek olarak verilebilir. Hikayelerde çadırın değişmez ve doğal bir motif olarak karşımıza çıkması, anlatıların Avrasya bozkır kültürüyle bağlantısını kuvvetlendirmektedir.

Türk efsanelerinde önemli bir yer tutan geyik motifi (Ögel, Türk Mitolojisi 1993, 569) Kral Arthur hikayelerinde bizlerin karşısına sıklıkla çıkar. Hikayelerin, olayların, mücadelelerin başlangıcında geyik belirir, amaç bazen geyiği yakalamak, bazen de geyiğin götürdüğü yerdeki mücadeleye girişerek başarılı olmaktır. Geyik aynı zamanda hikayelerde önemli figürlerin karşılaşmasında ve yeni keşifler yapmalarında da rol oynar (Chrétien de Troyes, Perceval; The Story of the Grail 1999, 179-180; Chrétien de Troyes, Lancelot: The Knight of the Cart 1997, 183; Chrétien de Troyes, Yvain or The Knight

With The Lion 1975, 80; Staines 2010, 408, 471; Malory 2004, 48, 90, 112, 442, 505, 568, 717). Kullanım şekline bakacak olursak geyiğin Arthur hikayelerinde yol gösterici rolünü oynadığı açıktır. Hunlarla neredeyse aynı olan Macarların yaratılış destanında da geyiğin yol gösterici rolü Kral Arthur efsaneleriyle benzerlik göstermektedir. Bu yaratılış hikayesine göre, Ménrót'un Eneth'ten olan çocukları Hunor ile Mogor bir gün Maotis (Azak) bataklıklarında avlanırlarken karşılarına bir diři geyik çıkmış ve geyiği avlamak için takip etmeye başlamışlardır. Hunor ve Mogor geyiği yakalayamamış, ancak geyiğin götürdüğü yeri çok beğenmişler ve burada yaşamlarını sürdürmek için babalarından izin almışlardır. Daha sonra karşılaştıkları Belar'ın eşlerini ve çocuklarını kaçırıp aralarından Alan prensi Dula'nın kızlarıyla evlenmişlerdir. Hunor'dan Hunlar, Mogor'dan Macarlar türeyecektir (Simon of Kéza 1999, 15-17; Bak 2018, 15-19; şenol 2018, 19-21). Macar kroniğinde geçen başka bir geyik hikayesindeyse Bors, Hron nehri civarında bir geyiği avlayabilmek için kovalamaya başlıyor. Dağın tepesinde geyiği avlamayı başarıyor ve dağın tepesinden etrafı incelerken kendisine kale inşa edebileceği güzel bir yer keşsediyor. Daha sonra kalesini oraya kuruyor (Anonymus 2010, 75). Buna benzer bir hikaye de Prens Géza ve László'nun başından geçer. Bu anlatıya göre boynuzunda mumlar yanan bir geyiği avlamak için takip ederler ama başarılı olamazlar. Geyiğin getirdiği yere ise iki kardeş tarafından daha sonra din yapıları inşa ettirilir (Bak 2018, 231-233).

Arthur hikayelerindeki diğer bir ilginç durum da taştan sadece önemli kişilerin ıkartabildiği kılılardır (Malory 2004, 23). Bu hikayelerin ilki çadır bölümünde bahsettiğimiz Arthur'u kral yapan taştaki kılıçtır. Başka bir taştan kılıç çekimi ise Galahad tarafından gerçekleştirilir (Malory 2004, 84, 617-618). Saplı kılıcın çekimi bize başlangıçta çok şey anlatmasa da bizleri Herodotus'un İskitlerin dini hakkındaki atıflara götürür. Herodotus İskitlerin her sene düzelttikleri tepeninstne bir kılıç saplayıp bunu Tanrı Ares'in imgesi olarak kabul ettiklerinden bahseder. Daha sonra gerekli kurbanlar bu imgeye

sunulur. İnsan kurbanın kanı ise tepede saplı olan kılıcın üzerine boşaltılır (Herodotus 1928, 261). Bu saplanan kılıç efsanesi Türk ve bozkır bölgesi anlatılarında da vardır. Bu anlatıya göre İskit çağından bu yana *Ares'in Kılıcı* bütün kuzey kavimlerinde bilinir ve kılıcı ele geçiren kimsenin dünya üzerinde hakimiyet kuracağına inanılırdı. Bir gün çobanın birisi toprağa sivri tarafı açıkta kalacak şekilde saplanan kılıcı bulur ve Attila'ya sunar. Attila kılıca sahip olduğunda çok sevinir ve dünya hakimiyetinin kendisine Tanrı tarafından sunulduğunu anlar (Ögel, Türk Mitolojisi 1993, 208). Ares'in kılıcıyla Arthur hikayelerindeki taş saplı kılıç motifi arasındaki benzerlik, muhtemel bir bağın işareti olabilir.

Arthur efsanesinin en önemli noktası kuşkusuz mukaddes kasedir. Efsaneye göre çarmıha gerilen Hazreti İsa'nın akan kanı Arimatealı Yusuf tarafından bu kasede toplanmıştır. Bu kasenin bolluk ve bereket sağlamak gibi birçok gücü bulunmaktadır. Arthur efsanelerinden önce varlığı hakkında herhangi bir bilgi olmayan kase motifi son derece Hristiyanlaşmış bir vaziyette bu hikayelerde karşımıza çıkar. Arthur araştırmacıları da kasenin varlığını genellikle Kelt mitolojisindeki kazan motifine bağlamaktadırlar. Lakin Herodotos'un İskitler atfındaki gibi (Herodotus 1928, 259), Avrasya bozkır kültüründe kazan motifisi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Karatay 2022, 222). Bu noktada anlaşılabileceği üzere kaseyi kutsal kılan ve mucizeler yaratmasını sağlayan şey Hazreti İsa'nın kanıdır. Yani buradaki asıl unsur kan motifidir. Bu çerçevede Herodotos'a dönmek icap ediyor ve İskitler hakkında yazdığı yemin törenini aklımıza getiriyoruz. Bu törene göre İskitler yemin edecekleri zaman bir kasenin içerisine şarap dökerler ve kendi kanlarını da akıtarak karıştırırlar, daha sonra bu kanın içerisine kılıç, ok, balta ve mızrak gibi silahlarını da batırırlarmış. Bu işlem sonrasında yemin edecek olanlar kaseden birer yudum alır ve yanlarındaki nüfuz sahibi insanlar da bu kaptan içerler ve bir nevi yemini onaylarmış (Herodotus 1928, 267-269). Aynı yemin töreni İskitlerden Fatih Macarlara kadar varlığını sürdürmüştür. Macar gesta ve yıllıklarında Fatih Macarlar, reisleri

Álmos'u başlarına oy birliğiyle seçtikten sonra kararlarını onaylamak ve ebediyen onurlandırmak için İskitlerde olduğu gibi kanlarını bir kaseye doldururlar ve sıra sıra içerek yemin ederler (Anonymus 2010, 17). Bu noktada kase kanla birleşiyor ve kutsallık ortaya çıkıyor (Karatay 2022, 222). Macarlar gibi Avrasya bozkırlarının bir halkı olan Yazığların Britanya'da bu hatırayı canlı tutmaları ve Arthur efsanesini de bu kanlı yemin kasesiyle etkilemesi son derece mümkün görünmektedir.

Arthur efsanelerinin isminden anlaşılabacağı üzere önemli unsurlarından birisi de Yuvarlak Masa Şövalyeleri'dir. Yuvarlak Masa, Arthur'un babası Uther Pendragon tarafından Kral Leodegrance'e hediye edilmiştir. Hikayenin ilerleyen kısımlarındaysa Arthur, Kral Leodegrance'ın kızı Guenever'le evlenmek ister ve arzusu karşılık bulur. Kayınbabası Kral Leodegrance evlilik hediyesi olarak Kral Arthur'a Yuvarlak Masa'yı yüz şövalye ile birlikte gönderir (Malory 2004, 85-86). Yuvarlak Masa, başının ve sonunun olmaması sebebiyle konsept olarak oturan herkesin eşit olduğu bir masadır. Arthur hikayelerinde de sıklıkla Yuvarlak Masa Şövalyeleri'nin eşit ve hür olduğu vurgusu yapılır. Şövalyeler istediği maceraya katılmakta özgürdürler. Arthur, eşitler arasındaki bir liderdir. Kral Arthur aynı zamanda alacağı bir kararda şövalyelerine danışmayı da ihmal etmez (Malory 2004, 30, 31). Eşitler arasındaki lider vurgusu Fatih Macarlarda da karşımıza çıkar. Fatih Macar önderleri, aralarından Álmós'u seçerken eşitler arasından bir lideri oy birliğiyle seçmişlerdir. Macar gesta ve yıllıklarında da sıklıkla Árpád'ın reislerine danışarak karar aldığı vurgusu yapılmaktadır (Anonymus 2010, 11, 17, 23 27, 41; Bak 2018, 67).

Diğer bir ilginç ayrıntıysa Bors isminde ortaya çıkmaktadır. Arthur efsanelerinde Bors ismi ilk olarak Fransa Kralı olarak karşımıza çıkar ve Arthur'a krallık adına verdiği savaşta yardım eder (Malory 2004, 31). Hikayenin ilerleyen kısımda ise Yuvarlak Masa Şövalyelerinden birisi olan ve Mukaddes Kase görevinde başarılı olan

farklı bir Bors karşımıza çıkar. Anlaşılacağı üzere Bors'un rolü son derece mühimdir ve bu sebeple rastgele bir isim olma olasılığı son derece düşüktür. Bors, Macar gesta ve kroniklerinde yedi Macar önderinden birisi (Örs/Vrs?) (Simon of Kéza 1999, 83), Macarlara katılan yedi Kuman reislerinden Böngér'in oğlu (Anonymus 2010, 29) ve başka vesilelerle sık sık bahsedilen bir kimse olarak karşımıza çıkar (Anonymus 2010, 49, 69, 75, 77, János M. Bak 2018, 205; Şenol 2018, 135-136, 173). Anonim'in gestasındaki Bors kaydı en erken Macar kaydıdır. Bu kayda göre Macarlara Ed, Edemen, Etu, Böngér, Ocsád, Vajta ve Ketel isimli yedi Kuman reisi katılır. Böngér'in oğlu ise Bors (*Borsu*)'dur. Bors'un Kuman kökenli olması ve Kuman isimleri arasında verilmesi kelimenin Türkçe kökenli olma ihtimalini (*Bars/Pars?*) son derece arttırmaktadır.

Son olarak değineceğimiz kısım Avrasya bozkır kültürü ile bağlantılı etimoloji önerileridir. Arthur'un babası Uther Pendragon'un isim kökeni *Ban-Tarkan* olarak açıklanmaktadır (Littleton ve Thomas 1978, 518). *Ban* kısmı Avar kökenli *bayan* isminin hatırasıdır. (Karatay 2022, 220). *Ban* şekliyle daha sonra Doğu Avrupa'da yayılmış ve yönetici unvanı haline gelmiştir. Belki de Arthur efsanesindeki Benwick Kralı Ban da bu etimolojinin hatırasını barındırmaktadır (Malory 2004, 31). *Tarkan* da Orta Asya'dan Anadolu'ya Türkler tarafından getirilmiştir (Karatay 2022, 220-221). Arthur'un Yuvarlak Masa Şövalyelerinden birisi olan ve Arthur'un kılıcını nehre geri atması için görevlendirdiği Bedivere'in (Malory 2004, 863) isim kökeni ise *bahadur/bahadır* olarak önerilmektedir (Littleton ve Thomas 1978, 518). Arthur'un kılıcı Excalibur için Bulgarca/Ön-Türkçe *kolavur/kalavur*, Ortak Türkçe *kılavuz* etimolojisi Karatay tarafından önerilmiştir (Karatay 2022, 222). Karatay aynı zamanda Arthur ismi için **Ärtur < är tur* yani 'adam/kahraman gibi kal' önerisinde bulunmuştur (Karatay 2022, 224).

Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri anlatılarında yoğun olarak Kelt mitoloji ve kültür öğeleri de bulunmaktadır. Bu yadsınamaz

bir gerçektir. Bu noktada da yapılan çalışmalar genellikle Kelt mitolojisi ve kùltürü çerçevesinde açıklanmaktadır. Ancak bizim çalışmamızda açıkladığımız veriler ve muhtemel kanıtlar Kral Arthur efsanesinde göz ardı edilemeyecek kadar Avrasya bozkır kùltürü ögesinin olduğunu göstermektedir. Yazığların Britanya'daki varlığı da bu öneriyi destekleyici niteliktedir. Bu noktada Arthur araştırmalarında yeni bir 'Avrasya bozkır kùltürü' çerçevesinin açılması gerekliliği tarafımızca bu makalenin en büyük sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Anonymus. *The Deeds of the Hungarians*. Düzenleyen: Martyn Rady. Çeviren Martyn Rady. Budapest-Newyork: Ceu Press, 2010.
- Bahar, Hasan. «Avrasya'da Ölümler ve Türklerde Mezar Kùltürü.» *Tarihçilięe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan* içinde, düzenleyen: Mustafa Toker, Mehmet Ali Hacıgökmen, H. Gül Küçükbezci Hasan Bahar, 267-304. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2013.
- Boratav, Pertev N. *Türk Mitolojisi*. Çeviren Recep Özbay. Ankara: BilgeSu, 2012.
- Chrétien de Troyes. *Lancelot: The Knight of the Cart*. Çeviren B. Raffel. New Haven & London: Yale University Press, 1997.
- . *Perceval; The Story of the Grail*. Çeviren Burton Raffel. New Haven & London: Yale University Press, 1999.
- . *Yvain or The Knight With The Lion*. Çeviren Ruth Harwood Cline. Athens: The University of Georgia Press, 1975.
- Geoffrey of Monmouth. *The History of the Kings of Britain: An Edition and Translation of De gestis Britonum [Historia Regum Britanniae]*. Düzenleyen: Michael D. Reeve. Çeviren Neil Wright. Woodbridge: The Boydell Press, 2007.
- Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çeviren Osman Karatay. Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık, 2006.
- Herodotus. *Histories: Bk. III-IV*. Çeviren A. D. Godley. Loeb, 1928.
- İnan, Abdùlkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- János M. Bak, László Veszprémy, dü. *The Illuminated Chronicle: Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex*. Çeviren László Veszprémy János M. Bak. Budapest: Ceu Press, 2018.

- Karatay, Osman. *The Genesis of the Turks: An Ethno-Linguistic Inquiry Into the Prehistory of Central Eurasia*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2022.
- Littleton, Scott C., ve Ann C. Thomas. «The Sarmatian Connection: New Light on the Origin of the Arthurian and Holy Grail Legends.» *The Journal of American Folklore*, Jan. - Mar. 1978: 513-527.
- Malory, Sir Thomas. *Arthur'un Ölümü*. Çeviren Mina Urgan. İstanbul: Sel, 2004.
- Nennius. *History of Britons (Historia Brittonum)*. Çeviren J. A. Giles. Ontario: Medieval Latin Series Cambridge, 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- . *Türk Mitolojisi*. Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Roux, Jean-Paul. *Eski Türk Mitolojisi*. Çeviren Musa Yaşar Sağlam. Ankara: BilgeSu, 2011.
- Simon of Kéza. *The Deeds of Hungarians*. Düzenleyen: Franks Schaer László Veszprémy. Çeviren Franks Schaer László Veszprémy. Budapest & Newyork: Ceu Press, 1999.
- Staines, David, dü. *The Complete Romances of Chrétien de Troyes*. Çeviren David Staines. Indiana: Indiana University Press, 2010.
- Şenol, Mesude. «Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirilmesi.» İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Torebekkyzy, Lazzat. «Türk Halk Kültüründe ve Edebiyatında Yedi Sayısı.» *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi*, 2021: 82-91.

Emine Öykü KESTANECİOĞLU*

ORHUN YAZITLARINA GÖRE GÖKTÜRK DEVLET İDARESİ

Orhun Yazıtlarının keşfini insanlık adına büyük ve önemli bir adım olarak görmek mümkündür. Orhun harfleriyle yazılmış yazıtlar 18. ve 19. yüzyıllara dek bilim dünyası için gizemini korumuştur. Ancak her şeyden önce Orhun Yazıtlarının varlığından bahseden Cüveyni, bunu Tarih-i Cihangüşa'da belirtmiştir. 1721 yılında Messerschmidt tarafından Yenisey bölgesinde yazılı taşların bulunması ve sonrasında Strahlenberg'in 1722 yılında "Asya'nın Kuzey ve Güney Bölgeleri" adıyla gezi notlarını yayınlaması ile bu çalışmalar yoğunlaşmıştır. 1889 yılında Yadrintsev Orhun Kitabelerini bulmuştur ve bunların Bilge Kağan ile Kül Tigin'e ait yazıtlar olduğu daha sonra anlaşılmıştır. En nihayetinde yazıtların çözülmesi işini 1893 yılında Thomsen yapmıştır. Radloff da bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. Radloff, kitabeleri yayımlayan ilk bilim insanıdır. Yazıtlar hakkında yapılan araştırmalar umumiyetle Fin, Rus ve Danimarkalı bilim insanlarının araştırmalarına dayanmaktadır. Tüm bunların ardından TİKA, Orhun Yazıtlarının restore edilmesi ve muhafaza edilmesi için 1995 yılında

* Yüksek Lisans öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. emineoyku0208@gmail.com, ORCID 0000-0003-1606-0377

Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi'ne öncülük etmiştir. 1996 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Moğolistan Halk Cumhuriyeti arasında "Teknik İş birliği Anlaşması ile 1997 yılında TİKA ile Moğolistan Aydınlanma Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile bölgedeki çalışmalar başlamıştır. Bölgeye ilk Türk bilim heyeti de 1997 yılında gitmiştir (Erdem, 2002, s. 315-316). Yapılan araştırmalar sonucunda Nalayh'ta Tonyukuk Anıt Külliyesi ile Orhun Vadisi'nde Bilge Kağan ve Köl Tigin Anıt Külliyesi civarlarına depo, müze ve kazı evi yapılmıştır (Erdem, 2002, s. 317). Yazıtların çözülmesiyle beraber Türkçe yazıldıkları ve Türklere ait oldukları da anlaşılmıştır (Ergin, 2003, s. 8-10) Orhun Yazıtları, Bilge Kağan Anıtı, Tonyukuk Anıtı ve Kül Tigin Anıtı olmak üzere 8. Yüzyılda dikilmiştir. Tarihleri bizzat yazıtların üzerine not edilmiştir. En eski tarihli olan yazıt 716 yılında Tonyukuk adına dikilmiştir. Kül Tigin Yazıtı 732 yılında, Bilge Kağan Yazıtı ise 735 yılında dikilmiştir. Bilge Kağan ve Kül Tigin Yazıtlarının yazarı ise Yolluğ Tigin'dir ki kendisi Bilge Kağan'ın yeğenidir (Tekin, 2010, s. 7-8). Kül Tigin Yazıtındaki *"On-Ok oğullarına ve yabancılara kadar bunları görüp öğrenin. Ebedi taş hâkkettirdim. Burası yakın bir mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir yer olduğundan, böyle kolay erişilir bir yerde ebedî taş hâkkettirdim, yazdırtım. Onu görüp öylece bilin. O taş hâkkettirdim. Bu yazıyı yazan Kül Tigin'in yeğeni Yolluğ Tigin'dir."* (Tekin, 2010, s. 23) sözleri Bilge Kağan'ın ebedî taş yazdırdığı ve yazarının da yeğenleri Yolluğ Tigin olduğunu belirttiğini görmekteyiz. Burada aktarıldığı üzere bölge muhtemelen Göktürk yerleşimine yakındır ve ulaşmak kolaydır.

Orhun Yazıtları, Türklere ait ilk yazılı metinlerdir ve Türk adı bir devlet ismi olarak ilk kez burada zikrolunmuştur. Burada Türk adı ile Türk milletinden bahsedilmiştir. Bu yazıtlarda kullandıkları alfabe ve kelimeler bize gösteriyor ki, Göktürk medeniyet seviyesi kesinlikle bozkırda yaşayan göçebe bir toplumunkine nazaran çok daha yüksektir. Edebi tarafının yanı sıra bu yazıtlar, Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kül Tigin adına yapılmış birer mimari komplekstir. Mimari açıdan Orta Asya'daki en ünlü örnek olma özelliğine sahiplerdir. Ayrıca bir

siyasetnamedir. Bunun en güzel örnekleri Bilge Kağan'ın sözleridir. Bilge Kağan'ın sözleri aynı zamanda siyasal, iktisadi ve dini milliyetçiliğin de birer göstergesi olma özelliğini taşımaktadır. Kağan, yazıtlarda siyasi yaşanmışlıkları anlatarak halkına ve kendisinden sonra tahta geçecek kağanlara öğütler vermektedir. Devlet yönetme hususunda kağanın görevlerinden de yine bu yazıtlarda bahsedilir. Doğu Türklerinin Çin hakimiyetinde kaldıkları Fetret Devri ve sonrasında hakimiyeti ele alan Batı Türklerinden de bahsedilmektedir. İşte bu noktada belirtmek gerekir ki, Çin hakimiyeti esnasında halk Çin adetlerini kabul etmeyi reddetmiş ve kendi tarihine bağlı kalmıştır. Bu durum onları bağımsızlık mücadelesine iten önemli unsurlardandır. İşbu hususları gördüğümüz en temel kaynaklar Çin kaynakları ile Orhun Yazıtlarıdır. Orhun Yazıtları bundan ötürü Türk tarihinde büyük öneme sahiptir (Ercilasun, 2016, s. 366). Tüm bunların dışında Orhun Yazıtları sadece Göktürkler hakkında bilgi vermediğini de belirtmek gerekir ki bu yazıtlar, aynı zamanda diğer boylara ait bilgiler verilir, coğrafyadan, siyasetten, askeriyeden de bilgiler bulunmaktadır. Bunu Göktürk ülkesinde hüküm süren bazı kağanlar ile hatunların isimlerinin, devlet görevlilerinin unvanlarının, yer adlarının ve diğer boylarla ilgili isimlerin de yazılı olmasından açıkça anlayabilmekteyiz (Şirin, 2020, s. 201-231). Bu hususta Orhun Yazıtları içerisinde birkaç örnek vermek lazımdır.

“Ben, Tanrı gibi ve Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde tahta oturdum.” (KT G1) (Tekin, 2010, s. 21)

“Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında ... orada ... idi. Kapgan Kağan oturdu.” (T D1, D2) (Ergin, 2003, s. 42)

“İnsanoğullarının üzerinde de atalarım dedelerim Bumın Hakan, İştemi Hakan tahta oturmuş.” (BK D3) (Tekin, 2010, s. 51)

“Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde Çin'i, doğuda Kıtay'ı, kuzeyde Oğuz'u pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogay'ın kuzey yamaçlarında Karakum'da oturuyorduk.” (T D7) (Ergin, 2003, s. 36)

Göktürkler 552 yılından önce Altay Dağları eteklerinde, demirci bir kavim olarak Juan-Juanların hakimiyet sahasında yaşıyorlardı. Bu durum 552 yılına gelindiğinde Bumin'in Juan-Juanlar üzerine yaptığı bir baskın ile neticelenmişti. Bumin'i bu baskına götüren süreçte belli başlı zaferler elde edilmişti. Töles isyanları bastırılmıştı, Orhon ve Tola ırmakları civarında yaşayan Türkler üzerinde de hakimiyet kurulmuştu. Bu başarıların ardından Bumin, Juan-Juan hükümdarının kızı ile evlenmek istediğini belirtmiş fakat olumlu bir yanıt almaktan ziyade aşağılayıcı bir cevapla karşı karşıya kalmıştı. Çünkü Anakuvay'a göre onlar sadece demirci bir halktı ve böyle alt sınıftan kişiler kızına talip olmazdı. Bu olayın ardından Bumin, Juan-Juanlar üzerine bir baskın yapmıştı ve büyük bir zafer elde etmişti (Arsal, 2020, s. 222). Bu zaferden sonra devletin bağımsızlığı ilan edildi ve Bumin de "İl Kağan" unvanı ile resmen kağan oldu. Bu bağımsızlık neticesinde Göktürkler tarafından 552-744 yılları arasında tarih sahnesinde kalacak olan Türk devleti tesis edilmiş olundu (Tekinoğlu, 2018, s. 70-73). Hakimiyet sahaları Orta ve İç Asya'dan oluşmakta idi. Bumin Kağan'ın ölümünün ardından tahta kardeşi İstemi Kağan geçmişti. Bu iki hükümdarlık devri oldukça mühimdir. Çünkü devletin sınırları genişlemiştir. İpek Yolu dolayısıyla Sasaniler ile karşılaşılması ve Bizans ile görüşmelerin yapılması yine bu dönemde vuku bulmuştur. 1. Göktürk Devleti 630-682 yılları arasında Çin tahakkümüne girmiştir. 682 yılında Kutlug İltiş Kağan tarafından devlet tekrar nizama sokulmuştur (Kafesoğlu, 2016, s. 96-108). Onun ardından tahta çıkan kardeşi Kapgan, devleti 24 yıl yönetmiştir ve Çin'i en çok korkutan kağan olarak tarihe adını yazdırmıştır (Taşağıl, Türk Bilgeleri, 2021, s. 137-138). Çin baskısı ve Arap baskısı 2. Göktürk Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. 716 yılında Kapgan Kağan'ın sonrasında taht kavgalarının başlaması ve Bilge Kağan'dan sonra da tahta istikrarlı ve başarılı kişilerin geçmemesi gibi sebepler dolayısıyla devlet giderek güç kaybetmiş ve en nihayetinde son bir darbeye tarih sahnesinden silinmişlerdir. Ancak bu siliniş sadece siyasi bir niteliğe sahiptir (Sinor, 2019, s. 399-421).

Göktürklerin tarih sahnesine çıkmaları Türk tarihi nazarında büyük bir öneme sahiptir. Çünkü önceleri pek çok kez Türk kavimlerini nitilemek için de olsa kullanılan Türk terimi, Göktürk Devleti ile bir devlet ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır ve bu Türk tarihinde bir ilk olma özelliğini de taşımaktadır. En mühim komşuları olan Çin onlardan T'u-kü-e olarak bahsetmiştir. Buradan anlaşılmalıdır ki, Göktürk-Çin münasebetleri Türklerin bölgedeki mevcudiyetlerinin en başından itibaren devam etmiştir. Bu münasebet gerek barış yoluyla gerekse de savaş yoluyla her dönemde mutlaka tesis edilmiştir. İşte bu noktada işin rengi değişmektedir. Çünkü başka bir bakış açısı ile Göktürklerle bölgede Asya Hunlarından sonra teşekkül etmiş ilk Türk devleti olarak bakmaktan ziyade kadim Çin karşısında mevcudiyetini korumaları için sağlam bir devlet teşkilatı oluşturmaya muvaffak olmaları açısından bakmak lazımdır ki onlar, bu işin başarıyla üstesinden gelmiş olduklarından devletleri yıkıldıktan sonra dahi tarih sahnesinde edindikleri yeri muhafaza etmişler ve aynı önemi taşımaya devam etmişlerdir. Tam da bu noktada en mühim kaynak olan Orhun Yazıtlarından bahsetmek gerekmektedir. Çünkü devlet teşkilatını tesis nedenleri, bu tesisin sonuçları ve tesis süreci hakkında bilgileri ancak Orhun Yazıtlarında bulabilmekteyiz (Ergin, 2003, s. 4-11).

Orhun Yazıtlarında töre, kültür, gelenek, devlet düzeni ve kağanlık kurumu hakkında derinlemesine bilgiler bulunmaktadır. Metinler kısa ve öz olmasına karşılık en temel bilgileri verecek şekildedir (Ayan, 2015, s. 307-308). Türk dilinin en eski ve en önemli yazılı eserleridir (Ercilasun, 2016, s. 392). Göktürkler bu yazıtlara “Bengü Taş” demiştir. Bengü ebedî, sonsuz anlamlarına gelir ve bu adlandırma tabiri caiz ise “Söz uçar yazı kalır.” sözünü kanıtlar niteliktedir (Ercilasun, 2016, s. 340).

Yazıtların tarihlerini dahi araştırmaya hacet yoktur çünkü yazılırken kim tarafından, hangi tarihte ve hangi amaçla yazıldıkları da not düşülmüştür. Devletin yönetimi, devlet işlerinde görevli kişilerin unvanları ve hiyerarşileri, yaşam tarzları, kağanın nitelikleri, halk ile

kağanın birbirlerine karşı sorumlu oldukları şeyler dahi bu yazıtlara konu edilmiştir (Barthold, 2019, s. 2-7).

Devlet teşkilatını anlatmaya başlamadan evvel anlatılması gereken en mühim husus devletin ta kendisidir. Orhun Yazıtlarında devleti anlatmak için “il” kelimesi kullanılmıştır. İl hem ülkeyi hem de devleti ifade eder biçimlerde çok kez kullanılmıştır (Ercilasun, 2016, s. 342). Devleti oluşturan üç unsur vardır: Hakimiyet (oksızlık), ülke (ülüş) ve halk (bodun) (Kaşıkçı, 2002, s. 1565). Bilge Kağan Kül Tigin yazıtında, “Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine atalarım dedelerim Bumın Hakan ve İştemi Hakan tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini, yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler.” diyor (Tekin, 2010, s. 25). İşte burada atalarının devleti yönettiğini aktarırken kullandığı kelime “il tutmak” olmuştur. Yukarıdaki pasajdan da anlayacağımız üzere gök ve yer, bunların da arasında insanlar yaratılmış, Bumın ve İstemi de insanlara kağan olmuştur. İl tutmak, töre tutmak kullanımları ile anlaşılması gereken şey burada devletin kurulduğu ve kanunların düzenlendiğidir. Oluşturulan bu teşkilatın sonsuz olması ise asıl hedeftir. “Ötüken dağlarında oturursan ebedî devlet tutup oturursun.” denmesi işte bu gayeden ötürüdür. Bunun için halk ve kağan birbirlerine karşı sorumlulardır. Kağan devleti iyi yönetmeli iken halk da isyan edip birliği ve düzeni bozmamalıdır. Böylece devletin birliği ve devamlılığı sağlanmış olacaktır (Ercilasun, 2016, s. 432-436). Devletin birliği beraberliği için önemli iki unsur vardır: Halk ve Toprak. Toprağı olmayan halkın olmayacağı gibi halkı olmayan toprağın da olması mümkün değildir. Bu iki unsur birbirini tamamlayan, biri olmasa eksik kalacak iki yapboz parçası gibidir. Dolayısıyla bilinmelidir ki il, devletin temelidir (Çakan, 2019, s. 258). Halkın ilinin olması, kağanının olması için verilen uğraşları göz önünde bulundurduğumuzda bağımsızlığın da Türklerin hayatlarında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Bilge Kağan yazıtlarda Göktürk Devleti’nin Fetret Devri olarak adlandırdığımız 630-680 yılları arasında Türklerin Çin

hakimiyeti altına girmelerine sebep olacak işler yapılmasını çok kez eleştirmiştir. *“Türk hakanı Ötüken dağlarında oturur ve oradan hükmeder ise ülkede hiçbir sıkıntı olmaz. İleride Şantung ovasına kadar sefer ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin’e kadar sefer ettim, Tibet’e az kala durdum; geride Demir Kapı’ya kadar sefer ettim, kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar sefer ettim, bunca diyarlara kadar ordu sevk ettim ve anladım ki Ötüken dağlarından daha iyi bir ye asla yok imiş! Bu yerde oturup Çin halkı ile ilişkileri düzelttim. ... Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları da yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzaklarda yaşayan halkları öylece kendilerine yaklaştırırlar imiş. ... Çinlilerin tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına aldanıp ey Türk halkı, çok sayıda öldün! Ey Türk halkı, sen mutlak öleceksin! Güneyde Çugay dağlarına ve Töğültün ovasına yerleşeyim dersen, Türk halkı, mutlak öleceksin!”* (BK K2, K3, K4) (Tekin, 2010, s. 45) *“Ey Türk, Oğuz beyleri ve halkı, işitin! Üstteki gök çökmedikçe, alttaki yer de delinmedikçe, ey Türk halkı, senin devletini ve yasalarını kim bozabilir idi? Türk halkı, bu huyundan vazgeç ve nadim ol! İtaatsizliğin yüzünden, seni besleyip doyurmuş olan hakanına ve bağımsız müreffeh devletine kendin ihanet ettin ve nifak soktun. ... Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu: kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak erkek evladınızı köle yaptınız, hanım olacak kız evladınızı cariye yaptınız.”* (BK D18, D19, D20) (Tekin, 2010, s. 57) Fetrete sadece Çin’in lüksüne kanan halk değil başarısız ve bilgisiz kağanlar da sebep olmuştur. Bağımsızlığına düşkün Türkler elbette başka milletin boyunduruğu altına girince bağımsızlıklarının, devletlerinin ve kağanlarının kıymetini anlamış ve bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır. 680 yılına gelindiğinde de bu çabalarının sonucunu elde etmişlerdir. Fakat Bilge Kağan daha sonra aynı hataların tekrar edilmemesi adına bunları yazıtlara yazdırmış, konu hakkında bol bol öğütler vermiştir. Bağımsızlığın ve milliyetçiliğin Türkler için ne kadar önemli olduğunu bu noktadan bariz bir şekilde çıkarabiliriz (Taşağıl, Türk Model Devleti: Gök Türkler, 2018, s. 212-213).

Töre, Türkler için kanun niteliğindedir ve devlet yapısından toplumsal hayata kadar devlet içerisindeki her alanı düzenleme işi töreye uygun yapılmalıdır (Erdoğan, 2018, s. 25-30). Devlet idaresindeki hiyerarşiye baktığımızda da törenin etkisini görmekteyiz. Kişiler “Orun” adı verilen sistem içerisinde bulunduğu hiyerarşiye paralel bir mevkide görevlendirilirdi. Kağan hiyerarşi piramidinin en üstünde bulunması dolayısıyla oturduğu yer de herkesinkinden daha yüksek bir konumda olurdu. Buraya “Orunluk” adı verilirdi. Hiyerarşi konusunda Orun dışında incelenecek bir diğer husus ise “Ülüş”tür. Bu sistem yiyeceklerin mevkiye göre üleştirilmesi, paylaştırılması ile alakalıdır. En üst mevkide olan kişi her zaman en iyisini ve en çoğunu tüketme hakkına sahiptir. Kağanın sağında oturan görevliler diğer görevlilerden daha yüksek mevkiye sahiptiler. Çünkü Türk kültüründe sağ taraf üstündür. Kağan dâhil herkesin payına düşen, kismet olan bir miktar vardı ve kimse buna karşı gelemey ve payına düşeni kabul ederdi. Çocuk sahibi olmayan kimseler düşük mevkide olurdu. Çünkü yaşam tarzları nüfusun fazla olmasını gerektiriyordu ve bu yüzden çocuk sahibi olmak fazlasıyla önemliydi (Erdoğan, 2018, s. 55-60). Yazıtlarda hukuk üzerine bilgiler mevcuttur. Vatana ihanetin bedeli ölümdür. Kulluk yoktur. Hukuken kadın ve erkek eşittir. (Güngör, 2016, s. 61).

Devlet teşkilatını anlatmaya hiyerarşide en üstün kişi olan kağandan başlamak zoruridir. Türk hükümdarlar için en çok kullanılan unvanlardan olan kağanın yanı sıra Han, Hakan unvanları da kullanılmıştır (Koç & Mülazımoğlu, 2018, s. 33). Kağan, tıpkı yönettiği kişiler gibi insandır. Onu diğer insanlardan ayrı kılan şey devleti yönetmesinden ziyade devleti yönetebilmesi için Tanrı'nın ona yarlık vermesidir, yani kağanlar bu konumu “Gökten” elde etmişlerdir (Kaşıkçı, 2002, s. 1566). Kağanların temel işlevi halk ve Tanrı arasında bir aracı görevi görmesidir (Baratova, 2002, s. 146). Kağan kut sahibi olduğu sürece devleti yönetme yetkisine sahiptir. Burada temel kıstaslar bilgelik, güçlülük ve alplıktır (Ögel, 2017, s. 75-81). Kut terimi kişinin kağan olması için ilahi güç tarafından verilen bir yetki

anlamında kullanılırken Orhun Yazıtlarında yer yer Tanrı anlamında da kullanılmıştır (Kaşıkçı, 2002, s. 1565). Tahta çıkışta kut ve yarlık dışında bir unsur olan ülüg, Tanrının kişiye kağanlığı, yönetme yetkisini nasip kılması anlamındadır (Koç & Mülazımoğlu, 2018, s. 33-37). Kişi bilgeliği, güçlülüğü ve alplığı ile ön plana çıkmalı, Tanrı tarafından ise kendine kut, yarlık ve ülüg verilmeliydi. Kimse tek başına cesurluğuyla kağan olamazdı fakat bu konuda tarihte istisnalar da mevcuttur. Ancak kağanlığın ilahi güç tarafından kabul görmesi mühim bir unsurdur. Kişi eğer bu özellikleri taşıyarak kağanlık unvanını elde etmişse kağanlığı süresince de aynı başarıları devam ettirmeliydi. Şayet başarılar devam etmezse kut kağanın elinden alınabilirdi. Bu yüzden kutu hak etmek kadar kutu kaybetmemek de mühimdi. İşbu kısım tahta çıkma sürecinin Tanrı tarafından nasıl yönetildiğiyle alakalıydı (Koca, 2021, s. 205-207). Kağan gibi ailesi de Tanrı tarafından seçilirdi ve dolayısıyla ailenin erkekleri yönetimde rol alma imkanına da sahipti. Ancak bu durum her zaman olumlu sonuçlar doğurmamıştır ve kağanın ölümünden sonra oluşabilecek hanedan içi taht çatışmalarına da yol açmıştır. Bu çatışmalar kimi durumlarda ülkenin dağılmasına kadar büyümüştür. Bu noktada yukarıda açıklandığı üzere kağan olmak için belirli şartlar mevcuttu ve bu şekilde hanedan içi taht kavgalarının bir nebze de olsa önü alınmaya çalışılıyordu (Koç & Mülazımoğlu, 2018, s. 35-36).

Yazıtlarda aktarılan bilgilere göre halk ve kağan birbirine karşı sorumluydu. Devletin sonsuz olması için halkın kağana isyan etmemesi gerekiyordu. Ancak kağan da halkını rahat ettirmek, refah içerisinde yaşatmak ve yükseltmek için her türlü işi de yapmalıydı. Kağan cihanşümül bir gaye çerçevesinde hareket etmeliydi (Çakan, 2019, s. 258-259). Tüm icraatlar töreye uygun olmalıydı. Çünkü töreler Türklerin devletlerinin esasını oluşturan kurallar, kanunlar bütünüydü ve kişi Kağan dahi olsa töreye aykırı hareket edilmesi kesinlikle kabul edilemezdi (Erdoğan, 2018, s. 32-33). Kağan; devleti tanzim edecek en yüksek kişiydi, devleti törelere göre yönetirdi, ülkede barış ortamı sağlardı, savaş zamanında ise başkumandan olarak savaşa katılırdı,

kurultay ile ortak olarak töre yapma yetkisi vardı. Tüm bunları yaparken de belirli hususlara dikkat etmeliydi. Bundan dolayı kağan da yapacağı işleri töreye uygun yolları kullanarak, kendisine temel görev olarak addedilmiş işleri yaparak, yani halkını besleyerek, giydirek, yeni topraklar fethederek, nizamı ve barışı sağlayarak görevini layığıyla yerine getirmeliydi (Ercilasun, 2016, s. 438). Dolayısıyla bu noktada birden fazla liderlik türü ile karşılaşmaktayız.

Bilge Kağan'ın Kül Tigin Yazıtında geçen "Hiç de zengin ve müreffeh halk üzerine hükümdar olmadım. Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil halk üzerine oturdum. ... İlâhî lütfum olduğu için, kismetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakandan olandan daha iyi kıldım." (Tekin, 2010, s. 31) sözleri bize Bilge Kağan'ın hizmetkâr bir lider olduğunu göstermektedir. Hizmetkâr liderler kendi refahları ve çıkarlarından önce halkının iyiliğini düşünürler. Anlaşıyor ki Göktürk kağanları kişisel çıkarlarından çok halklarına değer verirdi (Ayan, 2015, s. 309).

Bilge Kağan tüm başarıları kendi üstüne almaz ve kendisinin kazandığı başarılarla zemin hazırlayanların İlateriş Kutluk Kağan ile Kapgan Kağan olduğunu, gece gündüz mücadele ettiklerini söyleyerek açıkça belirtir. Kendisi de tıpkı onlar gibi sürekli çabalamıştır. (Taşağıl, Bilge Türk Tonyukuk, 2020, s. 149) "Kardeşim Kül Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmam. Kardeşim Kül Tigin ile, iki Şad ile ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş ile su etmedim." (Tekin, 2010, s. 31) sözleri Bilge Kağan'ın stratejik liderliğin niteliklerini taşıdığını göstermektedir. Devletin mevcudiyetinin korunması için canını dişine takarak uğraşması, milletine ve devletine değer vermesi, ülkesinin parçalanmaması için

uğraşması ve kendi halkı arasında ayrılık yaratmamaya uğraşması stratejik liderlik ile bağdaşan faaliyetlerdir (Ayan, 2015, s. 310-311).

Yazıtlarda karşımıza çıkan bir diğer liderlik türü vizyoner liderliktir. Vizyoner liderlerin geleceğe yönelik bir vizyonu vardır. Bunu ortak bir amaç olarak ortaya koyarlar ve bunu bir bilinç haline getirerek toplu halde bu amaç için çabalanmasını sağlarlar. Bu yazıtlar da Göktürk Devleti için kalıcı bir vizyon niteliğindedir. “Türk beyleri ve halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip nasıl devlet sahibi olacağını buraya hakkettim; yanılıp nasıl öleceğini de buraya hakkettim. Her ne sözüm var ise ebedî taşa hakkettim. Ona bakarak öğrenin.” (Tekin, 2010, s. 47) sözleri ile kendilerinin yaptıkları işleri, kendilerinden sonra gelecek kişilerin bilmesi için yazdırdığını, devleti aynı hatalara düşmeden iyi bir şekilde yönetip ebedî kılmaları için yol gösterdiğini görmekteyiz. Kendisinin devletin devamlılığı adına bir vizyon oluşturmuş ve yazıtları da vizyonuna aracı kılarak ebedî bir vizyon yaratmayı çabalamış olduğu bariz ortadadır (Ayan, 2015, s. 312).

Yazıtlarda karşımıza çıkan son liderlik türü otoriter liderliktir. Otoriter liderler, hükmetmeleri, siyasi güçleri ile ünlüdürler. Yazıtlarda geçen baş eğdirmiş, diz çöktürmüş, kağansızlaştırmış, ilsizletmiş gibi sözler ve kağanların sürekli başka milletlerle veya boylarla savaşması ve onlara hükmetmesi açıkça otoriter liderliği işaret etmektedir. Bilge Kağan Yazıtında geçen “Toplam yirmi beş sefer ettik, on üç kez savaştık. Devletliyi devletsiz bıraktık, hakanlıyı hakansız bıraktık. Dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik.” (Tekin, 2010, s. 55-56) sözleri kağanın Göktürk ülkesinde ve dışında nasıl bir otorite ve güce sahip olduğunu açıkça göstermektedir (Ayan, 2015, s. 312-313).

Devlet içerisinde kağandan sonra en büyük öneme sahip olan unsur meclis yani toydur. Toylar yılın belirli zamanlarında toplanırdı ve toplandıkları gün ziyafet verilirdi. Devlet idaresinde toyun bulunma amacı idarenin tek elden sağlanabilmesiydi. Toyların siyasi yönleri olduğu gibi sosyal ve kültürel yönleri de vardı. Bu toplantılar Asya Hunları ile bir devlet geleneği haline gelmişti ve Göktürkler de bu

geleneği yaşatmışlardı. Toy, ilkbahar, sonbahar ve yılbaşında toplanırdı. Yılın beşinci ayında yapılan toplantıda devlet işleri görüşülür, sorunlara çare aranır, kağan seçilir, kağan onaylanır ve töre yapılırdı. Kağan burada alınan kararların hepsine uymak durumunda olmasa da bu kararları her hareketinde göz önünde bulundurmamak zorundaydı (Seyitdanlıoğlu, 2009, s. 3-5). Bu toplantıya halkın da katılması oldukça önemlidir. Bu noktada toyun hem danışma meclisi hem de yasama kurulu olarak Türk devlet sistemi içerisinde yer edindiğini görmekteyiz. Toyu toplayarak halka yemek yedirmek, halkı giydirmek kağanın temel görevi olduğu için toy, dönemin sosyal yardımlaşma kurumu olma özelliğini de taşımaktadır. Toy tüm bunların yanında çok büyük bir siyasi öneme sahipti. Çünkü toya çağrılmak ve çağrılmamak, toya katılmak ve katılmamak siyasi anlamlar ifade etmekte idi. Şöyle ki bir boyun toya katılması iktidarı tanıdığı anlamına gelirdi. Toya çağdırmamak ise boyun isyan etmesine dahi sebep olabilecek kadar büyük bir sorundu. Boyların, toya çağdırıldığı halde katılmaması ise iktidarı kabul etmedikleri, itaat etmedikleri anlamına gelirdi. Bu boylar alenen isyan etmiş olarak da sayılabilir. Çünkü devlet idaresini kabul etmek ve bu idarenin başındaki kişiye itaat etmek devlet düzeninin devamlılığı için mecburidir (Seyitdanlıoğlu, s. 5-7).

Toya katılan kişilere “Toygun” adı verildi. Toy; Kağan, Hatun ile Aygucı, Şadapıt, Apa, Erkin, İlteber, Tudun unvanlarını taşıyan beylerin katılımıyla toplanırdı. Burada görüyoruz ki kadınlar devlet işlerini dahi takip etmişlerdir. İşte bu yüzden kadınların soylu ve Türk kişiler olmalarına dikkat edilmiştir. Yabancı bir kadının Hatun olarak devletin tüm işlerinin konuşulduğu meclis toplantılarına katılması elbette ki güvenilir ve uygun olmayacaktı. Kadınların devlet işleri hakkında bilgi sahibi olmalarının desteklendiğini buradan açıkça anlayabilmekteyiz. Kağan vefat ettiğinde yeni bir kağan seçmek uzun zaman alabiliyordu ve bu süreçte iktidarda bulunabilecek, toya başkanlık edebilecek bir otoriteye ihtiyaç duyuluyordu. İşte bu noktada devreye Hatun giriyordu. En üst mevkideki kişilerin dışında diğer beylerin, buyrukların icra ettikleri işlere de bakmak lazımdır. Ügelerin

görevi toyda alınan kararları yürütmektir. Aygucı yürütmenin başkanı konumundaydı ve Göktürklerde Tonyukuk'un toyda bu görevle bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca bu kişiler kağanın toya katılmaması veya kağan seçimi olması durumlarında toya başkanlık da yaparlardı. Toya katılan Buyruklar, hükümet üyesi ve yüksek memur olan beylerdi. Tarhan, Apa, Erkin gibi unvanları alan şahıslar bu yüksek memurlardı (Seyitdanlioğlu, 2009, s. 5-7).

Toyda kararların alınması, bunların yasalaştırılması ve uygulamaya koyulması yasama ve yürütmenin varlığına işaret etmektedir. Yürütmenin başkanı olan Aygucı ve onun yanında Apa, Buyruk ve Tarhan gibi yüksek mevkili devlet memurları yürütme işini yaparlardı. Olağanüstü bir durum olmadığı takdirde yılda üç kere toplanan bu toylar elbette bir yargı mekanizmasının bulunması ihtiyacını da doğurmuştu. Dolayısıyla bu yetki kağana bağlı ayrı bir kurum olarak görevini icra etmiştir. Adalet işini yürüten kişiye ise "Yargan" adı verilirdi. Toy yasama yetkisini kullanarak töreyi bizzat kendisi yapardı. Ancak buradan toyun tek başına töre yapabileceği şeklinde bir anlam kesinlikle çıkarılamaz. Burada bir bütünsellik mevcuttur ve bütünsellik ilkesi ile işleyen bu mekanizma iki tarafı da birbirine bağlı kılar. Yani kağan ile toy tek başlarına töre yapamazlardı ve mutlaka iş birliği içerisinde olmalıydılar. Alınan karar ancak bu iki unsurun ortak kabulü ile töreleşebilirdi (Seyitdanlioğlu, 2009, s. 7).

Tonyukuk hakkında açıklama yapmak gerekli bir durumdur. Her ne kadar bir dönem devlet yönetiminden uzaklaştırılmış olsa da siyasal anlamda önemli bir kişiliktir ve böyle bir kişinin adına yazıt dikilmesi oldukça önemli bir durumdur. Tonyukuk, devletin 682 yılında bağımsız olmasının ardından Çin'den kaçıp Kutluk'a katılan bir devlet adamıdır. Kutluk, kendisine Apa Tarkan unvanını vermiş ve askeri-idari işlerin sorumluluğunu Tonyukuk'a yüklemiştir. Aynı görevleri Kapgan Kağan ve Bilge Kağan devirlerinde de icra etmeye devam etmiştir (Taşağıl, Bilge Türk Tonyukuk, 2020, s. 80-81). Tonyukuk, her zaman kağanlarla beraber anılmıştır. Vezirdir, danışmandır,

komutandır (Akar, 2020, s. 41). Tonyukuk'un bu görevlerin başına getirilmesindeki en büyük etkenler zekâsı, stratejik davranışları ve akıllı yönetimi ile ön plana çıkmış olmasıydı. Fetret esnasında Kuzey Çin'e göçen bir aileden olması dolayısıyla Çin'e dair pek çok şeyi biliyordu ve bu durum Türklerin lehine idi (Taşağıl, Bilge Türk Tonyukuk, 2020, s. 84-85). Devletin yeniden toparlandığı dönemde Türklerin atalarının nizamında yaşamalarını öneren de Tonyukuk'tur ve Çin ile hiçbir şekilde ortak yaşam tarzına sahip olunamayacağını belirtmiştir (Gabain, 2009, s. 71).

Devlet yönetimi ikili teşkilat ile sağlanmakta idi. Doğuda oturan Hakan yani asıl kağandı ve batıdakinden üstündü. Batıda ise Han yönetimle ilgilenirdi ve temelde kağana bağlı bir bey konumundaydı. Kağanlar her ne kadar hizmetkâr yönetici olarak ön plana çıkmışlarsa da devlet, hükümdar ve ailesinin malıydı. Hâkimiyetin temelde kağan, beyler ve halk arasında paylaşılması yönetim şeklinin monarşik sisteme dayalı olduğunu göstermektedir. Ancak bu monarşi aileye aittir. Ayrıca kağanın toyda tek başına karar verememesi, tek başına töre yapamaması ve seçimle başa getirilmesi gibi durumlar bunun meşruti monarşi olmadığını da açıkça göstermektedir (Kaşıkçı, 2002, s. 1566-1567).

SONUÇ

Türkler, tarih sahnesine her çıkışlarında tarihte büyük bir iz bırakacak icraatlar yapmışlardır. Göktürkler, Türklerin kurdukları büyük teşekküllerin en önemlilerindendir. Türk adının ilk kez bir devlet ismi olarak karşımıza çıkıyor oluşu bu milletin köklerine bağlılığını ve milliyetçiliğini göstermektedir. Tarih sahnesinde bulundukları sürece Orta Asya toprakları ile sınırlı kalmamışlar ve Bizans ve İran Sasani Devleti ile münasebetler kuracak kadar ilerlemişlerdir. Göktürkler, geleneklerine ve kültürlerine duydukları bağlılık, güçlü ahlaki değerlerin yanı sıra dış devlet baskılarını da göz önünde bulundurarak güçlü ve sağlam bir devlet teşkilat sistemi oluşturmuşlardır. İcra

ettikleri bütün faaliyetleri Göktürklerin yüksek bir kültür ve medeniyete sahip olduklarını açıkça gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra her zaman bir ilahi gücün varlığından bahsedilir. Orhun Yazıtlarında da kağanın tahta çıkmasında, halkın ülkeyi terk etmediği sürece devletsiz kalmayacaklarının belirtilmesi hep ilahi bir desteğin işaretidir. Kağanlar her başarılarının Tanrı sayesinde gerçekleştiğini, kendisine Tanrı tarafından bu başarılar nasip edildiği için başarılı olduklarını sürekli belirtmişlerdir. Orhun Yazıtlarında gördüğümüz üzere Göktürk Devleti hukuk, sosyal ve ordu devlet olma özelliğini taşımaktadır. Siyasette ve askerlikte çok başarılı kağanlara sahip bir devlettir. Törelere adalet, eşitlik ve iyilik unsurları temel alınarak oluşturulurdu. Devlet teşkilatının sağlamlığı ise kağan, töre, halk arasında bir denge ile sağlanır ve muhafaza edilirdi.

Orhun Yazıtları, Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı örnekleridir. Siyasetname olma özellikleri vardır. Kağanın halka öğüt vermek amacıyla hitap etmesi dolayısıyla nutuk işlevi görmektedir. Anıtlar mimari açıdan çok değerli komplekslerdir. Türkler her dönemde büyük işlere imza atmışlardır ve Orhun Yazıtları, Göktürk devrindeki en büyük ve en önemli icraatlar içerisinde yer almaktadır. Bu yazıtların bulunduğu bölgede bir kültür çevresi oluşması sağlanmıştır. Orhun Yazıtları ve Göktürkler meselesinde henüz tam manada nihayete ulaşılamamıştır. Son dönemde Orhun kültür bölgesi içerisindeki yeni buluntular bu konuda yeni soru işaretlerini ve tartışmaları ortaya çıkarmaktadır. İlteriş Kutluk Kağan'a adanmış olan bu kompleks bu konuya elbette farklı bakış açıları getirecektir.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken.
- Arsal, S. M. (2020). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: TTK.
- Ayan, A. (2015, Mayıs-Haziran). Orhun Abidelerindeki Liderlik ve Yönetim Anlayışının Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*(49), s. 305-317.

- Baratova, L. S. (2002). Orta Asya'daki Türk Kağanlığı (M. S. 600-800). H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler* (Cilt 2, s. 142-154). Ankara: TTK.
- Barthold, V. V. (2019). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (R. H. Özdem, Çev.) Ankara: TTK.
- Çakan, V. A. (2019). *Orta Asya Türk Tarihine Giriş*. Ankara: a Kitap.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- Erdem, A. A. (2002). Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler* (s. 315-319). Ankara: TTK.
- Erdoğan, H. G. (2018). *Türk Töresi*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. Hisar.
- Gabain, A. M. (2009). *Türkoloji Makaleleri*. (Y. Gedikli, Çev.) İstanbul: Bilge Oğuz.
- Güngör, H. (2016). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kaşıkcı, O. (2002). Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler* (Cilt 2, s. 1564-1574). Ankara: TTK.
- Koca, S. (2021). *Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Yeni Araştırmalar: İlk Çağ'da Orta Asya'da Türkler* (Cilt 1). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koç, O., & Mülazımoğlu, M. E. (2018). *Türk İdare Tarihi*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Ögel, B. (2017). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Seyitdanlioğlu, M. (2009). Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), s. 1-12.
- Sinor, D. (2019). (Kök) Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı. D. Sinor içinde, *Erken İç Asya Tarihi* (T. Tekin, Çev., s. 383-424). İstanbul: İletişim.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK.
- Taşagıl, A. (2018). *Türk Model Devleti: Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagıl, A. (2020). *Bilge Türk Tonyukuk*. İstanbul : Yeditepe.
- Taşagıl, A. (2021). *Türk Bilgeleri*. İstanbul: Timaş .
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Tekinoğlu, H. (2018). *Göktürkler*. İstanbul: Kamer Yayınları.

ÇITAK/ÇİTAK/ÇATAK TÜRKLERİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

Çıtaklar genel manada Rumeli'de karşımıza çıkan belirli kaynaklarda, yer isimlerinde kayıtları bulunan bir topluluktur. Çıtakların Rumeli'ye Kuzey Türklüğünün bir parçası olarak mı yoksa Güney Türklüğünün bir parçası olarak mı geldikleri ise tam olarak belli olmamakla, tartışmalara neden olmaktadır. Çıtaklar hakkındaki kaynaklara baktığımızda özellikle Evliya Çelebi'nin Rumeli'de gezdiği bazı bölgelerde ayrıntılı olarak bahislerine rastlarız. Bunun dışında birinci el kaynak olarak Nizamüddin Şami'nin Zafernanesinde, Timur'un Anadolu seferi sırasında Çıtakların bahsi geçmektedir.

ÇITAK İSMİNİN ETİMOLOJİSİ

Çıtak ismi üzerine halk etimolojisinde yaygın olarak bilinen görüşler şunlardır; Rumeli'deki bir kısım Müslüman Türklere, bölgedeki Hristiyan unsurlardan kendilerini ayırmak için evlerinin çitlerini beyaza boyamaları sonucu çiti ak denmiştir. Bu şekilde Çıtak

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı, pehlivan.baris35@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4997-9718

ve Çıtak isimlendirmesi ortaya çıkmıştır. Bunun dışında basma, yazma ve başörtüsü anlamına gelen çit kelimesinden yola çıkılarak beyaz giyinen Türklere çiti ak, basması beyaz manasında bir isimlendirme yapıldığı rivayet edilmektedir (Bobçev, 1988, s. 703). Eski Türkçe de çit kelimesi sınır, uç, kenar manalarına gelirken ak kelimesi de yer, mevki bildiren bir anlamdaydı, bu yüzden çit-ak burada sınır, uç memlekette yaşayanları bildiren bir isimlendirmedir rivayeti de bulunmaktadır (Gezer, 2019, s. 899).

Çıtak kelimesinin anlamına baktığımızda ise TDK ve Ötüken Türkçe sözlüğünde huysuz, kavgacı, kaba, saba ve dağda odunculuk ile geçinen kimse gibi anlamları karşımıza çıkmaktadır (Çağbayır, 2007, s. 978). Özbekçe’de de Çıtak kelimesine benzer olarak Chatoq, Çatoq kelimesi halk arasında “kötü” anlamına gelmektedir. Bulgarcaya baktığımızda ise Çıtak kelimesi işe yaramaz, kaba, yırtıcı ve Türk köylü, iri-yarı, kaba anlamlarını taşımaktadır (Bobçev, 1988, s. 701). Y. Z. Yörükân’a göre de Çıtak, Rumeli’de ve Orta Asya’da da “yerli” manasına gelmektedir (Şan, 2013, s. 170). Başka bir görüş de Evliya Çelebi Seyahatnamesinden yola çıkılarak Çıtak kelimesinin “melez” anlamına geldiğidir (Cebeci, 2009, s. 203).

Bunun dışında Çıtak veya Çitak kelimesinin Çatak ile bağlantılı olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Genel manada kaba, kavgacı, huysuz ve yerli manalarının daha yaygın olduğunu görüyoruz. Çıtak adlandırması bir dış adlandırma ise yerliler dışarıdan gelenlere karşı yerlerini koruma içgüdüğü ile kaba, saba davranmış olabilir. Bu yüzden ki, dışarıdan gelenler çatan, kaba, kavgacı kişi manasında Çatak isimlendirmesini yerlilere vermiş olabilirler.

ÇITAKLARIN KÖKENLERİ, KİMLİKLERİ

Çıtakların kökeni hakkında en ayrıntılı bilgiyi Evliya Çelebi’den alıyoruz. Evliya Çelebi’nin bahsettiklerine göre Silistre’de ve Dobruca’da rastladığı Çıtak kavmi, Orhan Gazi’nin oğlu Süleyman Paşa’nın Rumeli’ye fütuhat yapan askerleri ile bölgedeki Tatar, Bulgar,

Boğdan ve Eflâk halkından türemişlerdir. “*Çağatayî ve Rum Nogayı gözlü, çıtak sözlü, beyaz Bulgar yüzlü dilberleri olur*” şeklinde de Silistre bölgesindeki Çıtak kadınlarının dış görünüşleri hakkında bir bilgi vermiştir. Çıtakların Türkçe’nin başka lehçesi olan bir dili de konuştuklarını ve Dobruca kavmi olduklarını aktaran Evliya Çelebi, bu dil hakkında bazı örnekler de vermiştir (Çelebi, Seyahatname, c. 3, 2006, s. 441, 462).

Deliorman bölgesinde Gacallara Çıtak da dendiğini aktaran Bobçev, Çıtak adlandırmasının Türk köylü manasında kullanıldığını ve aşağılayıcı bir terim olduğunu aktarmaktadır. Şemsettin Sami’nin Kamus-i Türki’sinde Çıtaklar için “*Lisanı çetrefilce olan Rumeli Türklerine verilen isimdir.*”tanımı yapılmaktadır (Bobçev, 1988, s. 702, 703). Redhouse sözlüğünde de Çıtak (چتاق) maddesinde “kendine özgü bir Türkçeye sahip Balkan Türkleri” ve kaba, kavgacı açıklamaları geçmektedir (Redhouse, 2017, s. 253). Y. Ziya Yörükân ise Cend ve Buhara’ya gelen Oğuzların Çiğil ve Türkmen daha sonra Yörük ve Çıtak olarak anılmaya başladıklarını aktarır (Şan, 2013, s. 169).

Evliya Çelebi özellikle Bulgaristan coğrafyasında gördüğü Çıtaklardan bahsetmiştir. Kuzey Bulgaristan ve Dobruca havalisinde sıklıkla Çıtak köylerine rastladığı gözlemlenmektedir. Bunun dışında Makedonya’da da Çıtakların var olduğunu görüyoruz. Lakin Hırvat ve Sırp kaynaklarında Kuzey Makedonya ve Ustrumca bölgesindeki Çıtakların Bulgaristan’da bulunan Çıtaklarla karıştırılmaması gerektiği vurgulanıyor. Makedonya’da bulunan Çıtaklara “Çıtak” denirken Bulgaristan’dakilerin “Çıtak” olduğu aktarılmaktadır. Açıkçası iki topluluğunda aynı olduğu bariz şekilde ortadadır. Hırvat ansiklopedisinde Citaci olarak geçen Çıtakların, Güney Sırbistan, Kosova ve Vardar’ın doğusundaki Makedonya bölgesinde yaşadığı ve Çıtak kelimesinin yabancı manasına geldiği söylenmektedir. Güney Sırbistan ve Makedonya’nın Kuzeyinde bulunan Çıtakların Arnavutça ve Sırpça konuşan Müslümanlar olduğu vurgulanırken bunlara “en

eski Türkler” denildiğini de görüyoruz. Makedonya’da Radoviş ve Ustrumca bölgesinde Yörükler arasında bir kısım Çitakların da yaşadığı aktarılmaktadır (Krliza, 2021).

Makedonya’daki Çitaklar ile Bulgaristan’da bulunanların ayrıştırıldığı görülmektedir. Peter Alford Andrews, Makedonya’daki Çitakların Sırpça, Makedonca ve Arnavutça konuşan Müslüman bir Güney Slav halkı olduğunu aktarmaktadır. Sadece Ustrumca’da Yörükler arasında yaşayan Çitak gruplarının Türkçe konuştuğunu belirtmektedir. Halim Çavuşoğlu ise sosyo-kültürel ve tarihi gerçeklere göre Çitakların Türk olduğunu vurgulamaktadır (Çavuşoğlu, 2007, s. 134). Ustrumca Svidovitsa köyünde doğan kaynak kişi 1’in aktarımına göre kendilerini Türk-Çitak sayarlar, Yörükler gibi pak Türkçe konuşurlar, Yörüklerden ziyade ovalı, köylü Türklerdir, köylerinde Bulgarlardan daha fazladırlar ve Bulgarca bilmezler (K.K.1: Hanife Pehlivan, 1942). Vardar (Makedonya) Yörükleri komşuları olan Çitakları hor görüp gerçek Türk olarak görmezler, Çitaklar ise kendilerini yerli ve Türk olarak nitelendirirken, Yörüklerin dağlarda yaşayıp, geleneklere bağlı, kaba bir Türkçe konuşan ve kendileri gibi samimi olmayan, zayıf Müslümanlar olarak nitelendirirler (Kalionski, 2020, s. 20, 21). Burada gördüğümüz gibi iki Türk grubu arasında coğrafi bir çatışma vardır. Yörüklerin daha çok dağlık arazilerde yaşadıkları Çitakların ise Yörüklere göre daha ziyade ova köylerinde yaşadıkları göze çarpmaktadır. Coğrafi farklılık Makedonya ile sınırlı gibi gözüküyor çünkü Bulgaristan’daki Çitak köylerinde dağlık arazide olan köylere de rastlıyoruz. Makedonya’da ise Ustrumca’dan Radoviş’e kadar uzanan sıra dağların eteklerinde Yörük köyleri bulunurken Çitak köyleri bazı istisnalar haricinde ovalara daha yakın daha verimli, sulak arazilerde kurulmuş gözüküyor.

Nizamüddin Şami’nin Zafernamesinde ise Anadolu’daki Çitaklardan bahsederken kökenlerine dair bir bilgi verilmemiştir. Lakin Çitakların dağlardan ve mağaralardan inerek Timur’un ordularına Anadolu’nun muhtelif yerlerinde saldırdığı aktarılmıştır. Bu aktarımlar

sırasında Çıtaklar ve Rum muhaliflerin Bursa Yenişehir civarında Yıldırım'ın oğlu Süleyman önderliğinde toplandıklarından bahsedilir (Şami, 1987, s. 313). Burada Nizamüddin Şami Rum ve Çıtakları ayırdığına göre Çıtaklar bölgedeki Oğuz dışı bir Türk unsur ya da Oğuzlardan bir kol olabilirler.

Rumeli'de yaygın olarak yaşayan Çıtakların Evliya Çelebi seyahatnamesinde birçok farklı isimle beraber geçtiğini görüyoruz. Bunlar arasında en ilginç ise Evliya'nın Mekri ve Ferecik bölgesinde gördüğü Ahıryan-ı Çıtak taifesidir (Çelebi, Seyahatname, c. 8, 2006, s. 80). 15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Ahıryan, Ahıryan, Ahriyan tabirleri dönme, İslam'a geçmiş, mühtedi şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Koyuncu, 2020, s. 318). Burada Ahıryan-ı Çıtak terimi Hristiyan iken Müslüman olan mühtedi Çıtakları niteliyor olmalı. Nitekim Dimetoka, Ferecik bölgesine 11. ve 12. Yüzyıllarda Bizans tarafından Hristiyan Peçenek Türkleri yerleştirilmiştir. Bizans kaynaklarında agarian (ahriyan) olarak geçen Hristiyan Peçenek Türkleri, Osmanlı'nın bölgeyi fethi ile dil ve kültür birliği sayesinde Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen ilk gruplardan olmuşlardır (Koyuncu, 2020, s. 325) (Kaya Yiğit & Kayapınar, 2018, s. 140) (Kiel, 1994, s. 307). Böylece Ahıryan-ı Çıtak tabirinden yola çıkarak Peçenekler ile Çıtaklar arasında bir bağ yakalamış oluyoruz.

Peçeneklerin Bizans tarafından özellikle Lebunium Savaşı sonrası askeri birlik olarak kullanılarak Balkanlarda ve Rumeli'de farklı yerlere yerleştirildiğini görüyoruz. Kaynaklardan gördüğümüz kadarı ile Balkanlarda Vardar boyları, Makedonya'nın özellikle Moglena bölgesi ve civarı, Güney Sırbistan'da Niş ve civarı, Dimetoka, Enez civarları, Anadolu'da ise İç Anadolu Ankara ve çevresi ile Kuzey Suriye ile Güney Doğu Anadolu bölgesine Peçenek taifeleri Bizans tarafından yerleştirilmiştir (Kurat, 2016, s. 254, 269, 282, 283). Bunun dışında Macaristan ve Polonya'ya yerleşen Peçenekler'in de olduğunu biliyoruz. Bizans tarafından Balkanlar ve Anadolu'ya yerleştirilen Peçenek taifelerinin, Çıtakların yaşam yerleri ile örtüştüğünü

görüyoruz. Özellikle Makedonya ile Güney Sırbistan'da “Çıtak” ismi ile anılan ve Hırvat ile Sırp tarafından “Sırp Müslüman” olarak nitelendirilen Çıtak taifelerini de Peçenek bahsi ile açıklayabiliyoruz. Peçenek taifelerinin bazılarının önce Hristiyan oldukları lakin daha sonra aynı dili konuştukları Osmanlı Türklerinin bölgeye gelmesi ile Müslümanlığa geçtikleri açıkça gözüküyor. İşte bu taifelerin Ahıryan Çıtaclar olma ihtimali yüksek gözüküyor. Hiç Hristiyan olmamış Peçenek taifeler ise direkt Müslümanlıkla tanışmış ve Anadolu'dan gelen Oğuz Türkleri tarafından Çıtak olarak anılmış olabilirler.

ÇITAKLARIN BULUNDUKLARI COĞRAFYALAR

Çıtacların bulundukları bölgelere göz attığımızda özellikle Rumeli coğrafyası karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu'da da muhtelif bölgelerde Çıtaclar ve yer isimlerine rastlamaktayız. Özellikle Evliya Çelebi Bulgaristan ve Makedonya'da gezdiği bölgelerde bazı kazalarda, “Çıtak”, “Yörük Çıtak”, “Yörük-ı Çıtak”, “Çıtakan”, “kavm-i Çıtak” ve “Ahıryan-ı Çıtak” ismi ile Çıtaclardan bahsetmiştir (Eğnim, 2013, s. 19-31).

Evliya Çelebi, Niğbolu, Silistre ve çevresinde Alaybeyi köyünde, Dobruca Vilayetinde, Mankalya yakınlarında Göğemli köyünde, Sofya Vitoş dağı eteklerindeki yaylaklarda (Çelebi, Seyahatname, c. 3, 2006, s. 405, 418, 441 462, 528), Deliorman ve çevresinde Çayırılı Köyünde (Çelebi, Seyahatname, c. 5, 2006, s. 137), Eski Zağra ve çevresinde Kızanlık köyünde (Yörük Çıtak olarak) (Çelebi, Seyahatname, c. 6, 2006, s. 197), Yanbolu'da (Yörük Çıtak olarak), Mekri ve Ferecik kazalarında (Ahıryan-ı Çıtak olarak), Drama'da, Serez'de, Selanik çevresinde ve Karaferye ile Serfiçe arasındaki Çarşambapazarı kazasında (Çıtak-ı Yörük olarak) (Çelebi, Seyahatname, c. 8, 2006, s. 57, 80, 121, 130, 142, 184) Çıtaclardan bahseder. Bunun yanı sıra Evliya Çelebi Çıtacların Malkara'ya “Mallı Karı”, Karınabad'a “Karnabat”, Köstendil'e “Kavza” (Çelebi, Seyahatname, c. 5, 2006, s. 442, 451, 784) ve Langaza'ya “Lankaza” dediklerini aktarır (Çelebi,

Seyahatname, c. 8, 2006, s. 101). Eğer Çıtaklar bu bölgelere ait kendi dillerinde bir isim veriyorlar ise bu vilayet ve kazaların çevresinde Çıtak köyleri bulunma ihtimalini değerlendirmeliyiz veyahut bu şehirlere Çıtaklar ticaret için geliyor olabilirler.

Kaynak kişi 1'in aktarımlarına baktığımızda ise Makedonya bölgesinde Ustrumca civarında birçok Çıtak/Çıtak köyüne rastlıyoruz. Kaynak kişi 1'in doğduğu köy olan Ustrumca'ya bağlı Svidovitsa köyü başta olmak üzere aynı bölgedeki Bansko, Kukliš, Kolesino, Murtino, Makrevo, Suşitsa, Ednekük (Ednokukjevo) ve Sekirnik gibi ova köyleri Çıtak köyleridir. Bunlar dışında Kırçova bölgesinden Kuzey'e Kosova ve Üsküp Karadağısı bölgesine uzanan bölgelerde de Çıtakların olduğu Hırvat ve Sırlar tarafından söylenmektedir. Lakin bu Çıtakların Ustrumca bölgesindekilerin aksine Türkçe bilmediği aktarılmaktadır. Bu bölgede Çıtak olarak adlandırılan grupların Torbeş ve Goralılar ile karıştırılıyor olma olasılığı göz ardı edilmemelidir.

Osmanlı arşiv belgelerini incelediğimizde de Anadolu ve Rumeli'de Çıtak isimli bazı köylerin bulunduğunu görüyoruz. Osmanlı Arşivinde Çıtak isminin geçtiği bölgeler ile Nizamüddin Şami'nin Anadolu'da Çıtaklardan bahsettiği bölgeler genel manada uyuşmaktadır. 1860'larda Yozgat'ta bir Çıtak Mahallesi bulunduğunu görüyoruz (BOA, A.}MKT.DV. 166-14). Zafername'de de Sivas'ta Havik kalesinin fethi sırasında bölgede Çıtaklardan bahsedilmektedir (Şami, 1987, s. 302,303). Bursa Yenişehir civarında Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Paşa komutasında Rum muhalifler ve Çıtaklardan oluşan bir ordunun Emirzade Muhammed Sultan'ı karşıladığını görmekteyiz (Şami, 1987, s. 313). Bu bölgede de Çıtak grupların varlığı ortadadır. Kızılcahamam bölgesinde Yabanabad civarında Çıtak isminde bir köyün bulunduğunu Osmanlı arşiv belgelerinden öğreniyoruz (BOA, DH.H, 12-7). Günümüzde de Kızılcahamam, Çubuk, Haymana civarında Çıtak köyleri olduğu bilinmektedir. Zonguldak, Kastamonu ve Karabük bölgesinde de günümüzde Çatak isminde köyler bulunurken, Osmanlı temettuat

defterlerinde bu köylerin isimleri Çıtak olarak geçmektedir. Nizamüddin Şamî'nin Zafernamesinden ve Osmanlı belgelerinde yer alan köy isimlerinden yola çıkarak Sivas'tan başlayarak Bursa Yenişehir'e kadar Kuzey Anadolu hattında Çıtak gruplarının yerleşimleri olduğu çıkarımına varabiliriz. Emir Timur'un Batı Anadolu'da yaptığı fetihlerde Denizli, Aydın ve İzmir civarında Çıtaklardan bahsedilmektedir. Hatta bazı mağlup olan Çıtaklar kendilerini denize atmış ve can havli ile kaçmışlardır (Şamî, 1987, s. 316, 321). Günümüzde de Denizli, Aliğa ve Balıkesir'e bağlı Çıtak isminde köyler bulunmaktadır. Zafername'de bu bölgelerde bulunan Çıtaklar ile bu yerleşim yerleri arasında bir bağlantı olabilir. Lakin kendini denize atıp kaçan Çıtakların kimler oldukları konusunda ortada bir soru işareti vardır. Günümüzde Doğu Anadolu'da Bitlis, Van ve Elazığ'da da Çıtak isminde köyler bulunmaktadır.

Bulgaristan'da da Evliya Çelebi'nin bahsettiği bölgeler ve bu bölgeler dışında bulunan Çıtak isimli köylere arşivde rastlayabiliyoruz. Hatta bazı köyler günümüzde hala Çataklar, Çıtaklar, Çıtak gibi isimlerle anılmaya devam etmektedirler. Ahiçelebi'de (Smolyan) (BOA, HR.SFR.04, 230-33), Kırcaali'de (BOA, HR.UHM, 65-3), Gümölcine'de (BOA, DH.MKT. 1213-48) ve Tatarpazarı'nda Çıtak isminde köylere rastlıyoruz. Özellikle Osmanpazarı (Omurtag) kazasında Çıtak isimli bir köyde Cengiz Sultanlarından İslam Giray bir saray yaptırmıştır (BOA, C.DH. 316-15795). Eski Cuma (Targovişte) doğumlu kaynak kişi 2'nin aktarımına göre günümüzde Tiça (Çıtak,Çatak) isimli köyde eski, yıkık ahşap yazlık bir köşk tarzı saray bulunmaktadır (K.K.2: Stefan, 1980).

Görüldüğü üzere Evliya Çelebi Seyahatnamesinde genel olarak Rumeli'de bahsedilen Çıtakların, Anadolu'da da birçok yerde bulunduğu gözükmektedir. Günümüzde de hala Anadolu ve Rumeli'de birçok yerde Çıtak, Çatak, Çıtak, Çıtaklar, Çataklar şeklinde yer isimleri bulunmaktadır. Seyahatname ile Zafername'de geçen Çıtak

gruplarının bulundukları yerler ile bu yer isimlerinin bulundukları bölgeler büyük oranda uyushmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde hatta Cumhuriyet devrinde de Çıtak olduğunu anladığımız bazı önemli isimler yer almaktadır. Bu kişilerin Kuzey Bulgaristan kökenli olması kaynaklarımızda Çıtaklar hakkında geçen yer isimlerini doğrular nitelikte. Osmanlı İmparatorluğunda kısa bir süre sadrazamlık yapmış ve döneminin önemli isimlerinden biri olan Rusçuklu Alemdar Mustafa Paşa da Çıtak Türklerindendir. Nitekim bunu yeniçerilerin Bab-ı Ali duvarları üzerine yazdıkları şu beyitlerden anlıyoruz; (Beydilli, 2001)

“Rumeli’den geldi bir Çıtak
Mühr-i hümayun’u aldı çabucak
Sultan Mahmud’u etti çırak
Bayram ertesi ya kılıç oynar ya bıçak
Eğer bu iş yarına kalur ise
Başına takın Şam çırak”

Cumhuriyet devrinde de Şumnu doğumlu Sabri Çıtak isminde birinin bürokratik yaptığını İçişleri Bakanlığında Müsteşar olarak görev aldığını görüyoruz. Bu şekilde yakın dönemlerde de Çıtak Türklerinden önemli isimlerin doğum yerlerine baktığımızda Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen yerler ile uyushduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra Yugoslavya Makedonya’dan göç ile Türkiye’ye gelen Türkler arasında da kendini Çıtak Türkü olarak nitelendiren ve Güneydoğu Makedonya bölgesinden özellikle Ustrumca ve İştip civarından gelen kişilere de günümüzde rastlıyoruz.

ÇITAKLARIN DİLLERİ, LEHÇELERİ

Çıtakların konuştukları dil hakkında bilgilerimizi Evliya Çelebi’den alıyoruz. Evliya Çelebi Rumeli’de gezdiği bölgelerde Çıtakların dillerini “Lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı kavm-i Çıtak, Lisân-ı

Dobruca ya'nî tâ'ife-i Çıtak, Der-beyân-ı lisân-ı Ahıryan-ı Çıtak ve Der-beyân-ı lisân-ı kavm-i Çıtak-ı Yörükân" şeklinde isimlendirmiştir.

Alatla: tez ol	Kavra: getir	Ocak Getir: ateş getir	Hışır: kavun	Hışırka: Karpuz
Çoğaç: Güneş	Alaf: saman	Kalayık: cariye	Baytalı Akıt: Atı Sula	Kopayın, ne abayın?: dibelik ne işleyin?
Defke: kız	Çalma: sarık	Meçikli: ta'ün	Börk: Kalpak	Öğ beni: bekle beni
Aydı ver: söyleyi ver	Ocak kavra: ateş getir	Keremin aydı vereyim: İyiliğin söyleyeyim	Selâm ayıttım: selâm ayıttım	Çorbacı ne apar ayd: ağan nişler söyle!
Tahırla: bekle	Çidiver: eyi ver	Şikast oldum: hasta oldum	Yundum kulunu: kırsağım tayı	Örp: at taşşağı
Baytal cavi: at siki				

Lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı kavm-i Çıtak

(Çelebi, Seyahatname, c. 3, 2006, s. 441) (Gülsevin, 2017) (Gezer, 2019)

Hışır: kavun	Hışırka: Karpuz	Çoğaç: güneş	Kalayık: cârîye	Kavra: getir
Baytal: at	Baytalı Akıt: Atı Sula	Kopayın: dibelik	Napayın: ne işleyim	Defke: cariye kız
Çalma: sarık	Meçikli: ta'ün	Börk: Kalpak	Öğ beni: bekle beni	Aydı ver: söyleyi ver
Ocak kavra: ateş getir	Keremin aydı vereyim: İyiliğin söyleyeyim	Selâm ayıttım: selâm ayıttım	Çorbacı ne apar ayd: ağan nişler söyle!	Tahırla: bekle
Şikast oldum: hasta oldum	Yundum kolunudur: kırsağım tayıdır	Urup: at hayası	Baytal cavi: at zekeri	Çıdı ver: iyi ver
Kademli Morvan: adam ismi	Aydoğdu: adam ismi adam			

Lisân-ı Dobruca ya'nî tâ'ife-i Çıtak

(Çelebi, Seyahatname, c. 3, 2006, s. 462, 463)

Der-beyân-ı lisân-ı Ahıryan-ı Çıtak:

“Evvela bir işe acele etme dese, "hulalama" derler. Ve "gilimiz de bile misik" yani hepimiz bile idik. Ve "saryife edelim acalur", yani müşavere edelim nasıl olur. Ve "sulubayımız neçik buyuramış eylece edesik", yani voyvodamız her ne emrederse öyle edelim. Ve her kelimelerinin aralarında "ankolayına" kelimesini gayet fazla kullanırlar. Ve daha nice kere yüz bin çeşit kelimeleri var ama bu kadarca yazıldı.” (Çelebi, Seyahatname, c. 8, 2006, s. 80)

Çıtakların dilleri ve lehçeleri olarak Evliya Çelebinin verdiği kelimeleri incelediğimiz de içlerinde Farsça Şikast (Şikest), Arapça Kalayık (Halayık) gibi farklı dilleri de barındırdığını görüyoruz. Günümüzde Tatar ve Kıpçak ağzında kullanılan Baytal, Börk gibi kelimelerinde var olduğu gözüküyor. Kendini Çıtak/Çıtak Türkü olarak adlandıran Kaynak kişi 1’e Evliya Çelebi’de geçen bu kelimeleri sorduğumuzda hışır’ı kavun, hışırka’yı olmamış karpuz, kavrayı tutup getirmek, ocağı ateş ve çalmayı başlık olarak köylerinde de kullandıklarını belirtti. Gürer Gülsevin Çıtak ağzı ile alakalı yaptığı çalışmada derleme sözlüklerini taraması sonucu Çıtak ağzına özgü kelimelerin Çıtak yerleşimi olmayan Tahtacı köylerinde daha fazla kullanıldığını, Çıtak yerleşim yerlerinde daha az kullanıldığını saptamıştır. Bu kelimelerin Türkçenin birçok lehçesinde ortak olarak kullanılıyor olabileceğini vurgulayan Gülsevin, Çıtak ağzının Kıpçakça özellikler barındıran bir Oğuz ağzı olduğu sonucuna varmaktadır (Gülsevin, 2017, s. 689-691). Eğer Çıtakların Peçenekler ile bağlantısını göz önünde bulundurursak, Oğuz kökenli olan Peçeneklerin Kuzey Bozkırlarında Kıpçak dil etkisinde kaldıkları da düşünülürse, Çıtakların dilinin Kıpçak özellikler barındıran bir Oğuz lehçesi olması muhtemeldir.

SONUÇ

Sonuç olarak Çıtaklar hakkında şu üç önermeyi yapmak mümkündür;

1- Çıtaklar, Manav, Tahtacı ve Yörükler gibi bir Oğuz taifesi olabilirler.

2- Çıtak ismi Oğuzlar Anadolu ve Balkanlara geldiklerinde burada bulunan Peçenek ve Kıpçak karışımından geriye kalmış bakiyelere Oğuzlar tarafından verilmiş bir isim olabilir. Yani Oğuzlar Anadolu ve Balkanlarda kendileri dışında bulunan Türk taifelerine bu ismi takmış olabilirler. Evliya Çelebi'nin anlatımlarındaki hikayelere dayanarak Çıtaklar Oğuzların Anadolu ve Balkanlardaki Peçenek ve Kıpçak unsurlarla karışımından ortaya da çıkmış olabilir. Nitekim dillerinin Kıpçak özellikleri de barındıran bir Oğuz Türkçesi olması bunu destekliyor.

3- Çıtaklar, Oğuzların Anadolu'da Rum, Balkanlar'da ise Slav ahali ile karışıp onları Müslümanlaştırmışından ortaya çıkan bir taife de olabilir.

Lakin Çıtakların hem Müslüman olması hem de Kıpçak-Oğuz karışımı bir Türk lehçesi konuşması ilk iki önermeyi daha öne çıkarmaktadır. Çıtakların dil bakımından Kıpçak özellikleri taşıyan bir Oğuz lehçesi konuşmaları ilk önerme olan Oğuzlardan bir taife olmalarını destekler niteliktedir. Lakin Bizans kaynaklarında Peçeneklerin yerleştirdiği yerler ile Çıtakların bulundukları yerlerin uyuşması ve Agarian-Ahriyan terimlerinin hem Bizans Hem de Evliya Çelebi'de aynı bölgeler için zikredilmesi Peçenek-Çıtak bağlantısını daha güçlü kılmaktadır. Dil bakımından ise Peçeneklerin de Oğuz taifelerinden biri olduğunu göz önünde bulundurursak Kuzey Bozkırlarında Kıpçak etkisi ile ortaya Çıtak lehçesinin çıkması gayet doğal olacaktır. Evliya Çelebi'de geçen "Orhan Gazi Oğlu Süleyman Paşa askerlerinin Tatar, Bulgar, Boğdan ve Eflâk veya Slav kadınlardan türeme" hikayesi ise Anadolu'dan gelen Osmanlı

Türkleri/Oğuzların bölgedeki Peçenek ve Kıpçak unsurlarla karışmasına değinen, hafızalarda eskilerden kalmış bir rivayet olabilir.

Anadolu'daki Çıtalara baktığımızda ise Peçenek unsurların sadece Balkanlara değil Anadolu'ya da yerleştirildiğini biliyoruz. İran üzerinden Anadolu ve Balkanlara gelen Oğuz taifeleri bölgede kendilerinden olmayan “yerli”, “köylü” Türkleri gördüklerinde bunlara Çıtak ismini takmış olmalılar. Çıtak isminin yerli ve köylü gibi anlamları olduklarını yukarıda da belirtmiştik. Hatta Makedonya'daki Çıtaklar Yörüklerin aksine kendilerini yerli Türkler olarak görürlerdi. Oğuzların, onlardan önce bölgede bulunan Türklere neden Çıtak ismini taktıklarına gelirsek ise; yerli olan kişi, halk veya topluluk, misafir geldiğinde topraklarını paylaşacağı için agresif, sinirli ve kaba olur. Bu yüzden ki Çıtaklar kavgacı, kaba, saba anlamları ile de anılmışlardır. Hatta belki de sürekli sonradan gelen Oğuz taifelerine “çatan” bu yerli Türklere, Oğuzlar Çatak/Çıtak demeye başlamışlardır.

Ortaya sunduğumuz üçüncü ve son öneriye bakarsak, Hırvatlar ve Sırpalar Makedonya'da bulunan “Çıtak” taifesinden yola çıkarak, Çıtakların Slav kökenli Türkleşmiş Müslümanlar olacağını öne sürmektedir. Lakin Bulgaristan'da, Makedonya'da ve Anadolu'da bulunan Çıtak isimlendirmelerinin ortak bir Türk topluluğunu imlediği daha mantıklı gelmektedir. Bu önermenin zorlama olacağını görüyoruz. Türk olduğunu büyük oranda ortaya koyduğumuz Çıtak taifesinin Güney Türklüğünün parçası olarak Oğuz birliği içinde mi Anadolu ve Balkanlara geldiği yoksa Kuzey Türklüğünün parçası olarak Peçenek-Kıpçak birliği içinde mi geldiği sorusuna şimdilik en uygun düşecek cevap, Kuzey Türklüğünün bir parçası olarak Peçenek-Kıpçak birliği içerisinde Balkanlara ve Anadolu'ya geldiği olacaktır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

BOA, A.}MKT.DV. 166-14
BOA, DH.H, 12-7
BOA, HR.SFR.04, 230-33
BOA, HR.UHM, 65-3
BOA, DH.MKT. 1213-48
BOA, C.DH. 316-15795

KAYNAK KİŞİLER

Kaynak kişi 1: Hanife Pehlivan, 1942, Makedonya Ustrumca Svidovitsa (Mayıs 2022)
Kaynak kişi 2: Stefan, 1980, Bulgaristan Eski Cuma (Targovişte) (Nisan 2022)

TELİF ESERLER

Beydilli, K. (2001). *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*. İstanbul: TATAV Yayınları.
Bobçev, S. S. (1988). Deliorman Türklerinin Kökeni. (M. Acaroğlu, Dü.) *Bellekten*, 52(203), 697-715.
Cebeci, A. (2009). Gagavuzların Atası Uzlar ve Göç Yolları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*(29), 197-209.
Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük* (Cilt 1). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri. *Bilgi*(41), 123-154.
Çelebi, E. (2006). *Seyahatname* (Cilt 3). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Çelebi, E. (2006). *Seyahatname* (Cilt 8). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Çelebi, E. (2006). *Seyahatname* (Cilt 5). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Çelebi, E.** (2006). *Seyahatname* (Cilt 6). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eğnim, K.** (2013). *Evliya Çelebiye Göre Rumeli'deki Bazı Halklar ve Topluluklar*. Denizli, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Pamukkale Üniversitesi.
- Gezer, H.** (2019). Peçenek-Oğuz Kökenli Çıtak Türklerinin Dili Üzerine. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(12), 897-919.
- Gülsevin, G.** (2017). XVII. Yüzyıl Rumeli Çıtak Ağzının Günümüz Türkiye Ağızlarındaki Görünümü. *Turkish Studies*, 12(30), 675-692.
- Kalionski, A.** (2020). *Yürüks in the Ottoman Balkans*. (K. Popova, Çev.) Sofia: Gutenberg Publishing House.
- Kaya Yiğit, B., & Kayapınar, A.** (2018). Gazi Kırcaali Baba. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(12), 138-183.
- Kiel, M.** (1994). Dimetoka. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 305-308.
- Koyuncu, A.** (2020). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ahriyan/Ahıryan Terimi ve Etimolojik Bir Değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 317-342.
- Krleza, M.** (2021). *Hrvatska Enciklopedija*. 05 22, 2022 tarihinde Hrvatska Enciklopedija: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13426> adresinden alındı
- Kurat, A. N.** (2016). *Peçenekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Redhouse, J.** (2017). *Turkish/Ottoman-English Redhouse Dictionary*. İstanbul: Sev Yayıncılık.
- Şami, N.** (1987). *Zafername*. (N. Lugal, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şan, A. Ü.** (2013). *Darülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası'nda Yayımlanan Tarih İle İlgili Makaleler ve Sosyal Bilgiler Eğitimi'nde Kullanılabilirliği*. Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Kâzım UZUN*

SULTAN'IN KARDEŞİ, PAPA'NIN HAINİ: MEMLÛKLERİN CENOVALI TACİRİ SEGURANO SALVAGO

Akdeniz ve çevresi tarih boyunca daima önemli ve hareketli bir dünya oldu ve tarihin merkezinde bir konum üstlendi. Tabii olarak aktörler ve dengeler zaman içerisinde değişiyor, dönüşüyordu, ancak bu büyük *İç Deniz (mare internum)* merkezî konumunu sürdürmeye devam ediyordu. Geç Ortaçağ olarak kavramsallaştırılan süreçte, tarihindeki pek çok döneme benzer şekilde yine bir mücadele sahası olarak sıyrılıyor, zaman zaman sükûnet sağlansa bile yüzeyinin hareketlenmesi çok sürmüyordu. Bu hareketliliğin pek çok sebebi olmakla beraber işaret edildiği üzere ilk ve birinci neden *bizim denizin (mare nostrum)* tarihin tam merkezindeki konumuydu. Konumuz itibariyle burada daha çok odaklanacağımız Akdeniz'in doğu kısmı geç ortaçağlar boyunca özellikle önemli ve yoğun faaliyetlerin merkeziydi. Bilhassa Haçlı Seferlerinin başlamasının ardından ve seferlerin, en azından görünürdeki hedeflerinin buradaki şehir veya şehirlerle ilgili olması Levant'ın var olan ehemmiyetinin artmasıyla neticelendi.

*Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

kazim.uzun@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0302-5863

Bununla birlikte, işaret edilen yoğun faaliyetler yalnızca askerî bir takım gelişmelerden ibaret değildi. Bu uzun süreç, içerisinde savaşı, barışı, dostluğu, düşmanlığı, ticareti, dolayısıyla insana dair her şeyi barındıran bir zaman dilimiydi.

Akdeniz'deki askerî ve ticari faaliyetlerin artışı özellikle denizcilik konusunda tecrübesi olan grup veya devletlerin önemini katladı. Zira bölgede hâkimiyet iddiasında bulunan tüm devletler açık denizlerde faaliyet gösterecek düzeyde araçlara ve deneyime sahip değildi. Bu durum yüzyıllardır denizcilik faaliyetlerinde uzmanlaşmış İtalyan şehir devletlerinin, özellikle doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz göz önüne alındığında ise Venedik ve Cenova'nın ön plana çıkmasını sağladı. 1250 yılında, Eyyûbîlerin ardından Memlûk Devleti'nin kurulması ve Memlûklerin Anadolu'nun bir bölümünden Mısır'a kadar uzanan güçlü hâkimiyetleri onları bir anlamda Levant'ın hâkimi, dolayısıyla da buradaki her türlü gelişmenin muhatabı haline getiriyordu. Memlûkler belli bir deniz gücüne sahipti, ancak bu güç daha çok askerî nitelikliydi ve açık denizlerdeki ticari faaliyetler açısından işlevsel değildi. Kaldı ki, yalnızca ticarete dönük açık denizcilik faaliyetlerinin bu işte uzmanlaşmış bir aracıyla halledilmesi stratejik değildi belki, ancak hem ekonomikti hem de kerestenin az bulunduğu Ortadoğu'daki devletler açısından belli ölçüde bir zorunluluktuktu. Dolayısıyla, Venedik ve Ceneviz devletlerinin Akdeniz ve Karadeniz çevresindeki faaliyet noktaları ve ağıları, Deşt-i Kıpçak bölgesiyle bağını sürdürmek kendisi için elzem olan Memlûkler açısından bu iki devleti makul birer partner haline getiriyordu.

Geç ortaçağda Akdeniz'de farklı kökenden pek çok kimseyle karşılaşmak mümkündür, lakin Cenovalılar bunların başını çekenlerden biri, belki de birincisidir. Bu çalışmada söz konusu dönemde Akdeniz ve Karadeniz arasında ticari faaliyetler gösteren Salvagolara mensup Segurano Salvago'nun (Seguranus Salvaigus) hikâyesi kaynaklar el verdiği ölçüde incelenmeye çalışılacaktır. Salvagolar Cenova'nın önemli ve ileri gelen ailelerinden biri olup,

burada Segurano için özellikle odaklanacağımız XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden önce de sonra da aktif şekilde faaliyet göstermişlerdir. Tıpkı Segurano gibi ticarete aktif kardeşlerinden (Eliano ve Ambrogio) ismen haberdar isek de onlar Memlûkler nezdinde Segurano düzeyinde etkili olmamış veya kendilerinden özel olarak bahsedilmemiştir. Segurano'nun hikâyesinin bildiğimiz kısmı ise 1300'de Cenova'da başlamış ve 1322/23 yılında Altın Orda ülkesinde talihsiz şekilde sona ermiştir. Tüm ayrıntılarına vakıf değilssek de Segurano'nun hayatı Akdeniz'deki diğer pek çok tüccar ve işleyişle alakalı olarak idrakimizin derinleşmesi noktasında çeşitli malumat ve ipuçlarına örnek teşkil etmesi bakımından kıymetlidir. Bir başka ifadeyle, bir biyografiye odaklanmanın yalnızca bir kişinin hayat hikâyesinin öğrenilmesinin ötesinde, ilgili dönem ve meseleye dair kapsamlı bir anlayış sunma potansiyeli (Caine, 2019, s. 4-7), sınırlı dahi olsa Segurano hakkındaki veriyi kıymetli kılmaktadır. Dolayısıyla, Segurano'nun *peşinden gitmek* XIV. yüzyılın ilk yarısındaki Memlûk politikalarına, Deşt-i Kıpçak'taki siyasi, sosyal ve ekonomik duruma, Doğu ile Batı'nın birbirlerine bakışına ve saire kadar pek çok farklı hususa dair bir kavrayış sunma ihtimali dolayısıyla değer arz etmektedir. Bu değer Segurano'nun ardına takılmak için geçerli sebeplerimiz olduğu anlamına geliyor. Lakin evvela William Adam'a (ö. 1338-1341 arasında) kulak vereceğiz.

“Ey babamız, tanrımız, bunların, insan ruhu satanlarımızın yaptığı kötülükler, onların imanımızın şanına sürdükleri leke, Tanrı'nın evinde çıkardıkları kargaşa ne kadar da büyük, ve işlensin diye günahı teşvikleri ne kadar da çoktur, ya yaptıklarıyla edebi, ahlakı perişan ve dürüstlüğü yerle bir edişleri[ne ne demeli]. Bu, bahse konu tacirler aynı derecede, eşit şekilde bu zulmü işlemezler, lakin kahir ekseriyetle Cenovalılar, ki Cenovalıların da tamamı değil, ancak bilhassa bu, günahın membaı Segurano Salvago, ve onun hanesinin ve ailesinin mensupları; öyle ki,

Segurano, kendisiyle birlikte düşman İblis'e hizmet için onları cezbetmiş ve yine kendisiyle beraber onları Şeytan'ın hizmetine öylesine adamıştır ki, Segurano ve onunla mutabık aile fertleri sanki kendilerini yalnızca – bütün bu yaptıklarıyla, Tanrı'nın [buyruğunun] zıddına– kiliseyi nasıl yerle bir edebileceklerine ve haşın düşmanları ve inancımızın zalimleri olan Sarazenleri¹ nasıl güçlendirebileceklerine adanmış gibi görünmektedirler. Hatta sultanın kardeşi olarak da çağrılan Segurano'nun bir Sarazen olduğuna inanılır ve bir düşman olarak onun, Muhammedîlerin inancının bir destekçisi, müeyyidi ve müdafisi olduğu söylenir. Sultanla o kadar yakın bir müttefiktir ki, sultan mektuplarında ona kardeşim ve arkadaşım diye hitap eder. O bir Sarazendir, o derece ki, gemilerinde işlenilsin diye, mahlûkata karşı yukarıda mezkûr günahlara izin verir. Ayrıca onun kendisi ve ailesinin bazı mensupları gemilerinde ve kalyonlarında Muhammed'in ve Babil sultanının² sancaklarını taşır ki, bunu nefret ve tikslenmeyle kendi gözlerimle görmüşlüğüm vardır. Sultan Sarazenlerin inancını yaymak için kuzey Tatarlarının imparatoruna bir elçi ya da haberci göndermek istediğinde, bunların Segurano tarafından taşınmaları onun Sarazenlere olan desteğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki, daha detaylı şekilde bununla sonra ilgilenilecektir.

O kendisini bu insanların, ataları Sarazen olmayan herkesten, büyük bir destekçisi olarak göstermiş ve binlerce Hristiyan ve başka çocukları yukarıda bahsi geçen kötü ve başka illegal işlere bulaştırmak için onlara

¹ Müslümanlar.

² Memlûk Sultanı.

getirmek ve kilisenin yasaklamasına rağmen büyük miktarlarda demir, kereste ve diğer şeyleri nakletmek suretiyle bu illetli inanca çok büyük yardımlar yapmış ve onu desteklemiştir. Bu yolla böyle bir gücü Sarazenlere sağlayan yalnızca o, onun kardeşleri, torunları ve akrabaları değildir, ayrıca pek çok başka Cenovalı da vardır ki, Segurano, Tanrı'ya karşı bu kötülüğün başı ve şerrin öğreticisi olarak ilk ve öncü olduğunda, emsal teşkil ederek benzer şeyler yapmaları için onları cezbetmiştir. Nihayet şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tecrübe edilmiştir ki, Cenovalı'nın neredeyse hiçbir soylu ailesi veya az soylu sıradan ailesi yoktur ki bazı üyelerini İskenderiye'ye göndermemiş, bazı çocukların ve bazı yasaklanmış malların nakliyesini yapmamış olsun. Ve yalnızca Segurano'nun Sarazenlere on bin çocuk getirdiği söylenir, başkaları tarafından getirilenlerin ne çokluğu ne de sayısı ise bilinmiyor” (Adam, 2012, s. 32-5).

Dominikan tarikatının mensubu bir misyoner, İlhanlı hanını elçi olarak ziyaret etmiş bir seyyah (1312) ve aynı zamanda Haçlı seferlerinin ateşli bir savunucusu olan Piskopos Guillelmus Adae (Guillaume Adam / William Adam) Hindistan'a kadar uzanan seyahatinin ardından geri döndükten sonra yukarıdaki ifadelerinin de yer aldığı *De Modo Serracenos Extirpandi* adlı eserini kaleme alarak Kardinal Raymond de Farges'e sundu (Richard, 1985, s. 447). Adam Hristiyanların ve Hristiyanlığın Müslümanlar karşısındaki durumundan büyük ıstırap duymakla birlikte, bunun nasıl aşılabileceği, neler yapılması gerektiği üzerine düşünüp çözümler üretmeye çalışıyordu. Esasen adı geçen eser bu gayretlerinin bir neticesiydi aynı zamanda ve genel anlamda bir Haçlı seferinin düzenlenme gerekliliğiyle beraber, nasıl düzenleneceği meselelerine odaklanmıştı (Adam, 2012, s. 4, mütercimim giriş yazısı) (Epstein, 2007, s. 162).

Bir din adamı ve misyoner olarak William Adam'ın Segurano için söyledikleri duygu dünyasını yansıtmaları bakımından kıymetli sayılabilir, ancak bunların gerçekte ne kadar örtüştüğü tartışmaya açıktır. Ayrıca onun, eserini XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde, dolayısıyla da 1291 yılında Akka'nın fethiyle Memlûklerin Haçlıların son bakiyelerini de Suriye'den söküp atmalarının üzerinden çok geçmeden yazdığı göz önüne alınırsa Piskopos'un kızgınlığının yalnızca Seguranus'a karşı olmadığı anlaşılacaktır. Segurano'nun Memlûk sultanıyla dostluk tesis edecek kadar başarılı olmasına rağmen, bizzat Adam'ın dile getirdiği üzere o pek çok Cenovalı tüccardan yalnızca biriydi. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Memlûk sarayında kazandığı itibar ve daha da önemlisi onun diğer Cenovalıları etkileyecek bir örnek oluşturması, bir başka ifadeyle aynı işi yapmaları hususunda onları teşvik edici bir emsal teşkil etmesi Piskopos'un, günahın kaynağı (*caput peccati*) olarak onu seçmesine sebep oldu.

Segurano Salvago'nun erken tarihiyle alakalı olarak maalesef elde çok fazla veri bulunmuyor. Ancak doğrudan Segurano veya Salvagolarla ilgili kayıtlar sayesinde ailenin Cenova'nın soyluları arasında yer aldığı ve XIV. yüzyılın başları itibariyle ticaretteki faaliyetlerinin yeni olmadığı anlaşılıyor. Öyle ki, gerek W. Adam'ın kayıtları gerekse Arapça kaynakların Segurano'nun 703 (1303-1304) yılında doğrudan Memlûk sultanıyla görüşebildiğine ilişkin verdiği bilgiler sayesinde Salvagoların en azından çok kısa olmayan bir süreden beri ticarî faaliyetlerde bulunduğunu düşünmek makuldür. Keza Alberto Alfieri'nin *Salvatici*'leri 1420'lerde hâlâ sürekli olarak *İskit kıyılarındaki Kefe şehrinde bulunan soylu aileler* arasında sayması da (Ceruti, 1885, s. 315) (Kedar, 1993, s. 77) ailenin sonraki yıllarda da faaliyetlerini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

İşaret edildiği üzere, Segurano Salvago Arapça kaynaklarda ilk kez 703 (1303-1304) yılında Sakrân veya Şakrân ismiyle karşımıza çıkıyor. Ailesinden kişilerin faaliyetlerine ilişkin kayıtlar daha erken tarihli olmasına rağmen, Segurano'nun Latince kaynaklarda isminin

zikredilmesi bu yıldan oldukça kısa süre öncesine, 1300 yılına tarihlendirilir (Kedar, 1993, s. 78). Ancak Mısır'da, bu sırada ikinci iktidar devrini süren ve henüz genç bir Sultan olan en-Nâsır Muhammed ile görüşmesi ve ona, aralarında ipekliler, atlaslar, başka değerli eşyalar ve ayrıca kuşların da olduğu pek çok hediye sunması (Beiträge, 1919, s. 129-30) bunun Segurano'nun Memlûk sarayını ilk ziyareti olmadığını veya Memlûk ileri gelenleriyle bir rabıta tesis ettiğini düşündürür. Keza Adam'ın Segurano hakkında söylediklerinin de benzer bir ima barındırdığını ifade etmek mümkündür.

En-Nâsır Muhammed ikinci kez tahta henüz on dört yaşındayken geçmişti. Dolayısıyla bir devlet yönetme noktasında ondan ziyade daha etkin olan kişiler kendisinin de tahta geçmesini sağlayan emîrlere Baybars el-Çaşnigîr ve Sellâr idi (Kanat, 1998, s. 102 vd) (Ayaz, 2015, s. 40-41). İşaret edildiği üzere, Segurano'nun Memlûk sarayını ziyaret sürecinde özellikle Baybars el-Çaşnigîr'in etkili olduğu anlaşıyor. Zira Aynî, daha sonra 1309-1310 yılları arasında yaklaşık on bir ay süreyle Memlûk sultanı da olan Baybars el-Çaşnigîr nezdinde Sakrân'ın çok saygı gördüğünü, hatta Baybars'ın onu *kardeş* diye çağırdığını ifade ediyor³ (Aynî, no. 2394, v. 163a). Dolayısıyla, aşağıda ayrıntılarına değinilecek olan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat devrindeki (1310-1341) gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda Segurano'nun 1300'lerden sonra, öldürüldüğü tarihe kadar Memlûk sultan ve emîrlere nezdinde büyük bir itibara sahip olduğu anlaşıyor.

Segurano'nun Memlûk ileri gelenleri nezdinde itibar görmesinin kuşkusuz geçerli sebepleri vardı. İlgili olarak dikkat çekmekte yarar var ki, 1291'de Akka'nın düşmesinin ardından Hristiyan dünyanın verdiği karşılık yalnızca tepki düzeyinde kalmamış, Papa IV. Nicholas, daha

³ H. Barker, Segurano'nun Memlûk sarayında 1299'dan 1322-23'e kadar etkili olduğunu, ancak 1309-1310 arasında, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatı başlayana kadar, gözden düştüğünü ifade ediyorsa (Barker, 2019, s. 197) da yanılır. Zira Aynî'nin kaydı bunun aksini açıkça göstermekle beraber, işaret edildiği üzere en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde devletin yönetimi daha çok Sultan'ın hâmisî emîrlere elindeydi.

önce de örnekleri bilinen (Usta, 2022, s. 171-77) bir takım ticari yaptırımları devreye sokmaya çalışmıştı. Kısaca ifade etmek gerekirse bu yaptırımlar Müslümanlarla ticaret yapılmaması ve bilhassa silah, at, demir ve kereste gibi stratejik öneme sahip malların onlara satılmamasını salık veriyordu (Stantchev, 2009, s. 182 vd.) (Hill, 2017, s. 34). Ne var ki, ticaret herkes açısından kârlı bir işti, özellikle de ekonomisi daha çok denizciliğe ve açık deniz ticaretine dayanan Ceneviz gibi devletler için.

W. Adam'ın eserini yazdığı tarih ve Segurano için söylediklerinden anlaşıldığı kadarıyla Papa'nın ambargo girişimi istenilen ölçüde etkili olabilmiş değildi. Bununla birlikte, Memlûk Devleti aldığı bir takım tedbirlerle ticareti canlı tutmaya çalışıyordu ki, esasen belirli ölçüde buna mecburdu. Moğolların İran'ın ardından Anadolu hattına hâkim olmalarından sonra denizlerdeki işleyişin aksamaması hayati öneme sahipti. Örneğin, bunun için Sultan el-Mansur Kalavun Bizans ile 1281 yılında bir antlaşma yapmış ve bu sayede Memlûk tacirlerine Bizans hâkimiyetindeki bölgelerden, dolayısıyla da boğazlardan geçiş serbestisi sağlanmış ve aynı zamanda saldırmazlık güvencesi de verilmişti (Kalkaşendî, 1919, s. 72-8) (Holt, 1995, s. 118-128) (Kanat, 2015, s. 57). 1291 sonrasındaki yasaklara karşı ise benzer şekilde, ancak çeşitli araçlarla mukabele edilmeye çalışıldı. Memlûk idarecileri Akdeniz ve Ege'de güvenliği sağlama gayretlerinin yanı sıra, Bizans ve Altın Orda ile ilişkilerini geliştirmeye dönük politikalarla Akdeniz – Karadeniz hattını açık ve güvenli tutmaya çalışıyor, keza Papalığın yasak ve tehditlerine rağmen, Aragon (Atiya, 1938, s. 10-11) ve Venedik gibi batılı devletlerle münasebetlerin sürdürülmesi yönünde bir siyaset takip ederek hareket alanlarını genişletmeye gayret ediyorlardı. Bununla birlikte, Deşt-i Kıpçak'tan yapılan *memlûk* ticareti memlûk sisteminin insan kaynağını teşkil ettiğinden Memlûk Devleti açısından hayati ve stratejik bir öneme sahipti (Kanat, 2019, s. 222-4) (Çetin, 2007, s. 69-96) ve Cenevizliler özellikle *memlûk* ve köle ticareti konusunda ileri bir seviyeye ulaşmışlardı (Fuess, 2015, s. 252-54). Bu bağlamda

Segurano'nun gemileri Memlûkler açısından bir kez daha kullanışlı hale geliyordu.

Memlûk idarecileri diğer devletlerle gerekli iletişim ve ilişkileri tesis ediyor, mümkün olduğunca güvenli bir hat sağlıyor ve sahadaki aracı eylem de tüccarlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Bununla birlikte, Memlûk idarecileri aynı zamanda başka teşvik unsurları da kullanarak Memlûk Devleti'yle veya onun için ticaret yapmayı cazip hale getirmeye çalışıyorlardı. Aynî'nin kaydından anlaşıldığı kadarıyla Segurano yalnızca satın alınan memlûklerin nakledilme işini yapmakla kalmıyor, o aynı zamanda aracı yatırımcı veya komisyoncu benzeri bir iş de ifâ ediyordu. Şöyle ki, Aynî, Baybars el-Çaşnigîr'in ölümünden sonra Segurano'nun işine devam ettiğini, Nâzirü'l-Hâs Kerimüddin'in, oldukça meşhur bir tacir olan bu Segurano'yu çağırarak ticaret yapılmak üzere kendisine altmış bin dinar para ve şeker verdiğini kaydeder. Ardından ise Segurano'nun defalarca Altın Orda ülkesine gidip geldiğini ve buradan her çeşitten eşyayla yüklü bir geminin teçhiz edilerek gelişini ayarladığını ekler. Müellif ayrıca, Kerimüddin'in, yine ticaret için başka tacirlere de kırk bin dinar para verdiğini kaydeder (Aynî, no. 2394, v. 163a).

Memlûklerde *Nâzirü'l-Hâs*'ın görevi sultana ait arazi, mal ve yatırımlarla ilgilenmekti (Ayaz, 2009, s. 68). Dolayısıyla sultanın ticarete yatırdığı para tüccarlar aracılığıyla işletiliyor, bununla birlikte tüccarlar yalnızca Memlûk Devleti için memlûk temin etmekle kalmıyor, aynı zamanda kendilerine verilen sermayeyi işletmek suretiyle sultana para kazandırıyorlardı. Sermaye arzı tüccarların ticaret yapma imkânlarını arttırmakla beraber, onları teşvik edici bir mahiyet de arz ediyordu. Tabii olarak sermaye sahibi ve aracılardan kâr etmelerinin yanı sıra piyasa için çeşitli ürünlerin sağlanması bu işin olumlu neticelerinden biriydi. Bunların yanı sıra, Kedar meselenin bir diğer önemli yönüne dikkat çeker. Sultanın tüccarlar için sermaye sağlaması Papa'nın Müslümanlarla ticareti engelleme girişimlerine mukabil teşvik edici bir unsur haline geliyor ve aynı zamanda karşı

hamle olarak işlev görüyordu (Kedar, 1993, s. 80-1). Papaların sert tedbir ve tehditlerine karşı istenilen düzeyde bir netice alamamaları Memlûk tarafının bu konudaki girişimlerinin daha başarılı sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır. Keza Adam'ın da yakındığı üzere, Segurano'nun ve muhtemelen başka tüccarların imrendirici bir emsal oluşturmaları noktasında Memlûklerin sağladığı teşvik edici unsurların da önemli bir rolü vardı.

W. Adam'ın nefret ve tikslenmeyle bizzat gördüğünü ifade ettiği bazı Ceneviz gemilerindeki İslâm ve Memlûk sancakları teşvik edici hususlar arasında sayılabilecek diğer unsurlardı. Bunlar tabii olarak her yerde aynı geçerliliğe sahip veya ayrıcalık sunan araçlar değildi. Belirli ölçüde Bizans'ın hâkimiyet alanında, ancak daha çok ve en fazla Altın Orda'nın tesir sahasında, bir başka söyleyişle Karadeniz'in kuzey kıyılarına yaklaşıldıkça etkili olan ve hâmilli için bir imtiyaz unsuruna dönüşen alametlerdi. Başlangıcından 1320'lere kadar son derece iyi ve dostane şekilde sürdürülen Memlûk – Altın Orda siyasi ilişkilerinin ekonomik alandaki yansımaları da olumlu şekilde cereyan ediyordu (Uzun, 2021, s. 735-765) (Uzun, 2022, s. 15-52). Tüm bu şart ve imkânlar tacirleri teşvik ederken, memlûk fiyatlarının onları cezbetmemiş olması da mümkün görünmüyor. Zira Makrîzî'nin kaydına göre kendi döneminde en çok memlûk satın alan sultanlardan birisi en-Nâsır Muhammed idi. Tacirler bir köle almak için yirmi, otuz veya kırk bin dirheme (bin, bin beş yüz veya iki bin dinar) kadar ödeme yaparken, Mısır'a ulaştıklarında Sultan bunları satın alırken ödediği rakam kişi başına yüz bin dirheme (beş bin dinar) kadar çıkabiliyordu (Makrîzî, 1942, s. 524-25) (Ayalon, 1989, s. 219-20). Rakamların belirli ölçüde abartılı olduğu düşünülse bile kâr oranı muazzam düzeydeydi.

Zorunlu hallerle kesintiye uğradığı veya seyredtiği dönemler haricinde Memlûk ve Altın Orda devletleri arasındaki ilişkiler oldukça yakın bir görüntü arz ediyordu. Bununla birlikte Altın Orda Devleti İlhanlılarla sürekli bir mücadele halindeydi ki, aynı sebep, yani İlhanlı – Memlûk mücadelesi Memlûk – Altın Orda yakınlaşmasının temel

saiklerinden birini, belki birincisini teşkil etmekteydi. Zaman zaman patlak veren Altın Orda – İlhanlı savaşlarından biri 1313 yılında gerçekleşmiş ve Altın Orda mağlup olmuştu ki, söylenene göre bu mağlubiyetin önemli sebeplerinden biri, bir takım siyasi nedenler dolayısıyla Memlûk sultanından kaçarak İlhanlı tarafına sığınmış olan bazı Memlûk emîrleriydi. Bu yenilgiden kısa süre sonra, bahse konu Memlûk emîrlere ilişkin şikâyet ve rahatsızlığı dile getirmek ve ayrıca İlhanlı karşıtı iş birliğini tahkim etmek niyetiyle bir heyet hazırlanarak Mısır'a gönderildi. Bu heyetin tamamı yaklaşık üç yüz kişilik bir gruptu ve bunların önemli bir kısmı memlûk ve cariyelerden oluşuyordu. Elçilik heyetinde bu kez doğrudan Segurano'nun kendisi değil ama *kardeşi* bulunuyordu. İbnü'd-Devâdârî'nin ifadesine göre, o, heyet başkanının yanında bulunanlardan ve hizmetindekilerden biriydi (İbnü'd-Devâdârî, 1960, s. 280-81) (Uzun, 2021, s. 754-55). Elçilik heyetiyle getirilen memlûkler ve cariyeler kuvvetle muhtemel Segurano'nun kardeşinin heyete iştirak sebebiydi. Ayrıca bu yolculukta yine Salvagoların gemilerinin kullanıldığını ifade etmek de oldukça mümkün görünüyor.

Salvago ailesinin mensupları Akdeniz ve Karadeniz arasında mekik dokurken 1311 yılı, Segurano'nun yalnızca ticari alanda değil aynı zamanda siyaseten de etkili olduğunu gösteren bir gelişmeye şahitlik etti. Ege ve Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri yeni bir şey değildi, ancak özellikle Memlûk ve (Memlûk ve Altın Orda baskısı dolayısıyla da) Bizans devletleri almaya çalıştıkları bazı tedbirlerle bunların önünü kesmeye gayret ediyorlardı. Buna rağmen, 1311 yılının Temmuz/Ağustos ayında, evvelce Altın Orda tarafına gönderilmiş bir Memlûk heyetiyle dönüşte kendilerine eşlik eden Altın Orda elçilik heyetinin bulunduğu toplamda yaklaşık altmış kişilik bir grup Sakız Adası civarında yakalanarak esir alındı. Adaya bu sırada yine Cenevizli olan Zaccaria ailesinin mensupları hâkimdi (Miller, 1911, s. 45-50). Arap kaynaklarında Mastik Adası Frenkleri olarak tanımlanan bu Cenevizliler esirlerini satabilmek umuduyla evvela Trablusşam'a götürdüler. Esirler için altmış bin dinarlık bir fiyat

biçmişlerdi, ancak alıcı bulamadılar. Buradan hareketle esirleri Ayas'a götürerek *Sis Hakimi*'ne⁴ teklif ettiler, ancak Kral bu alışverişten sakındı. Zira fiyatın yüksek olup olmaması bir yana esirlerin diplomatik kimlikleri Ortaçağ'da bile teamülen dokunulmazlıkları olduğu anlamına geliyordu. Üstelik Kilikya Ermeni Kralı'nın bu elçileri köle olarak satın alması büyük ihtimalle Memlûk Sultanı tarafından savaş sebebi sayılırdı. Kral'ın bunu göze alması mümkün görünmediği gibi, kuvvetle muhtemel Memlûk Sultanı'na haber veren de kendisiydi (Kedar, 1993, s. 84). Nihayet esirlerini satamayan Cenevizliler onlarla birlikte Sakız Adası'na geri döndüler. Bu sırada Altın Orda Hanı Tokta Han da olaylardan haberdar olmuştu ve heyetkilerin kurtarılması için Mısır'a altmış bin dinar para gönderdi (Makrîzî, 1941, s. 101-2). Ancak Sultan en-Nâsir Muhammed daha sert tedbirlere başvurmaya kararlıydı. İskenderiye'ye haber göndererek Frenk tüccarlarının tutuklanmalarını, mallarına el konulmasını ve bu kriz halledilene kadar ne tüccarların ne de mallarının serbest bırakılmamasını emretti. Sultan'ın emri etkili oldu. Bununla birlikte, görüşmeleri yapmak üzere Segurano Sakız Ada'sına gitti ve onun varışından kısa süre sonra esirler serbest bırakıldı. Heyetkiler Mısır'a gönderildi ve esir alınırlarından yaklaşık bir yıl sonra, 1312 yılının Temmuz ayında Mısır'a ulaştılar (Ebû'l-Fedâil, 1985, s. 704-5) (Nuveyrî, 2004, s. 132) (Aynî, 2010, s. 248) (Makrîzî, 1942, s. 101-2). Segurano'nun bu hadisede bir tüccardan ziyade bir arabulucu veya Memlûk tarafının diplomatı gibi hareket etmesi dikkate değerdir. Tabii olarak ticari faaliyetleri aksatacak her türlü siyasi kriz Salvagolar açısından da olumsuz neticeler doğuracaktı. Dolayısıyla Segurano'nun, daha fazla büyüme ihtimali olan bu krizi engellemeye çalışması son derece doğaldır. Ayrıca muhatapların Cenovalı olması muhtemelen Segurano'nun devreye girmesi noktasında etkili olmakla beraber, Memlûk tarafının bu işin halli için ona güvenmesi Segurano'nun hem Sultan nezdindeki hem

⁴ Kilikya Ermeni Kralı. Krallığın başında bu sırada Kral Oşin (1306-1320) vardı.

de Memlûk sarayındaki durumuna işaret etmesi bakımından mühim bir örnektir.

Tarihler 1320'lere doğru yaklaşırken Memlûk ve Altın Orda devletleri arasındaki dostane ilişkiler de ciddi bir kırılmaya doğru ilerlemekteydi. Ancak dostluk ve kardeşlik söylemi hâlâ münasebetlere hâkimdi. Nihayet 1315 senesinde, Sultan en-Nâsır Muhammed *kardeşim* diye hitap ettiği Özbek Han'a bir elçi göndererek Cengiz soylu bir kızla evlenme arzusunu ilettili. Kendisinin bu isteği doğrudan reddedilmedi, ancak Altın Orda tarafı çeyiz bahanesiyle o kadar abartılı isteklerde bulundu ki Sultan en-Nâsır bu işin olmayacağına kanaat getirerek vazgeçti (Nuveyrî, 2004, s. 195, 250). Ne var ki, siyasi gelişmeler yine bir anda dengeleri değiştirecekti. 1317 yılında İlhanlı iktidarı el değiştirdi ve Ebû Said Bahadır Han tahta geçti. Bu İlhan henüz on ki yaşında tecrübesiz bir çocuktuk. Bu durumu fırsat bilen, Çağataylılar İlhanlı hâkimiyet sahasına baskınlar yapmaya başlamışlardı bile. Keza Suriye hattında ise Memlûk baskısı varlığını sürdürüyordu. Özbek Han ezeli rakip ve düşmanları İlhanlılardan kurtulmak için bunun bulunmaz bir fırsat olduğuna kanaat getirerek harekete geçmek istiyordu. Ancak öncesinde Memlûklerin tam desteğini alarak İlhanlıları kuzey ve güneyden ilerleyecek iki ordu arasında bırakıp yok etmek amacındaydı. Özbek Han bu planlarla meşgulken 719 (1319/1320) yılında Saray şehrini ziyaret eden Memlûk elçisi Seyfeddin Otacı'yla görüşmesinde düğün konusunu gündeme getirdi. Otacı her ne kadar böyle bir gündemi ve görevi olmadığını, ayrıca hiçbir hazırlıkları bulunmadığını söylediye de Özbek Han çeyiz ve hazırlıklar için gerekli paranın tüccarlardan borç alınabileceğini söyleyerek bu işin hemen halledilmesinden yana tavır aldı. Elçi bu tavsiyeye uygun şekilde hareket ederek gerekli düzenlemeleri yaptı. Heyet, gelin alınan Tolunbiye Hatun, Altın Orda temsilcileri ve beraberlerindeki diğer pek çok kişi –yaklaşık iki bin ile üç bin kişi arasında değişik rakamlar zikredilmektedir (İbnü'd-Devâdârî, 1960, s. 302) (Ebû'l-Fidâ, 1997, s. 435)– 1319 yılının Ekim ayında denize açıldılar ve İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra, yola

devam ederek 1320 yılının Nisan/Mayıs ayında İskenderiye'ye vardılar. İki büyük devletin akrabalık ilişkisi tesis ettiği bu hadisenin hazırlık sürecinde kendisinden borç alınan tüccarın veya tüccarlardan birinin Segurano olup olmadığı kesin değildir. Bununla birlikte, kaynaklar *tacir Segurano* ve *arkadaşının* söz konusu heyet ve gelinle aynı gemide olduğunu belirtir (İbnü'd-Devâdârî, 1960, s. 302-3) (Nuveyrî, 2004, s. 250-51) (Makrîzî, 1941, s. 203-4). Dolayısıyla Memlûk ve Altın Orda devletleri arasındaki bu önemli gelişmede Segurano'nun yine bir şekilde rol aldığı veya etkili olduğu anlaşılıyor.

Yukarıda kısmen işaret edildiği üzere Memlûk ve Altın Orda devletleri arasındaki ilişkiler ortak değerler ve çıkarlar üzerine kurulmuş ve 1320'lere kadar dostluk söylemi etrafında gelişmişti. Ne var ki, aynı tarihler taraflar arasındaki büyük bir kırılmanın yaklaştığı süreçti aynı zamanda. 1317 yılında İlhanlı tahtındaki değişikliğin ardından Ebû Said Han geleneksel İlhanlı politikasında önemli değişikliklere gitti ve Memlûk hâkimiyet sahasına dönük saldırgan tutumundan vazgeçti. Bu önemli siyaset değişikliğini ise bir barış antlaşması için görüşmeler takip etmeye başladı. Yaklaşık üç yıl devam edecek olan bu müzakere süreci tabii olarak Memlûk – Altın Orda ilişkilerine de yansıdı ve Altın Orda'nın karşısında artık tam bir müttefik görüntüsü çizen bir devlet yoktu. İşaret edildiği üzere, Memlûk – Altın Orda ilişkilerinin temelindeki hususlardan biri ortak düşman meselesi, yani İlhanlılardı. Öyle ki, İlhanlı karşıtı söylem ve İlhanlıları yok etmeye yönelik muhtemel ortak bir harekât neredeyse her elçi teatisinde değişmez gündemlerden biriydi. Sultan en-Nâsır Muhammed'in bahsi geçen bu söyleme artık iştirak etmiyor oluşu Altın Orda tarafından da fark edildi ve büyük hayal kırıklığı yarattı. Sultan her ne kadar Özbek Han'ı teskin edecek mesajlar iletiyorsa da kuşkusuz İlhanlılarla yapılan görüşmeler ve bunların seyri Han'ın malumuydu. Üstelik Sultan'ın bu politika değişikliği Memlûk ve Altın Orda devletleri arasında bir akrabalık bağı tesis edilmesinden hemen sonra ve tam da Özbek Han'ın genç İlhanlı Ebû Said'in tecrübesizliğinden yararlanarak artık eyleme dönüşen ortak bir

harekâtla İlhanlıları bütünüyle yok etme planları kurduğu bir süreçte gerçekleşmişti. Dolayısıyla kardeşlik söylemi bir anda çökmüştü. İlişkiler ne kadar gergin olsa da taraflar tüm münasebetlerini kesmekten yana değillerdi ki, diplomatik açıdan makul olan da buydu. Ne var ki, Memlûk tarafının yaptıklarına karşı Özbek Han bir tepki verme ihtiyacı hissediyordu. 1321 yılında Özbek Han Memlûk elçilerine karşı diplomatik teamülleri gözetmeyerek tavrını ortaya koydu. Bu haberin Mısır'a ulaşmasıyla Sultan en-Nâsır aynı şekilde karşılık verdi ve karşılıklı diplomatik restleşmeler kısa bir süre devam etti.

Memlûk – İlhanlı yakınlaşması Özbek Han'ı ziyadesiyle rahatsız etmişken ve Memlûk – Altın Orda ilişkileri gerilmeye devam ederken Han'ın nezdinde son derece kıymetli bir şahıs olan Şeyh Numan Kudûs ve ardından kutsal toprakları ziyaret etmek amacıyla Mısır'a gelmişti. Ancak kendisine yapılan bir saygısızlık ve Özbek Han'ın, parasını göndermesine rağmen Şeyh'in hayır amacıyla Kudûs'te bir mabet yaptırmasına müsaade edilmemesi (Aynî, no. 2394, v. 163b) Han için bardağı taşıran damla oldu. Yaşanılan diplomatik gerginlik dolayısıyla Memlûk tarafına artık sert bir yanıt verme vakti gelmişti. Talihsizlik o ki, bu sıralarda Sultan'ın yakın dostu Segurano ticaret için yine Karadeniz kıyılarındaydı.

Özbek Han Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed'in İlhanlılarla sürdürdüğü görüşmelerin ve bunların seyrinin farkındaydı. Ancak Sultan bu görüşmeleri hac vs. gibi Müslümanların dinî gereksinimleri ile açıklamaya, bir başka ifadeyle meseleyi farklı bir yorumla aktarmaya çalışıyordu (İbnDokmak, 1884, s. 321). Ne var ki tüm bunlar, Han'ı ikna edecek ve farkında olduğu gerçeği gizlemeye yetecek izahlar değildi. Anlaşıldığı kadarıyla Özbek Han, Sultan'ın bu yaklaşımına, yani siyasî gerginlik riskini göze alan ancak diplomatik ilişkilerin tamamen kopmasına sebep olacak bir söylemden uzak durma politikasına benzer bir tavır sergileme düşüncesindeydi. Daha önceki münasebetler dolayısıyla Segurano'nun Sultan'a yakınlığını,

onunla dostluğunu ve iş ilişkisini bilen Özbek Han Segurano'yu yakalatıp mallarına el koydu. Hemen ardından da Segurano'nun ölüm emrini verdi (722 = 1322/1323). Talihsiz tacir bu âna kadar Sultan'a yakın olmanın ayrıcalıklarını ve avantajlarını yaşamıştı, ancak bu defa söz konusu yakınlık onun sonunu getiren sebebi teşkil etti. Özbek Han, Sultan'a gönderdiği haberde Segurano'nun "*cezâir* [adalar] *meliklerinin bazıları tarafından öldürüldüğü*" haberini veriyordu (Aynî, no. 2394, v. 2394, v. 163a-163b) (Uzun, 2022, s. 25). Şaşırtıcı olmayan şekilde Sultan'ın yaptığına benzer bir manevrayla meseleyi farklı şekilde aktarıyor ve muhtemeldir ki, daha önceki elçi krizine referansla Ege adalarındaki bazı hâkimleri suçlamaya çalışıyor (Kedar, 1993, s. 86) veya en azından Sultan'ın inanmayacağını bilmesine rağmen, sözde bir sebep üretiyordu. Bununla da yetinmeyen Özbek Han son gelişinde Memlûk elçisinin memlûk ve cariyeye satın almasına müsaade etmedi ve bu yolla aslında askerî ve stratejik açıdan da neler yapabileceğine dair tehdidini Sultan'a iletmış oldu (İbnDokmak, 1884, s. 321) (Aynî, no. 2394, v. 162b, 163a-163b) (Uzun, 2022, s. 25).

Segurano Salvago'nun Ceneviz'den başlayıp Mısır'a ve oradan da Altın Orda ülkesine uzanan yolculuğu iki müttefik devletin yaşadığı siyasi kriz nedeniyle son buldu. Öyle anlaşıyor ki, Segurano bir tüccar olmanın ötesinde Memlûkler açısından hem diplomat hem iş ortağı hem de bir dosttu. W. Adam'ın onun Müslüman olduğu yönündeki beyanı kuvvetle muhtemel, tıpkı Müslümanların bir kişiyi tekfir ederek aşağılamak istemesine benzer bir öfke ve nefretten ileri geliyordu. Ancak şu konuda herhangi bir şüphe yok ki, Segurano Memlûk ileri gelenleriyle oldukça yakın bir ilişki tesis edebilmiş ve bu yakınlık kendisine birçok ayrıcalık ve kazanç sağlamıştı. Kuşkusuz bu ilişkinin Memlûk tarafı için sağladıkları da hiç az değildi. Dolayısıyla Özbek Han'ın ilişkilerin en gergin anında mesaj vermek için Segurano'yu öldürmeyi tercih etmesi, onu Memlûk tarafına mensup olarak konumlandırmasıyla ilgiliydi. Bununla birlikte, daha net ve kesin bir mesaj için Memlûk Devleti elçi ya da görevlilerinden biri de

katledilebilirdi, ancak bu doğrudan ilişkilerin tamamen kesilmesi ve hatta bir savaş ilanı anlamına gelebileceğinden Segurano Özbek Han açısından en makul seçenek olarak görüldü. Nihayet, söz konusu siyasi mesaj için onu seçmesi bu bakımdan tesadüf değildi.

Salvagolar önceki tarihlerde olduğu gibi Segurano'nun ölümünden sonra da Cenova'da, Akdeniz'de ve Karadeniz kıyılarında görünmeye devam ettiler ve ticari faaliyetlerini sürdürdüler (Kedar, 1993, s. 86-7). İşaret edildiği üzere, 1420'lerde dahi hâlâ Kefe'deki etkili tüccar ailelerinden biriydiler. Ancak 1320'lerden sonraki tarihlerde bu aileden bir başkasının, Segurano örneğine benzer şekilde Memlûk sarayında kendisine yer bulduğuna ilişkin bir kayıt mevcut değildir. Muhtemeldir ki, diğer pek çok tüccar gibi Memlûk sultanlarıyla veya onlar için ticaret yapmaya devam ettiler, ancak onlardan biri yeniden Memlûk sarayında karşımıza çıkmadığı gibi Arapça kaynaklarda ismen zikredilmedi. Bir başka ifadeyle, Segurano'nun ölümünün ardından *Sultan'ın yeni bir Cenovalı kardeşi* olmadı. Birçok tüccarın varlığına rağmen, Segurano'nun Memlûk sarayında neden bu denli ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olduğu bilinmezliğini koruyor. Yukarıda zikredilenlerin dışında başka sebeplerin de olabileceğini ifade etmek oldukça mümkündür. Bu husustaki muhtemel yeni verilere ulaşılması halinde öyle görünüyor ki, yalnızca Segurano'nun kişisel hayatı hakkında değil, Cenova – Akdeniz – Karadeniz üçgenindeki yoğun faaliyetlere ve bu husustaki siyasete dair malumatımız da etkilenecek ve genişleyecektir.

KAYNAKLAR

Adam, W. (2012). *How to Defeat The Saracens*. (G. Constable, Dü., & G. Constable, Çev.) Washington: Dumbarton Oaks.

Atiya, A. S. (1938). *Egypt And Aragon, Embasies and Diplomatic Correspondence Between 1300 and 1330 A.D.* Leipzig: Kommissionsverlag F. A. Brockhaus.

Ayalon, D. (1989). Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi. (S. Kortantamer, Dü.) *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4(1), 211-247.

Ayaz, F. Y. (2009). *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Ayaz, F. Y. (2015). *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM.

Aynî. (2010). *Ikdu'l-Cumân fî Tarîhi Ehli'z-Zamân*. (M. M. Emin, Dü.) Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye.

Aynî. (tarih yok). *Ikdu'l-Cumân fî Tarîhi Ehli'z-Zamân* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, No. 2394).

Barker, H. (2019). *That Most Precious Merchandise*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Beiträge. (1919). *Beiträge zur Geschichte der Mamlukensultane in den Jahren 690-741 der Hıra nach arabischen Handschriften*. (K. W. Zetterstéen, Dü.) Leiden: Brill.

Caine, B. (2019). *Biyografi ve Tarih*. (M. Sözen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ceruti, A. (1885). L'Ogdoas di Alberto Alfieri. Episodii di Storia Genovese Nei Primordii del Secolo XV. *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, XVII (s. 253-320). Genova: Tipografia Del R. Istituto Sordo-Muti.

Çetin, A. (2007). *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Ebü'l-Fidâ. (1997). *Tarihu Ebi'l-Fidâ (el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer)* (Cilt II). (M. Deyyûb, Dü.) Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Ebü'l-Fedâil. (1985). en-Nehcü's-Sedîd ve Dürrü'l-Ferîd fî mâ ba'd Tarîhi İbnî'l-Âmid. (E. Blochet, Dü.) *Patrologie Orientale*(20), 512-776.

Epstein, S. A. (2007). *Purity Lost, Transgressing Boundaries in the Eastern Mediterranean, 1000-1400*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Fuess, A. (2015). Why Venice, not Genoa: How Venice Emerged as the Mamluks' Favourite European Trading Partner after 1365. *Union in Separation*,

Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100-1800) (s. 251-266). içinde Roma: Viella.

Hill, J. A. (2017). *The Papacy and the Eastern Mediterranean 1305 – 1362*. Leeds: The University of Leeds School of History Basılmamış Doktora Tezi.

Holt, P. M. (1995). *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290) Treaties of Baybars and Qalāwūn with Christian Rulers*. Leiden: E. J. Brill.

İbnDokmak. (1884). Nüzhetü'l-Enâm fî Tarihi'l-İslâm. *Сборник материалов, относящихся к истории Золотоу* (Altın Orda Tarihi ile ilgili Kayıtlar Derlemesi) (V. Tiesenhausen, Çev., s. 315-330). içinde Petersburg.

İbnü'd-Devâdârî. (1960). *Kenzü'd-Dürrer ve Câmi'u'l-Gurer* (Cilt IX). (H. R. Roemer, Dü.) Kahire: Matbaatu Lecnetu't-Te'lîf ve'l-Terceme ve'l-Neşr.

Kalkaşendî. (1919). *Subhu'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşâ'*. (M. A. İbrâhim, Dü.) Kahire: Dârü'l-Kütübi's-Sultâniyye.

Kanat, C. (1998). Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnigîr 1309-1310. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13, 97-119.

Kanat, C. (2015). Memlûk Devleti İçin Bir Sürgün Yeri Olarak İstanbul. XVI. *Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010) Bildiriler*. III, s. 51-58. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kanat, C. (2019). Memlûk Devleti'nde Ordu Teşkilatı. A. S. Özkaya (Dü.) içinde, *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü* (s. 222-237). İstanbul: Kronik.

Kedar, B. J. (1993). Segurano-Sakran Salvaygo: Un Mercante Genovese al Servizio dei Sultani Mamalucchi, C. 1303-1322. B. J. Kedar içinde, *The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries* (s. 75-91). Aldershot: Variorum.

Makrîzî. (1941). *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* (Cilt 2/1). (M. M. Ziyâde, Dü.) Kahire: Matbaatu Lecnetu't-Te'lîf ve'l-Terceme ve'l-Neşr.

Makrîzî. (1942). *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* (Cilt 2/2). (M. M. Ziyâde, Dü.) Kahire: Matbaatu Lecnetu't-Te'lîf ve'l-Terceme ve'l-Neşr.

Miller, W. (1911). The Zaccaria of Phocaea and Chios (1275-1329). *The Journal of Hellenic Studies*(31), 42-55.

Nuveyrî. (2004). *Nihayetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (Cilt XXXII). (İ. Şemseddin, Dü.) Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Richard, J. (1985). Adam, Guillame. E. Yarshater içinde, *Encyclopædia Iranica* (s. 447-448). London - Boston - Henley: Routledge & Kegan Paul.

Stantchev, S. K. (2009). *Embargo: The Origins of An Idea And The Implications Of A Policy in Europe And The Mediterranean, Ca. 1100 – Ca. 1500*. Michigan: The University of Michigan Basılmamış Doktora Tezi.

Usta, A. (2022). *Hilal İle Haç Arasında Hayatlar Ortaçağ Akdeniz'inde Ticaret ve Tüccarlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Uzun, K. (2021). Başlangıcından Sultan En-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Saltanatına Kadar Memlûk – Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI (2), 735-765.

Uzun, K. (2022). Sultan en-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Cülûsundan Sonra Memlûk-Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri. *Tarih Dergisi*(77), 15-52.

Aleyna KOPAN*

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NE GÖRE MEKKE'DEKİ KADINLARIN TOPLUMSAL KONUMU

Kadın yaratılışı, evlat, eş, anne oluşu, eğitim ve iş hayatındaki konumu, erkek karşısındaki hakları, yükümlülükleri ve statüsü gibi birçok konuda tarih boyunca binlerce çalışmaya konu olmuştur. Kadınlar çeşitli toplumlarda, çeşitli statülerde kendilerini göstermiştir. Bazı topluluklarda kutsallaştırılmış, bazı topluluklarda ise değersizleştirilmiştir. Bazen insan yaşamının kaynağı olarak yüceltilmiş, bazense erkeğin geri planına atılarak ikincileştirilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde kadınların farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafyalarda, erkeklerle kıyaslandığında yaşam standartları ve haklar bakımından geride bırakıldığını görmek mümkündür. Kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda maruz kaldıkları eşitsizlik, dikkatle incelenmesi ve ortaya konulması gereken mühim bir hadisedir.

* Yüksek Lisans öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. aleynakopan1907@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1848-8166

Toplumsal konum yahut sosyal statü, kişinin belirli bir kültür ve toplum içindeki konumudur. Kişinin sosyal çevre içindeki durumunu ve yerini belirler. Toplumsal konum beraberinde haklar, sorumluluklar ve çeşitli yaşam tarzları getirir. Genel olarak, verilmiş statü ile kazanılmış statü şeklinde iki gruba ayrılır. Verilmiş statü bireye doğuştan gelir. Bireyin yetilerine bakılmadan ırk, cinsiyet ve aile gibi belirli kavramlara dayanır. Kazanılmış statü ise bireyin birtakım çabalar sarfetmesi sonucu elde edilir.

Kadının toplumsal konumu sorunu, aslında cinsiyet ayırımına bağımlı şekilde meydana gelen kadının ikincileştirilmesi ve ezilmesi sorunudur (Geçit, 2013, s. 106, 127). Karl Marx ile Charles Fourier gibi düşünürler *“herhangi bir toplumda kadınların durumu o toplumdaki uygarlaşmanın veya insanileşmenin ölçüsü olarak alınabilir”* demişlerdir (Mitchell, 1998, s. 23). Kadın ile erkeğin bir elmanın iki yarısı olarak düşünülmesi gerekir. Bu ikisinden bir tanesinin zarar görmesi, aynı zamanda insanlığın da zarar görmesi anlamına gelmektedir (Mitchell, 1998, s. 23). Toplumu meydana getiren bireyler arasında bireysel beceriler ve yetenekler hususunda birtakım farklılıklar söz konusudur. Fakat kadınların toplumsal konumu problemi bireysel beceriler ve yetenekler neticesinde meydana gelen bir problem olarak görülmemektedir. Söz konusu problem, doğuştan elde edilen biyolojik durumdan kaynaklı cinslerden birinin daha ayrıcalıklı ve cinslerden diğerinin ise ikincil bir konuma düşürülmesi neticesinde meydana gelen bir problem olarak düşünülmektedir (Geçit, 2013, s. 106). Kadının toplumsal konumdaki getirilerinin ve götürülerinin psikolojik olarak alt yapısını aslında erkekler belirlemiştir. Toplum içinde kadının ikincil konuma düşürülmesinin alt yapısında kadının doğası değil, içinde bulunduğu toplumun önceden kadına biçtiği belli başlı roller yer almaktadır (Geçit, 2013, s. 107).

Günümüzden hemen hemen dört asır önce yazılan ve o dönemle alakalı eşsiz bilgiler veren Evliya Çelebi Seyahatnamesi, günümüzde oldukça değerli bir konuma sahiptir. Seyahatname, 17.

yüzyılın ileri gelen gezginlerinden olan Evliya Çelebi'nin gözünden, dönemin tarihi ve kültürü gibi pek çok konuya ışık tutmakta ve o dönemi kavramak açısından sonraki nesillere kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 17. yüzyıldaki kadınların sosyal hayattaki yerini ve toplumsal konumunu daha iyi algılamak adına geniş çapta ele alınan oldukça hacimli ve önemli bir eserdir. Bu seyahatnamede kadınlar ile alakalı pasajlar tahmin edilenden çok daha fazladır (Gemici, 2011, s. 20). Seyahatname incelendiğinde, dönemin özgürlük ve kadın algısının coğrafya, din, milliyet ve kültürel farklılıklar çevresinde şekillendiğini görmek mümkündür.

Bu çalışmada, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin (IX. cilt) ışığında, Mekke'deki kadınların toplumsal konumu incelenecektir. 17. yüzyılda Mekke şehrindeki kadınların sosyal hayat içerisindeki konumlarına, karşılaştıkları dönemsel zorluklara ve toplumsal cinsiyet eşitliği hususundaki durumlarına değinilecektir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin oldukça geniş bir zaman, büyük bir coğrafya ve çok fazla konu çeşitliliğine sahip olmasından ve ele alınan konunun hem tarihsel değer açısından hem de güncel bir alana değinmesi bakımından önemli olduğunu düşündüğümünden dolayı, 17. yüzyıldaki Mekke'li kadınları incelemek ve seyahatnameye göre Mekke'deki kadınların toplumsal konumu hakkında bir çalışma ortaya koymak istedim.

EVLİYA ÇELEBİ'NİN AKTARIMIYLA MEKKE'DEKİ KADINLAR

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda kaleme aldığı seyahatnamesinde bize dönemin kadınlarıyla ilgili pek çok bilgi verir. Bu seyahatnamenin ışığında kadınların o dönemki toplumsal konumlarını anlamak ve dönemin şartlarını günümüzle kıyaslamak mümkündür. Seyahatname'nin dokuzuncu cildinde yer alan Mekke bölümünde, hac ibadeti sırasında orada bulunan kadınların yaşadığı zorluklardan bahsedilen kısımlarda anlatılan olaylar, dönemi ve o coğrafyadaki

kadınların toplumsal konumunu kavrama noktasında bize yol gösterir (Gemici, 2010, s. 259).

Evliya Çelebi'nin hac sırasında yapılması gerekenlerden bahsederken kadınlarla ilgili yaptığı yorumlar oldukça dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi, hac ibadetinin farzlarından biri olan veda tavafını usulüne göre yerine getirdikten hemen sonra bu ibadetin yapılış sırasında yaşanan birtakım zorluklar nedeniyle kadın kısmının bu farzı uygulamakta çok zorlandığını ifade eder. Bu sebeple kendine özgü bir üslupla kadınların bu ibadetten muaf tutulmalarını dile getirir (Bostancı, 2019, s. 112). Bu ibadetin zorluklarından dolayı kadınların hac ibadeti yerine namuslarıyla evlerinde oturmaları gerektiği şeklinde kendince bir yorum yapar (Gemici, 2011, s. 265). Bu konunun hemen öncesine de kadınların hac ibadeti sırasında yerine getirmeleri gereken birtakım şartları ve emirleri ekler (Evliya Çelebi, 2005, s. 358) (Bostancı, 2019, s. 112). Bunun yanı sıra, seyahatnamede kudüm tavafının gence, yaşlıya ve bilhassa zengin kadınlara farz olduğu belirtilir.

Andan seğırde seğırde bir sâ'atde Ka'be-i şerîfe gide. Farz-ı evvel olan tavâf-ı kudûma gide, zîrâ pîr ü cûvâna ve zengine-i nisvâna tavâf-ı kudüm farzdır (Evliya Çelebi, 2005, s. 345).

Evliya Çelebi, kadınların haramdan kaynaklı ellerini direkt Kâbe'ye süremediklerini, bunu bir örtü aracılığıyla yaptıklarını söyler ve özel günlerinde ise kesinlikle tavaf etmemeleri gerektiğinin öneminden bahseder. Bunun yanı sıra, kadınların hacda ve mirasta mahrum edildiklerini belirtir (Evliya Çelebi, 2005, s. 357-359) (Bostancı, 2019, s. 112).

Ammâ nisvân tâ'ifesi ve Arafâtları bâlâda tahrîr olunduğu üzredir. Lâkin ihrâma bûs etmeyeler, uzakdan istilâm edeler. Ve izdihâmda ((---) (---) (---)) ve kaftanların ve ediklerin ve gön[g]leklerin çıkarmayup ((---) (---) (---)) ferrâce geyüp harâm harîr geymesinler ve kurbâna vekîl dutsunlar. Ve eğer bu mevsimde hayız gördü ise tavâf etmek iskât olur, tavâf etmeyeler, ammâ sâ'ir menâsiki iskât etmez.

Ve dahi tâ Mîne bâzârında kurbân kesilüp ihrâmdan çıkup Mekke'ye varup tavâf-ı ziyâretten yine Mekke'ye gelmeyince ehli ile cimâ' eylemeye. Hâsıl-ı kelâm mîrâsda ve hacda nâkışlardır. Fî-zamânına tâ'ife-i nisvâna Kâ'be doğup büyüdüğü kapusu eşiğinin iç yüzüdür, taşra çıkmıya. Eğer merhûme olursa andan ol zamân çıka. Eğer mümkün ise hânesinin bir köşesinde defn edeler. Zîrâ bu râh-ı Kâ'be'ye varan ehl-i ırz kimseler bilir bu nisvân tâ'ifesinin çektiği âlâm [u] şedâyidi. Zîrâ niçe bin nâ-mahrem haşarât içinde enüp binmede konup göçmede bir belâ-yı azîmdir. Allâhümme âfinâ. Husûsâ emn-i tarîk olmaduğundan sene târîhinde Konakçı Alî Paşa senesinde Reşîdoğlu nâm Urbân huccâc-ı müslimîni nehb ü gâret uryân etdükte yigirmi taht-ı revân tâ'ife-i nisvân ve niçe yüz mahâfeler ile cevârî ve nisvânları uryân edüp ol çöl [ü] çölistânda pâ-bürehne ve ser-bürehne obalarına götürüp gûnâ-gûn rencide ederek ol nâzenîn havâtînleri hizmet etdirirlerdi. Nicesi cû'dan ve niçesi şiddet-i hârdan merhûme oldular. Niçesi bahâları ile halâs oldular. Ve niçesi anda kalup evlâd sâhibi oldular. Ne'üzü billâh. Hakîr-i pür-taksîrin bu mahalle tesvîdi şer'-i farza muhâlifdir. Ammâ dağ-ı derûnumdan tahrîre cür'et etdim, zîrâ ol inhizâmda hakîr hâzır idim. Manzûrum olduğu sergüzeşt [ü] serencâmımdır ki tahrîr olundu, ve's-selâm (Evliya Çelebi, 2005, s. 368, 369).

Bunun yanı sıra, hac, bireyi adeta içinde bulunulan madde aleminden çıkarıp ruhani aleme götüren bir ibadet olarak benimsendiği için, *“Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Azık edin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır.”*¹ buyrulurken, bireyin niyet edip bu ibadete başladığı vakitten itibaren tutumlarında ve davranışlarında, sözlerinde ve bilhassa insanlarla olan ilişkilerinde oldukça dikkatli olması gerektiği vurgulanmıştır (Karaman, Çağrııcı, Dönmez, & Gümüş, 2016, s. 311-317) (Bostancı, 2019, s. 120).

¹ Kur'ân, Bakara, 2/197.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ele alınan pek çok coğrafyada yaşayan kadınların aksine, Mekke'deki kadınlar özgürce sokağa çıkabilmekte, çarşı ve pazarlara gidebilmekte, alışveriş yapıp birtakım mallar satabilmektedir. Örneğin, Mekke halkının erkekleri gibi kadınlarının ve kızlarının da her salı ve cuma gecesi fakirlere az çok sadaka verdiğinden, zemzem ve ekmek dağıttığından ve Kur'ân-ı Kerim okuduğundan bahsedilir.

Ve elbette ehl-i Mekke'nin hâss u âmmı ve pîr [ü] cüvânı ve bint [ü] nisvânı her leyle-i isneynde ve leyle-i Cum'ada âdem deryâsı Mu'allâ'ya varup fukarâlara cüz'î ve küllî tasadduklar edüp nân pâreler ve âb-ı Zemzemler bezl edüp Kur'ân-ı Azîm tilâvet ederek kabrin başı ucuna hûş [u] tuyûr içün sular ve hintalar koyup gül reyhân korlar (Evliya Çelebi, 2005, s. 402).

Ekre menziline anlatıldığı kısımda, Arapların kadınlarının ve çocuklarının mallarını hacılara sattığından bahsedilir.

Menzil-i Ekre: Ulu dağlar mâbeyninde bir vâdîdir. Ammâ cânib-i erba'asındaki cibâllerin verâsında ma'mûr kurâlar vardır. Andan Urbânların sıbyân [u] nisvânları metâ'ların getirüp huccâcı ganîmet ederler (Evliya Çelebi, 2005, s. 415).

Köylerin seçkin ve müstesna zamane güzeli kadınlarının yiyecek ve içeceklerini pazara getirip sattığından bahsedilir.

Bunda dahi ordu-yı bâzâr kurulup cânib-i erba'a kurâlarının mümtâz [u] müstesnâ mahbûbe-i zamâne nisvânları me'kûlât [u] meşrûbâtların bâzâra getirüp bey'-i men-yezîd edüp eyle ganîmet olur kim ta'bîr olunmaz.

*Bir yem bir paraya ve iki ganem bir altuna ve altı burma
alef bir paraya olur* (Evliya Çelebi, 2005, s. 417).

Çoluk çocuk, kadın erkek, bütün Arapların kurulan pazarlara mallarını getirip alışveriş yaptıklarından ve tarif edilemez bir bolluk yaşandığından bahsedilir.

*Kal'anın şarkında bir azîm ordu-yı bâzâr durur kim gûyâ
Dolyan bâzârıdır. Ve cânib-i erba'ası Benî Şâhinli kabîlesi
sâkin olmağile gâyet âbâdândır. Cümle Urbân ve tıflân
[u] nisvân kâlây [u] metâ'ların getirüp bey' [u] şirâ edüp ol
kadar ganîmet olur kim ta'bîr olunmaz. Ve Kudûs-i
şerîfden ve Halîlû'r-rahmân ve Nâbulus ve Aclûn ve
Kâkûn ve Remle ve Gazze ve Mısır'dan me'kûlât u
meşrûbât ve niçe bin deve getirirler kim ta'bîr olunmaz*
(Evliya Çelebi, 2005, s. 421).

Kadınların türbeleri ziyaret ettiğinden ve sandukaları türlü türlü çiçeklerle süslediğinden bahsedilir.

*Ve bu âsitâneyi ekseriyyâ nisâ tâ'îfesi ziyâret edüp
sandûka-i Hadîce'yi gûnâ-gûn şükûfeler ile tezyîn ederler*
(Evliya Çelebi, 2005, s. 404).

Evliya Çelebi, bazı evlerde ve dükkanların önünde şarkı söyleyen ve saz çalan, yıldıza benzetilen kızların olduğundan bahseder. Bu yıldız gibi tertemiz kızların hazin sesler eşliğinde kasideler söylediğini anlatır (Gemici, 2011, s. 266).

*Ve cümle ehl-i hiref dükkânların pâk ü pâkîze döşeyüp
herkes yârânları ile zevk [u] safâ ve dakku'l-hanek ederek
çay ve badyân ve kaşîr ve sa'leb ve mahleb ve kahve ve
şerbet ve leben-i hâlis nûş ederek her dükkân önünde ve
ba'zı hânede mutribân ve hânendegân ve gavâzi duhter-*

*i pâkîze-ahterler savt-ı hazîn ile mevâl uzzâl kasâyidlere
âgâze edüp rakkâslar raks ederek bir hây hûy bir kütürdû
ve bir hengâme olurdu kim ta'bîr olunmaz* (Evliya Çelebi,
2005, s. 369).

Verilen bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, o dönemde Mekke'deki kadınlar kendi isteğiyle evlerinden dışarı çıkabilmekte ve evden dışarı çıkarsam akıbetim ne olur korkusu yaşamamaktadır.

Evliya Çelebi, Mekke'deki kadınların güzelliğinden bahsederken Nisa suresinde karşımıza çıkan "... *Beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın.*"² şeklindeki ayetin Mekke şehrindeki kadınlar hakkında indirildiğinden söz eder (Gemici, 2011, s. 267). Mekke'deki kadınların pahalı ve gösterişli giyimlerinden bahsederken ise nurlu yüzlerinin örtülü olduğundan ve sürmeli ceylan gibi gözleri dışında hiçbir yerlerinin görünmediğinden söz eder. Buradaki kadınların örtünme konusunda aşırıya varabilecek derecede dikkatli olduğunu belirtir (Gemici, 2011, s. 267, 268).

*Evsâf-ı nisvân-ı Mekke: Bu şehrin zenânesi sâhib-cemâl
ve latîfû'l-i'tidâl hûb-rû perî-peyker melek-manzar beşer-
siyret rûları çârdeh-misâl hüsn-i cemâl sâhibleri tâvûs-ı
bâğ-ı cinân revîşli keklik sekişli bîkr-i nâ-şükûfte duhter-i
pâkîze-ahter kâlîme havâtînler var kim anların hakkında
Âye[t]: Ve enkihû'l eyâme anların hakkında nâzil olmuş.
Masdar-ı benî âdemdir. Gûnâ-gûn akmîşe-i fâhire ile zer-
ender-zere mûstağrak olup serâpâ cevâhire gark olup
serlerinde zer-i hâlisden ve sîmâbdan takye ile ve ba'zılar
zerdûz [u] zerbâf takyeler üzre siyâh izâr-ı harîr bürünüp
yüzlerinde nikâb burka'ı ve duduk ve saravuşı elvân reng
harîr ile vech-i münevveri mestûr olup mükehhâl çeşm-i
gazâlinden gayri bir yerleri görünmez, gâyetü'l-gâye*

² Kur'ân, Nisâ, 3.

mestûre havâtînlerdir. Ammâ Habeşe cevârîleri var kim her biri amber-i hâm-misâl esmerü'l-levn gavâzîleri var kim diller perîşân olur. Ba'zıları kahvehânelerde alâ-mele'î'n-nâs raks ederler. Arabistân'ın şânındandır, ayıb değildir. Cümle âsumânî iç edik ve âsumânî pâypûş geyerler. Bir zenâne bir merd-i Hudâ'nın cenbinden güzer eylese itriyyât, müşk, abîr, amber, zebât râyahasından âdemin demâğı mu'attar olur. Bir gün hakîr Süfyân-ı Sevri hânesine ziyârete giderken bir remmâ havâtîne râst geldim. Meğer sür-i zîfâf imiş. Bir duhter-i nâ-şükûfteyi zer-i zîvere müstağrak etmişler. On hatve ba'id râyiha-i tayyibelerinden demâğım mu'attar oldu. Beş yüzden mütecâviz (mekteb-i) sıbyân arusun pîşine düşüp âmîn âmîn diyerek mahall-i murâdına götürdüler (Evliya Çelebi, 2005, s. 400).

Evliya Çelebi, çoğunluk tarafından bilinen ve Mekke'de yaygın olduğundan bahsedilen *Muta nikahı*³ ile alakalı söylenenlerin asılsız olduğunun da altını çizerek (Gemici, 2011, s. 267).

Ve bu ehl-i Mekke şiddet-i hârda cimâ'dan dahi altı ay perhîz ederler. Vâdî-i Abbâs nâm yaylağa bir günde varup âteş yakmazlar. Meğer tüccâr ve şürefâ ola. Ve serâpâ şâfi'îyyü'l-mezheblerdir. Ba'zılarından Zeydî mezhebirdir derler. Nikâh-ı mut'a oldur kim bir âdem ehl-i sefer olsa bir aya dak bir guruşa if'âl bâbına çekmeğe kavîl edüp bir aydan ücretin verüp ol herif-i zarîf âhar diyâra gider. Eğer iktizâ edüp kalırsa bir guruşa ve beş guruşa ol avret ile bir kavîl dahi edüp yâhûd bir gayri avreti alup murâd [u] merâmı üzre geçinirler. Buna nikâh-ı mut'a derler. Bu şehri Mekke'de zamân-ı kadîmde

³ Muta nikâhı, kadın ile erkeğin belirli bir ücret ve süre karşılığında anlaşmalı olarak yaptıkları bir evlilik türüdür.

olurmuş. Ol ecilden ehl-i Mekke mezmûmlardır. Ammâ asrımızda hakîr bu ahvâle vâkîf olmadık. Anlara iftirâdır, pâk mezheb çelebilerdir (Evliya Çelebi, 2005, s. 400).

Evliya Çelebi, Mekkelilerin kadınlara oldukça düşkün olduğundan ve bu yüzden kadınlarının hiçbir iş görmediğinden bahseder. Evlerinde yemek yapmanın, evi süpürmenin, çamaşır yıkamanın ve iplik eğirmenin adetleri olmadığından ve çarşı pazarlardan alışveriş yapıp geçindiklerinden söz eder. Onları israf ehli kimseler olarak nitelendirir (Gemici, 2011, s. 268). Ve yine Mekke halkının fazlasıyla kadın düşkün olmasından dolayı Mekkeliler erkeklerin kadınlarının emirlerini yerine getirdiğinden bahseder ve onları kadınların kölesi olarak nitelendirir. Mekkeliler kadınları da hiçbir iş görmediklerinden dolayı tembel olarak nitelendirir. Bu nitelendirmeleri yaparken de amacının onları karalamak olmadığını, ne görüp yaşıyorsa onu yazdığını ifade eder. Mekkeliler kadınların epey mal varlığına sahip olduklarını, mallarını sarf ettiklerini ve gösteriş meraklı olduklarını söyler. Babadan ve atadan bu şekilde gördüklerini ve bu şekilde devam ettiklerini belirtir (Gemici, 2011, s. 268, 269).

Ve ehl-i Mekke gâyetü'l-gâye zendost olduklarından hâtûnlarına mağlûblardır. Havâtînleri ne fermân eyleseler, fermân-berleridir. Ol ecilden anlar avretlerin peridir. Cemî'i zamânda ehl-i Mekke'den cür'et zâhir olmamışdır. Ancak ala ve ala esbâbları geyüp eli, ayağı ve sakalı hınnâlı olup kahveden kahveye gidüp bir ibrîk kahve ve bir kâhik ile hânesine gelüp kahveyi nûş kâki tenâvül edüp pister-i râhatda hâb-âlûd olurlar. Cümle me'kûlât [u] meşrûbâtları içün çârsû-yı bâzâra muhtâclardır. Avretlerine mağlûb olduklarından hânelerinde bir şey bişmeyüp gâyet batî' avretleri vardır. Aslâ iş işlemezler ve esbâb yaykamazlar ve iplik eğirmezler ve hânelerin süpürmezler. Cümle

levâzımâtların bâzârdan görürler. Bir alay müsrif ü müsrife akvâmdırlar. Ammâ mâl-ı Kâ-rûn'a mâlik olmaları hasebiyle mâl-ı firâvân sarf edüp esbâb-ı ihtişâma mâ'illerdir. Ebâ an-ceddin böyle görmüşler, böyle giderler. Murâd [u] maksudumuz zemm [ü] nemleri değildir, hâşâ ve kellâ. Ancak vâkı'-i hâldir kim tahrir olundu. Ammâ a'yân [u] eşrâfının Mîne bâzârında sûr-ı hitân etdiklerinde huccâc-ı müslimîne ve gayri tüccâr [u] züvvâra ziyâfetlerine ve ikrâmlarına aşk olsun (Evliya Çelebi, 2005, s. 401).

Yine Seyahatname'nin dokuzuncu cildinde, Selim Han'dan ve Süleyman Han'dan beri şeriflerin kadınlarına ve cariyelerine de surre⁴ verildiği belirtilir.

Ve Mısır'dan (---) erdeb gılâl cerâyeleri vardır. Bender-i Süveyş'den gemilerle Cidde'ye gelüp herkes cerâyesin alırlar. Bu cerâyeler cümle on bin altmış ricâl ü nisvâna bu kadar surre ve atıyye ve cerâye ve hil'at-i fâhire taraf-ı pâdişâhîden gelüp ihsân olunur. Ahâlî-i Mekke'ye böyle ihsânı Emeviyyûn ve Abbâsiyân [ve] Fâtımiyyûn ve Ekrâd ve Türkmân ve Çerâkise etmemişdir. Ammâ Selîm Hân'dan ve Süleymân Hân'dan berü havâtîn-i şürefâya ve cevârilerine surre sadaka olunmuşdur (Evliya Çelebi, 2005, s. 370).

Yukarıdaki örnekten açıkça anlaşılabileceği üzere, önceden yalnızca şeriflere verilen birtakım değerli armağanlar, bir süre sonra şeriflerin kadınlarına ve cariyelerine de verilmeye başlanmıştır. Bu,

⁴ İçine para ve altın gibi değerli eşyaların konulduğu bir tür kese; Osmanlı padişahlarının, önde gelenlere dağıtılması için Mekke'ye ve Medine'ye yolladıkları paralara ve hediyelere verilen ad.

kadının toplumdaki değerinin algılanabilmesi bakımından güzel bir örnektir.

Seyahatname kapsamında verilen tüm bu örneklerin ışığında, 17. yüzyılda Mekke'deki kadının toplumsal konumunu net bir şekilde görmekteyiz. Burada kadın yalnızca doğurganlığıyla ve eş vazifesiyle değil, aynı zamanda bir birey oluşuyla da dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi Mekke'de karşılaştığı kadınları anlatırken kadınların fiziksel özellikleri, giyimleri, günlük hayattaki durumları ve sosyal statüleri gibi birçok konuya değinmiştir. Bunları aktarırken yer yer kendi yorumlarını katmış, kendisine mantıklı veya mantıksız gelen noktaları belirtmiştir. Değerlendirmelerini gezip görerek yapan Evliya Çelebi, birçok toplumu tanıma fırsatı elde etmiştir. Gezdiği yerleri ve gördüğü olayları seyahatnamesine kaydetmiş ve gelecek nesillere de o dönemi tanıma şansı vermiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 17. yüzyılda Mekke'deki kadınların toplumsal konumu Evliya Çelebi Seyahatnamesi ışığında ortaya konulmuştur. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Mekke'de karşılaştığı kadınları anlatırken olumlu ve olumsuz olarak nitelendirebileceğimiz birden fazla noktaya değinmiştir. Mekke'deki kadınların bolluk ve bereket içinde yaşadıklarından, eşleri tarafından el üstünde tutulduklarından hatta bu yüzden evlerinde yemek yapmak, çamaşır yıkamak ve evi süpürmek gibi işleri pek yapmadıklarından, çarşı ve pazarlarda alışveriş yaptıklarından bahseder. Fakat tüm bunların yanı sıra kadınların hacda ve mirasta mahrum edildiklerini de belirtir. Hatta kendine özgü bir üslupla kadın kısmının hac ibadetinden muaf tutulmasının gerekliliğini dile getirir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni detaylıca incelediğimiz zaman, bu seyahatnamede kadınlarla ilgili pek çok bölümün yer aldığını görürüz. Bazı coğrafyalarda kadına değer verilmiş, bazı coğrafyalarda ise kadın ezilmiştir. Bazen kadının nefes almaktan başka hakkı

yokken, bazense erkeklere tanınan hakların hepsi olmasa da büyük bir kısmı kadınlara da tanınmıştır. Bazen kadınlar eşleri tarafından el üstünde tutulurken, bazen tabiri caizse bir malmış gibi satılmış ve zulüm görmüştür. Bazı coğrafyalarda kadınlar evlerinden dışarı adım dahi atamazken, bazı coğrafyalarda ise yeri geldiğinde erkeklerle birlikte omuz omuza savaşmıştır. Tüm bunlar 17. yüzyılda kadının toplumsal konumunu Evliya Çelebi'nin aktarımıyla gözler önüne sermiştir. Bununla beraber, günümüz araştırmacılarının aktardığı şekliyle, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde verdiği bazı bilgilerin abartılı, bazı bilgilerinse eksik olduğunu unutmamak gerekir. Ancak bu durum elbette seyahatnamenin önemini azaltmamaktadır.

O dönemin koşullarıyla günümüzün koşulları aynı olmadığı için o dönemi yaşamadan sağlıklı ve tarafsız bir yorum yapabilmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra, genel anlamda toplumsal konum ile alakalı yorum yapmak gerekirse, bütün insanların yalnızca insan olmakla elde ettiği temel hakları iki kategoriye ayırıp kadın ve erkek hakları olarak değerlendirmekten ziyade, insan hakları olarak değerlendirdiğimiz takdirde bu konudaki problemlerin ortadan kalkacağı öngörülebilir. Kadınların binevi köleleştirilmesi ve bunun gibi diğer tüm adaletsizliklerin yok edilmesi için yapılması gereken temel şey, sosyal adalet algısını hâkim kılacak eşitlikçi bir zihniyet değişimini benimsemek ve gerçekleştirmektir (Mill, 1971, s. 427) (Geçit, 2013, s. 109). Bu dünyada birlikte barış içinde yaşayabilmeyi ve çalışabilmeyi arzu ediyorsak, öncelikle insan ilişkileri biliminin bizler tarafından geliştirilmesi gerekmektedir (Bethune, 2009, s. 6) (Geçit, 2013, s. 124). Toplumda eşitliğin, özgürlüğün ve adaletin olabilmesi, tüm bireylerin birbirlerine insani olarak değer verebilmesi ve herkesin aynı haklara ve ayrıcalıklara sahip olabilmesi gerektiği fikrinin düzgünce anlaşılıp içselleştirilmesi de oldukça mühimdir (Geçit, 2013, s. 125). Bu bağlamda, bilhassa kadınlar ile alakalı çalışmaların ve değerlendirmelerin tarihi boyutunun önemsenmesi ve kesinlikle göz ardı edilmemesi gerekir.

KAYNAKLAR

- Bethune, M. M. (2009). *Full Integration: American Newest Challenge. Women and the Civil Rights Movement 1954-1965* (eds. D. W. Houck & D. E. Dixon), Mississippi: The University Press of Mississippi.
- Bostancı, T. (2019). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Mekke*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).
- Evliya Çelebi: *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların mukayeseli transkripsiyonu-dizini, (Yayına Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), İstanbul 2005, c. IX.
- Geçit, B. (2013). John Stuart Mill'de Kadının Toplumsal Konumu, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3(2), 105-127.
- Gemici, N. (2010). Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi'nde Hz. Peygamber ve Medine, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.22, 245-266.
- Gemici, N. (2011). *Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2016). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Cilt 1), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim*
- Mill, J. S. (1971). *On Liberty, Representative Government, the Subjection of Women*, London: Oxford University Press.
- Mitchell, J. (1998). *Kadın ve Eşitlik* (çev. F. Berktaş), İstanbul: Pencere Yayınlar

Nazlı PAŞALI*

ÇİN DEVLETİNİN İPEK YOLU ÜZERİNDEKİ DOĞU TÜRKİSTAN'A YÖNELİK İŞGAL POLİTİKALARI

Günümüzde Doğu Türkistan ismiyle tesmiye ettiğimiz coğrafya, XIX. yüzyılda keşfedilmeyi bekleyen bir arazi konumundaydı. Yüz ölçümü olarak Türkiye'nin yaklaşık olarak iki buçuk katından daha büyük bir alanı kapsayan Doğu Türkistan'ın büyük bir kısmı çöl ve dağlıktır. Geniş ve uzun bir düzlük olan Taklamakan Çölü (=塔克拉玛干沙漠) de söz konusu coğrafyanın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Çin kaynaklarında Han döneminden itibaren geçen “*xiyu*” tabiri kelime anlamı olarak batı toprakları anlamına gelse de esasen Doğu Türkistan coğrafyasını imlemiştir. Çünkü erken devirlerde Çin'in coğrafi anlayışı Doğu Türkistan'dan öteye geçmiyordu. Bir taraftan büyük ve verimsiz bir çöl olan Taklamakan Çölü'nü içeren Doğu Türkistan; diğer taraftan ise Çin'i batıya bağlayan tarihi İpek Yolu'nun kalbinde yer alan stratejik bir konuma sahiptir. Ayrıca Asya ve Avrupa'yı karadan birbirine bağlayan önemli bir merkez konumunda

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. nazli.pasali98@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1114-0696.

idi. Bu sebeplerden dolayı eski dünyanın en önemli ticaret yollarından biri olan İpek Yolu; Çin'in batıya açılan kapısı olarak görülmüş ve Çin'in batıya yönelik açılımlarında işgal ettiği ilk konum olmuştur. Doğu Türkistan toprakları ise Çin'i Asya ve Avrupa'ya bağlayan köprü görevi görmüştür. Bu sebeple söz konusu bölgeyi Çin'in belirli bir dönem için batıya açılan tek kapısı olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.

İpek Yolu güzergâhının Çin ana karasından çıktıktan sonra geçtiği başlıca durağı Doğu Türkistan coğrafyası idi. Taklamakan Çölü'nün varlığından dolayı Çin'in Chang'an (=长安, günümüzde Xian=西安) şehrinde başlayan ve Dunhuang (=敦煌) şehrinde yani Türkistan'ın girişinden ikiye ayrılan İpek Yolu, kuzeyden ve güneyden dolaşarak Kaşgar şehrinde tekrardan birleşmiştir. İpek Yolu ismini almadan önce ise İç Asya Kervan Yolu olarak bilinmekte idi. Bu isim 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen¹ tarafından Çin ile Ortadoğu arasında yapılan ticaretin ana metnini ipek teşkil ettiği için verilmiştir (Bozkurt, 2000, s. 369) ; (Stavisky, 2002, s. 401). Ticareti yapılan ana meta ipek olmasına rağmen hiçbir zaman ipek ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle eski devirlerde güvenlik de göz önüne alındığında diplomatik elçiler, tüccarlar, hacılar ve seyyahlar seyahat etmiş; altın, baharat ve daha birçok ürün taşınmıştır. Bu konuda Amerikalı Sinolog Edward Hetzel Schafer'ın kitabında² dönemin yazılı kaynaklarına dayanarak söz konusu devirlerde Çin'e uğrayan kişilerin ve ticareti yapılan malların listesi sunulmuştur.

Madenler ve enerji kaynakları bakımından da zengin bir rezerv teşkil eden Doğu Türkistan, bu açıdan da Çin'in ilgisini her daim üzerinde tutmuştur. Günümüzde dahi maden bakımından demir, bakır, krom, silisyum, mangan, altın, kurşun; enerji kaynakları

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Güzay, A., (2017), "İpek Yolu'nun İsim Babası: Ferdinand Freiherr von Richthofen", *İtil Suu Aka Turur: EÜ TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı*, ed. Umut Üren- Didem Çatalkılıç, ss.329-342.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Schafer, E. H., (2020), *Semerland'ın Altın Şeftalileri: Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret*, çev. Serkan Acar, Selenge Yayınları, İstanbul.

açısından ise doğalgaz, petrol, linyit ve kömür gibi kaynaklara sahiptir. Yapılan araştırmalara göre Doğu Türkistan petrol ve doğal gaz alanında Çin'in en stratejik bölgesidir ve Çin'in petrol rezervlerinin %25'ini, doğalgaz rezervlerinin ise %28'ini barındırmaktadır (Saipdinova, 2019, s. 64).

Coğrafi olarak çevresi dağlar ve okyanuslar ile çevrili olan Çin için Asya kıtasına kara yolu üzerinden tek ulaşım güzergâhı Doğu Türkistan'dan geçmektedir. Tarihi İpek Yolu açısından bakacak olursak Çin'e girecek ve Çin'den çıkacak olan ticari metallerin Doğu Türkistan üzerinden geçiş yapmaları dışında bir alternatif bulunmadığı için söz konusu bölgenin stratejik önemi ve ticari avantajları da oldukça mühimdir. Bahis konusu avantajlar Çin'in zaman zaman söz konusu coğrafyaya saldırmasında ana etken olmuştur. Özellikle Çin'in Batı'ya açılan kapısı olma avantajını elinde bulunduran Kaşgar şehrine oldukça rağbet gösterilmiştir. Çünkü Çin'in Kaşgar şehrine hâkim olması demek Batı ile olan ticaretinde aracısız bir şekilde yer alması anlamına gelmektedir. Bu sebeple Çin hanedanları ve devleti söz konusu bölgeye tarih boyunca birçok kez kanlı müdahalelerde bulunmaktan çekinmemiştir.

Bugünkü Doğu Türkistan coğrafyası Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yer almakta ve Çin idari yapısı içinde "Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi" olarak adlandırılmaktadır. Doğu Türkistan batısında Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan ve Tacikistan; güneybatısında Pakistan ve Hindistan; güneyinde Tibet; kuzeyinde Rusya ve Moğolistan ve doğusunda Çin ile komşudur. Coğrafi özelliklerinden dolayı tarih boyunca Doğu Türkistan coğrafyasının sınırları pek değişmemiştir. Bu coğrafyada Tarım ve Cungan olmak üzere iki büyük havza; Altay, Tanrı ve Kunlun dağları olmak üzere üç büyük dağ silsilesi; Tarım, Yarkend ve Kaşgar olmak üzere üç büyük ırmak ve Bagraş, Sayram, Ayding (Aydın), Ulungur, Ayak Kum, Ebinur, Lobnur, Manas, Hanas gibi göller vardır (Yıldırım, 2015, s. 14-15).

Bilinen dört bin yıllık tarihi içerisinde Çin, çeşitli hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Bu hanedanların Batı bölgelerine açılma politikalarının başlangıçları ve gelişimleri ile ilgili bilgiler sülale yıllıkları denilen kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır ki ilk bilgiler de ünlü casus Zhang Qian'in raporlarına istinat etmektedir (Onat, Han Döneminde Bazı Türkistan Devletleri Hakkında Bir İnceleme, 1991, s. 71). Bu durumda Doğu Türkistan ile ilgilenen Çin hükümetlerini şu şekilde sıralamak yerinde olacaktır: Han Hanedanı (=汉朝, M.Ö. 206- M.S. 220), Tang Hanedanı (=唐朝, 618-906), Qing Hanedanı (=清朝, 1644-1911) ve Çin Halk Cumhuriyeti (=中华人民共和国, 1949) dönemi.

Kronolojik bakımdan ilk olarak Han Hanedanı (=汉朝, M.Ö. 206- M.S. 220) devrine değinmek yerinde olacaktır. Han Hanedanı Çin'in ilk milli sülalesidir, devlet hayatında oldukça faal bir siyaset sürdürmüştür ve Çin'de tam olarak dört yüz hüküm sürmüştür. Hüküm sürdüğü devirde Çin'de siyasi birlik sağlanmış ve merkezi otorite güçlendirilmiştir. Bu şekilde Çin'e nizam girmiştir. Han hanedanı iktidara geldiği ilk yıllarda devlet yönetiminde “dünya politikası ve Hunlarla dostane ilişkiler kurma” politikasını benimsemiştir (Kerimova, 2002, s. 1144) . Ancak söz konusu coğrafyanın Hun kontrolünde olması da Han Hanedanını rahatsız etmekte idi. Ayrıca istatistiğe önem veren kayıtların tutulması, Doğu Türkistan hakkında hayli tafsilatlı bilgiye sahip olmamızın önünü açmıştır (Togan Z. V., 2021, s. 13).

Han sülalesinin meşhur hükümdarlarından olan İmparator Wuti'nin (=武帝, M.Ö. 141-M.Ö. 87) devr-i saltanatında ise Çin politikası ilk kez saldırgan bir tavır almıştır. Bu saldırgan tavrın nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Dönemin hükümet merkezi olan Chang'an (=长安) şehrine özellikle Orta Asya yolundan gelen nadide eşyalar ticareti arttırmıştı. Ticaret yolunun ise Doğu Türkistan'dan geçmesi hasebiyle güzergâh üzerindeki tüccarların yanı sıra iller ve

bucaklardaki halkta söz konusu ticaretten kazanç sağlamakta idi. Fakat bölgeye Hunların hakim olması Çin'in menfaatine gelmiyordu çünkü Hunlar istedikleri zaman ticaret yolunu değiştirebilirlerdi.

2. Çin coğrafyası Hunların ihtiyaçlarını karşılamak için zengin bir kaynak teşkil etmekteydi ve kuzeydeki geniş bozkırlarda yaşayan Hunlar, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için Çin'e sık sık ekonomik akınlar düzenlemekteydiler. Bu akınlar dönemin Çin başkentini ve diğer önemli iç merkezleri tehdit altında bırakmaktaydı.
3. Bahis konusu devirde Çin, Hunlara vergi veren bir devlet konumunda idi ve bu durum Çinliler için onur kırıcı bir vaziyet idi.
4. Çin'de değerli ve ender bir taş olan yeşim taşı³ da Doğu Türkistan coğrafyasından çıkarılmaktaydı.
5. Son sebep ise bölgede yaklaşan iki önemli güç olan Hun ve Tibet idi. Doğu Türkistan'da güçlü bir Hun devletinin varlığı zaman içerisinde olası bir Hun-Tibet ittifakına dönüşebilirdi ve Han hanedanına göre iki güç birbirinden uzak tutulmalı idi.

³ Beyaz renkten koyu yeşile kadar birçok renkte olan yeşim taşı, Çinlilerin her zaman en sevdikleri mücevher olmuştur. Eski zamanlarda Henan ve Shanxi eyaletleri arasındaki sınır bölgesinde yeşim taşı bulunurdu. Sonraları ise en değerli yeşim taşının Xinjiang'da ve Burma'da olduğu kabul edilmiştir. Eski bir geleneğe göre, ölü bir kişinin ağzına yeşim taşı koymanın, cesedin çürümelerini engelleyeceğine inanılırdı. Yeşim taşı kemerleri süslemek için çok sık kullanılırdı: çok büyük heykeller yeşimden yapılırdı. Erkekler yetmişinci yaş günlerinde yeşimden kısa bir değnek verilirdi. Gerçek yeşim taşı her zaman serin ve soğukluk hissini verir; bunun için de güzel bir kadının teni yeşime benzetilir. Saflığı simgeler. 'Yeşim taşıyla oynamak' cinsel ilişki anlamında bir mecazdır: 'Yeşim taşını kullanmak,' kadınlarla yapılan oral sekstir. 'Yeşim özsu' bir kadının tükürüğü, 'yeşim sıvısı' sperm veya vajinal salgıdır, 'yeşim kapısı' veya 'yeşim duvarı' vulvadır, 'yeşim sapı' penistir. Bir genç kızın 'yeşim limanı,' 'yeşim bacakları' vardır ve göğüsleri 'sıcak yeşim' kadar serttir. Bu deyimlerin hepsi günümüzde halen kullanılmaktadır: bunların hepsi cinsel anlam içeren iltifatlardır. 'Yeşim Taşı İmparatoru' Çin halk dininde en yüksek tanrıdır. Bkz. Eberhard, W., (2000) *Çin Simgeleri Sözlüğü*, çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Berekt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.331.

Söz konusu devirde Orta Asya'da hüküm süren Büyük Hun İmparatorluğu ile savaşılan İmparator Wuti; Türkistan havzasına kadar uzanan geniş bir sahaya hakim olmanın yanı sıra Çinlilerin ilk kez Batı ülkeleri hakkında da detaylı bilgi sahibi olmalarına neden olmuştur (Togan Z. V., 2021, s. 13). Doğu Türkistan coğrafyasının Çin tarafından ele geçirilme sürecinde Zhang Qian (=张骞, M.Ö. 164- M.Ö. 113) isimli casusun hazırladığı seyahat raporu da oldukça etkili olmuştur. M.Ö. 138 yılında Zhang Qian tarafından hazırlanan ve günümüze kadar ulaşan rapor sayesinde Çinliler saldırıya geçmişler ve tarihlerinde ilk kez Doğu Türkistan'ın belirli kesimlerini işgal etmişlerdir. M.Ö. 119 yılında gerçekleşen Mobei Savaşı'nda⁴ (=漠北之战) Çinliler devasa bir ordu hazırlayarak saldırıya geçmişlerdi. Dünya tarihinin en büyük savaşlarından biri olan Mobei Savaşı'nda Çinliler ilk kez kuzeye yönelerek Hun topraklarına girmişlerdir; ancak yine de Hun ordusunu yok etmeye muvaffak olamayıp aksine kendileri de oldukça büyük kayıplar vermişlerdir ki Çin kaynaklarının şehadetlerine göre başkente dönen generale bir hediye verilmemesi de Çin imparatorunun gözünde bunun bir zafer olmadığını kanıtlar niteliktedir (Baykuzu, 2020, s. 95).

M.Ö. 53 yılına gelindiğinde ise Büyük Hun İmparatorluğu ikiye ayrılmış ve bu sayede Han hanedanının gücü artmıştır. M.S. 9 yılında Wang Mang (=王莽, M.Ö. 45-M.S. 23) isimli şahıs tarafından Han hanedanının devr-i saltanatına kısa bir ara verdirilmiş ise de 25 yılında tekrar yönetime gelen hanedan mensupları bu süreçte kaybettikleri Doğu Türkistan coğrafyasına da tekrardan hakim olabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlar ise de kesin bir başarı sağlayamamışlar ancak kısa süreli hakimiyetler kurabilmişlerdir. Hun devleti ile Han hanedanı arasında süregelen Doğu Türkistan'a hakim olma

⁴ Mobei bölgesi Çin kaynaklarında Gobi Çölünün kuzeyini imlemiştir. Türkçeye ise Kuzey Bozkır Savaşı olarak çevrilebilir.

mücadelesi Sienpilerin⁵ Hunları yenmesine kadar kesin bir üstünlük sağlanamadan devam etmiştir. Ne Han hanedanı ne de Hun devleti söz konusu bölgeyi tam olarak fethedememişler; fethettikleri dönemlerde ise kesin bir hakimiyet sağlayamayarak ellerinde tutamamışlardır.

Çin'in Batı'ya yani Doğu Türkistan'a yönelik ikinci açılım ise en parlak dönemi olarak telakki edilen Tang Hanedanı (=唐朝, 618-906) döneminde yaşanmıştır. Söz konusu devirde bütün Çin'de hükümler kurmuş, Türkler ile sıkı münasebetlerde bulunmuş ve Türkistan üzerinden Ön Asya ülkeleri ile de temas edilmiştir (Togan Z. V., 2021, s. 21). Bu devirde Çin dış politikası en güçlü dönemini yaşamaya başlamıştı.

Tang imparatorları da attıkları siyasi adımlar ile Çin'in Merkezi Asya'daki varlığını gittikçe güçlendirmeye çalışmışlardır. Aynı dönemde Köktürk Kağanlığı'nın zayıflaması da Tang hanedanının işine gelmiş ve işgal politikasını hızlı bir şekilde uygulamaya geçirmiştir. Köktürk Devleti'nin iç çekişmelerinden yararlanan Tang Hanedanı, İmparator Taizong (=太宗, 626-649) devrinde tekrardan Türkistan'a saldırarak bazı toprakları ele geçirmiş ve idari bölgeler kurmuştur. Türk Kağanlığı'nın yıkılmasının ardından halkın bir kısmı "boyunduruk altındaki vilayetler"e yerleştirilmiştir. İmparatorun burada "boyunduruk altındaki vilayetler" kurmasının amacı araştırmacılar arasında görüş ayrılıklarına sebebiyet vermektedir. Bir kısmına göre amaç İmparator Taizong'un Çin ve Türk kültürünü birleştirmeye yönelik politikasının bir parçası iken; diğerlerine göre amaç Tang

⁵ Kökenleri tartışmalı olsa da Asya Hunlarından geldikleri kabul görmüştür. İsimleri olarak Çinin İlkbahar-Sonbahar Kayıtlarında (=春秋时代) Xianbei (=鲜卑) şeklinde geçmektedir. Haklarındaki ilk kayıtlar yine Çin hanedanlarından Han Hanedanının tarihi kayıtları olan Han-shu (=汉书) isimli kaynakta bulunmaktadır. Moğolistan'ın doğu kısımlarında hüküm sürmüşlerdir. Zaman zaman Çin coğrafyasına girip çeşitli devletler kurmuşlardır. Çin'in On Altı Devlet devrinde ise söz konusu coğrafyada devlet kurup güçlenmişler ve Kuzey Wei Devleti (=北魏国, 386-534) ismini alarak Çin siyasi tarihinde yüz elli yıl boyunca aktif rol oynamışlardır.

hanedanının genişleme politikası kapsamında bu vilayetlerin birer üs görevi görmesi idi (Kara, 2018, s. 57-58).

Ancak kısa süre sonra söz konusu vilayetlerdeki Türk halkı güçlenmeye başlamış ve bu durum Tang hanedanı tarafından tehdit olarak görülmeye başlanmış idi. 626 yılında cülus eden İmparator Taizong ilk olarak hanedan içerisindeki problemlere ve sınır güvenliğine odaklanmıştı. Bu kapsamda da güvendiği komutanlardan biri olan Li Jing⁶ (=李靖, 571-649) söz konusu vilayetlere göndererek Türkler arasındaki anlaşmazlıkları körüklemiştir. En nihayetinde 630 yılında Türkler tamamen Çin sarayına teslim olunca İmparator Taizong da “Gök Kağanı” unvanını alarak Türkler üzerindeki egemenliğini resmi olarak kabul ettirmiştir (Kara, 2018, s. 50). İmparator Taizong’un bir sonraki adımı ise egemenliğini sağlam temeller üzerine inşa etmek idi. Bu amaçla Çin’in kuzeyinde Türklerden oluşan bir nevi tampon bölge kurmuştur. Ayrıca bu bölgelerde çeşitli idari yönetim birimleri de kurulmuştur. Esas amaç ise Çin egemenliğini kabul eden Türkleri söz konusu bölgeye yerleştirerek kabul etmeyen Türklerin ani saldırılarını önlemek idi.

Tang Hanedanının Doğu Türkistan’a hakim olduktan sonra sınırları Afganistan sınırlarına kadar uzanmış ise de söz konusu bölgedeki egemenliği yaklaşık olarak elli yıl kadar sürmüştür. 683 yılında II. Köktürk Kağanlığı kurulmuş ve hemen ardından bazı toprakların geri verilmesini talep etmiştir. Çin ise bunu kabul etmekten başka çare bulamamıştır. VIII. yüzyılın sonunda çıkan An Lu-shan⁷ (=安祿山, 703-757) isyanı neticesinde bir takım iç karışıklıklar yaşamış ve bu süreçte Doğu Türkistan’daki tam anlamıyla hakimiyetlerini

⁶ Çinli bir askeri general ve strateji uzmanıdır. Tang Hanedanı devrinde aktif olarak görev almış ve İmparator Taizong devrinde devletin en önde gelen iki generalinden biri olmuştur.

⁷ Annesi Türk bir şaman, babası ise kökeni belli olmayan bir yabancı idi. 755 yılında kendisini Çin imparatoru ilan ederek isyana kalkışmış ve belirli Çin başkentlerini işgal etmiştir. İsyan Uygurların yardımıyla bastırılmıştır.

kaybetmişlerdir. Söz konusu tarihten sonra ise uzunca bir süre Doğu Türkistan'a müdahale etmemişlerdir.

Çin'in üçüncü açılımına geçmeden önce işgal hareketinde bulunmayan fakat planları bulunan Ming Hanedanı'ndan (=明朝, 1368-1644) bahsetmek yerinde olacaktır. Ming Hanedanı döneminde Doğu Türkistan'ı işgal etme projesi kapsamında Hexi Koridoru'nda⁸ (=河西走廊) çeşitli askeri garnizonlar kurarak Doğu Türkistan'a girme hazırlığı yapmış ise de kuzeydeki Moğol tehlikesini göz ardı edememiş ve bölgeye askeri müdahalede bulunmamıştır (Wushouer, 2016, s. 28).

Üçüncü açılım ise Qing Hanedanı (=清朝, 1644-1911) devrinde yaşamıştır. Çin tarihinin son hanedanı olan Qing (Çing-Mançu) Hanedanı'nın⁹ kurucuları, aslen Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan ve Çinli olmayan Mançular idi. Ming Hanedanı'nın (=明朝, 1368- 1644) düşmesi ile ortaya çıkan siyasi karışıklıktan yararlanan Mançular kendi siyasi birliklerini kurarak Çin'e egemen olmuşlar ve yaklaşık olarak 250 sene boyunca Qing Hanedanı adı ile yönetmişlerdir. Ming Hanedanının yıkılmasının ardından yönetime gelen Mançular, Çin halkının kendilerini kabullenmesi için kendilerini “Çin'i isyandan kurtarmaya gelen kurtarıcılar” olarak telakki etmişler ve bu sayede halkın saygısını kazanarak Ming hanedanının meşru varisleri gibi davranmışlardır. Devlet memurluklarının kilit noktalarına Mançu kökenli kişileri yerleştiren Hanedan daha sonrasında ise Çinlilerin milli duygularını zedeleyen davranışlarda bulunmuşlar, Mançu-Çinli evliliğini yasaklamışlar ve Mançu kıyafetleri giymelerini istemişlerdir. Ayrıca bir tabiiyet belirtisi olarak saçlarını örtmelerini istemişlerdi. Tüm

⁸ Kansu eyaletinde bulunan tarihi bir güzergâhtır. Tibet platosunun kuzeyi boyunca uzanmıştır. Kuzey Çin'i Tarım Havzası ve Orta Asya'ya bağlayan Kuzey İpek Yolu'nun önemli bir güzergâhıdır.

⁹ Çin'deki son sülalenin etnik kökeninden dolayı Mançu sülalesi olarak da isimlendirilmektedir. 1968 yılından sonra sülale kendilerini aldıkları Çince isim doğrultusunda Qing olarak tesmiye etmişlerdir. Bkz: Togan, Z. V., (2021), *Asya Tarihi*, s.175.

bu katı tutuma ve baskıcı rejime karşın genişleyen sınırlarla birlikte refaha ulaşan Çin halkı Mançu yönetimine karşı isyan etmemiştir.

Mançular bir Altay kavmi olmaları hasebiyle dilleri Türkçeye akrabadır ancak kültür bakımından Çinlileşmişlerdir. Bu sebeple de Mançu Hanedanı, Çin'in istikbalini Orta Asya'da temelli olarak yerleşmek olarak görmekteydi (Togan Z. V., 2021, s. 53). Bu suretle Tianshan'ı alarak harekete geçmiş 1757 yılında Doğu Türkistan'ı doğrudan kendisine bağlayarak Kaşgar, Yarkent, Turfan, Hoten gibi önemli merkezlere halk üzerinde nüfuzu bulunan ancak kendilerine bağlı olan hocaları vali olarak atayarak buradaki yönetimini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir (Yalçınkaya, 2010, s. 32). 1759 yılında Qing Hanedanı kendi orduları ile resmen Kaşgar'a girerek bölgeyi işgal etmeleri ise üçüncü ve en uzun açılım olarak nitelendirilebilir. Söz konusu işgal dönem dönem kesintiye (1865 yılındaki Yakup Bey'in millî benlik hareketi) uğramış ise de Çin bölgeden tam anlamıyla asla çekilmemiştir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Çin dış siyasetinde ön plana çıkan afyon, kısa süre içerisinde İngiltere ile Çin arasında ciddi sorunlara neden olmuş ve en nihayetinde 1840 yılında Afyon savaşları olarak bilinen savaşlar başlamıştır. 1860 yılında İngilizlerin galibiyeti ile sonuçlanan savaşlar silsilesi neticesinde Mançular güç kaybına uğraması Müslümanlara karşı şiddet uygulamalarına neden olunca Doğu Türkistan'da çeşitli kıyam hareketleri görülmüştür. Doğu Türkistan'da 1863 yılına kadar toplam kırk iki isyan hareketi görülmüş ise de söz konusu hareketlerin en önemlisi ise Yakup Bey'in millî kalkışma hareketidir. Hızlı bir şekilde harekete geçen Yakup Bey, 1874 yılından itibaren Türkistan'ın tamamını ihtiva etmiş ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sunarak dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'i (1830-1876) de halife olarak tanımıştır. Ardından Kaşgar, Yarkent ve Turfan'ı alarak tüm Doğu Türkistan'ı tek çatı altında toplamış ise de bu durum uzun sürmemiştir. Çinliler uğradıkları mağlubiyet neticesinde Ruslardan yardım alarak 17 Ağustos 1876'de Urumçi üzerinden

harekete geçmişlerdir. Bu süreçte hızlı bir ilerleme göstermeyen Çin ordusu bölgeyi yakından takip ederek doğru zamanda müdahale etmeyi ve bölgeyi tekrardan kendisine bağlamayı hedeflemekte idi. Yakup Bey'in 1877 yılında zehirlenerek öldüğünde arkasında bir veliahtının bulunmamasını fırsat bilen Zuo Zongtang (=左宗棠, 1812-1885) komutasındaki Çin ordusu, hareketini hızlandırarak Aralık 1877 tarihinde tekrardan Kaşgar dahil bütün Doğu Türkistan'ı tekrardan tahakkümleri altına almışlardır.

1882 yılında ise Doğu Türkistan'ın adını Xinjiang (=新疆) olarak değiştirerek “yeni topraklar-sınırlar” anlamına gelen yeni bir vilayet kurmuşlardır. Bölgede Çin yönetime karşı zaman içerisinde çeşitli isyan hareketlerinde bulunulmuş ise de bir sonuç alınamamış, daha baskıcı bir politika ve izolasyon yöntemi ile tekrardan Çin hakimiyet, sağlanmış. Söz konusu izolasyon ve ayrımcılık politikası kapsamında Doğu Türkistan dünyadan kopuk bir hale gelerek içine kapanmış, siyasi ve ticari önemini kaybetmiş ve 1882 yılına kadar Çin ordusu tarafından idare edilmiştir. 18 Kasım 1882'de ise Çin imparatorunun emriyle bölgeye “Yeni Sınırlar Uygur Özerk Bölgesi” anlamına gelen Xinjiang Weiwer Zizhiqu (=新疆维吾尔自治区) adı verilmiştir. Kısaca Xinjiang denilen bölge için batı dilleri telaffuz bakımından daha kolay olan Sincan ismini kullanmaktadır.

19 Aralık 1911 tarihinde Qing Hanedanının kendi iktidarına son vermesiyle sonuçlanan iç karışıklıklar silsilesinde Doğu Türkistan'da küçük bir Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuş ise de yalnızca beş yıl devamlılık göstermiştir. Çin'in parlamenter sisteme geçişi ve Sun Yat Sen (Zhong Shan=中山) ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Bu süreçte Çin kendi içerisinde bir değişime gittiği için Doğu Türkistan'daki yönetimi biraz sarsılmış ise de hakimiyetini sürdürmüştür. 12 Şubat 1912 tarihinde Qing hükümeti Çin tahtından vazgeçtiğini ve yönetim şekli olarak cumhuriyeti kabul ettiğini bildiren bir ferman yayınlamıştır. Mançu Hanedanının devrilmesi ile Çin İhtilalci Birliği parti haline gelerek Kuomintang (=國民黨, Çin Milli

Partisi) adını almıştır. Fakat söz konusu yeni hükümette Doğu Türkistan üzerindeki iddialarından vazgeçmemiştir, halkı sindirme politikası uygulamıştır. 1921 tarihinde Mao Zedong (=毛泽 东) liderliğinde kurulan Çin Komünist Partisi ile siyasi karışıklık baş göstermiştir. Uzun süren çekişmeler neticesinde 1 Ekim 1949'da Mao Zedong (=毛泽 东) önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak her iki hükümetin de Doğu Türkistan'a bakış açısında bir fark yok idi ve 1949 yılında Doğu Türkistan bir kez daha Çin Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiştir.

Tarihi İpek Yolu'nun Çin'e giriş kapısı, Çin için ise batıya açılım noktası olan Doğu Türkistan coğrafyası stratejik olarak çok önemli bir konuma sahiptir. Hanedanlıklar tarafından yönetilen Çin, tarihinde üç kez Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir. İlki Han Hanedanı İmparatoru Wuti döneminde gerçekleşen bu işgal hareketi yaklaşık olarak altmış yıllık bir süreci kapsamıştır. İkinci açılım ise Çin tarihinin en parlak devri olan Tang Hanedanı devrine denk gelmektedir. İmparator Taizong devrinde işgal edilen Doğu Türkistan coğrafyası yine yaklaşık olarak elli yıl Çin hakimiyetinde kaldıktan sonra II. Göktürk devletinin kuruluşu ile Türk hakimiyetine geçmiştir. Ming hanedanı devrinde bir çeşitli askeri hazırlıklar yapılmış ise de bir işgal hareketine girilmemiştir. Mançu devrinde ise bölgeye yönelik çok sayıda girişim yapılmış ve Doğu Türkistan kesintili bir şekilde de olsa devamlı olarak işgal altında kalmıştır. En nihayetinde 1949 yılında Çin ordusu son kez Doğu Türkistan'ı işgal etmiş ve yeni sınırlar anlamına gelen Xinjiang ismini vererek Çin'in bir eyaleti olduğunu ilan etmiştir. Doğu Türkistan'da ki Çin işgali günümüzde dahi devam etmekte ve soydaşlarımız çeşitli zulümlere maruz kalmaktadırlar. Umarım Doğu Türkistan en kısa sürede hak ettiği bağımsızlığı elde edebilir.

KAYNAKLAR

- Baykuzu, T. D. (2020). *Asya Hun İmparatorluğu*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Bozkurt, N. (2000). İpek Yolu. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 369-373). içinde İstanbul, Türkiye.
- Buğra, M. E. (2021). *Şarki Türkistan Tarihi*. (A. Oğuz, Dü.) İstanbul, Türkiye: Ötüken Neşriyat.
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 Yıllar Arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(3), s. 229-245.
- Eberhard, W. (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*. (A. Kazancıgil, & A. Bereket, Çev.) İstanbul, Türkiye: Kabalcı Yayınevi.
- Eberhard, W. (2019). *Çin Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ercilasun, K. (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Güzay, A. (2017). İpek Yolu'nun İsim Babası: Ferdinand Freiherr von Richthofen. U. Üren, & D. Çatalkılıç (Dü) içinde, *İtil Suu Aka Turur: EÜ TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı* (s. 329-342). İzmir, Bornova, Türkiye: Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.
- Holcombe, C. (2021). *Doğu Asya Tarihi Çin Japonya Kore Medeniyetin Köklerinden 21. yüzyıla Kadar*. (M. M. Özeren, Çev.) İstanbul, Türkiye: Dergah Yayınları.
- Kara, G. (2018). Tang Hanedanı'nın Türk Topraklarını Hakimiyet Altına Alma Çabaları. *Bilig*(84), s. 45-67.
- Kerimova, R. (2002). Hun İmparatorluğu ile Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi. *Türkler* (Cilt 1, s. 1143-1152). içinde Ankara, Türkiye.
- Onat, A. (1990). Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler. *Belleten*, 54(211), s. 913-920.
- Onat, A. (1991). Han Döneminde Bazı Türkistan Devletleri Hakkında Bir İnceleme. *Belleten*, 55(212), s. 71-78.
- Onat, A. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*. Ankara, Türkiye: TTK Yayınları.
- Saipdinova, D. (2019). Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Uygur Türkleri'nin Durumu (Türkiye, Kırgızistan ve Doğu Türkistan Örneği). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye.
- Schafer, E. H. (2020). *Semerkand'ın Altın Şeftalileri: Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret*. (S. Acar, Çev.) İstanbul, Türkiye: Selenge Yayınları.

- Stavisky, B. (2002). İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi. *Türkler* (Cilt 3, s. 401-420). içinde Ankara, Türkiye: Yeni Türkiye Yayınları.
- Togan, İ., Kara, G., & Baysal, C. (2020). *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*. Ankara, Türkiye: TTK Yayınları.
- Togan, Z. V. (2021). *Asya Tarihi*. (İ. Togan, Dü.) İstanbul, Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wushouer, M. (2016). Mançular Döneminde Çin'in Doğu Türkistan'ı Ele Geçirme Mücadelesi (1755-1865). İstanbul Üniversitesi, Türkiye.
- Xingliang, H., & Hongzhen, G. (2015). *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*. (E. Ulun, Çev.) İstanbul, Türkiye: Kalkedon Yayınları.
- Yalçinkaya, A. (2010). Doğu Türkistan Tarihinde Önemli Kavşaklar ve Çin İşgali. *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu* (s. 27-45). İHH İnsani Yardım Vakfı.
- Yıldırım, K. (2015). Çin Kaynaklarına Göre Hunlar ve Gök-Türkler Döneminde Türkistan'ın Tarihî Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi, Türkiye.

Mesut KAYA*

İPEK YOLU VEYA DOĞU-BATI TİCARETİNİN SİYASETE ETKİSİ ÜZERİNE

Ticaret, ilk çağlardan beri insanlığın ihtiyacının karşılanması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Başta mübadele ağırlıklı olsa da Orta Çağlardan itibaren para önem kazanmaya başlar. Paranın önem kazanması, daha çok ticaret hacminin genişlemesi, profesyonelleşme ve aracılardan devreye girmesiyle gerçekleşmiştir. İç ve dış ticaret olarak ayrılan bu faaliyet, devlet hazinesinin en önemli dayanakları arasında yer alıyor, uygun ulaşım vasıtaları, ticari mekânlar ve ulaşım yollarının güvenliğine ihtiyaç duymaktaydı. Bu gelirden mahrum kalmak istemeyen hükümdarlar da uygun koşulları sağlayabilmek için gerekli önlemleri almaktaydılar. Hiung-nu, Göktürk ve Hazar hâkimiyetleri altında Avrasya ticaret yollarının önemli manada tekel altına alındığını görmekteyiz. Özellikle en büyük kara imparatorluğu olan Moğol hâkimiyetinin tesisi, her ne kadar başlangıçta ticari ilişkileri aksatsa da kısa sürede Avrasya’da huzuru sağlamıştır. Doğu Avrupa’nın imparatorluğa eklenmesi ve Türk boylarının da merkezi idare altında birleştirilmesiyle ticari gelişim

* Doktora Öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. mesut9kaya7@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3750-2130

artarak devam etmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa ile Doğu Asya'yı birbirine bağlayan ticaret yolları Haçlı Seferleri ve devamında meydana gelen İlhanlı-Memlûk mücadeleleri sebebiyle kuzeye kayarak Altın Orda topraklarından geçmeye başlamıştır (Kalan, 2014, s. 45-46).

İpek, medeniyet tarihinde servet, siyasal-sosyal prestij ve egemenliğin sembolü, kıtalar arası iletişim ve ticaret konusu, sanat üsluplarının yayılışı için temel madde olagelmıştır (İnalçık, 2021, s. 185). İpek üretimi ise Çin'de milat öncesinde başlamış, ipek böceklerinin evcilleştirilip standartların belirlenmesiyle en önemli ticari meta haline gelmiştir. İpek Yolu, doğudan batıya malların yanı sıra ilim, kültür ve sanatta ulaşılan fikirlerin, dinlerin hatta canlı insanların karşılıklı değiş tokuşudur. Rotaları tabii ki coğrafya belirler. Ancak kervancılar, tüccarlar, denizciler, coğrafyacılar ve ileri görüşlü politikacılar bunu işler hale getirir. Çin tarihçileri, imparator Wu-ti'nin (M.Ö. 140-80) elçisi Chang Chi-en'i yeni yollar bulması için batıya gönderdiğinden dem vurarak ana hattın açılışını ona atfederler. Ancak yol sonuçta coğrafyaya bağımlıdır. İmparatorun bu girişimi eğer doğru ise zaten böyle bir ihtiyacın doğduğunu gösterir. Erken devirde kısa mesafeli ve komşu halkların değiş tokuşuna dayanan ticaret, M.Ö. 2. yüzyılda Roma'nın Orta Asya ve Çin ile ticari ilişkilerinin başlamasıyla milat döneminde küresel boyuta ulaşmıştır (Stavisky, 2002, s. 222). Çin-Batı yolu için ilk kez F. von Richthofen, *Büyük İpek Yolu* deyimini kullanmış ve kabul görmüştür (İnalçık, 2021, s. 185; Frye, 2009, s. 165). İsimlendirme, ipeğin cazibesinden kaynaklanmakla birlikte aslında diğer mallar ipektan daha önemliydi. İlk göze çarpanlar baharat, kâğıt, maden işlemede kullanılan çeşitli yan ürünlerle boya hammaddesi gibi malzemelerdi. Özellikle M.Ö. II. yüzyılda Çin'de icat edilen kâğıt, uzun süre bu yolun değişmez metai olmuş, Avrupa'da üretimi XIV. yüzyılı bulmuştur (Hansen, 2021, s. 28).

İpek Yolu güzergâhlarına kısaca değinecek olursak üretimin merkezi olan Orta Ovalar bölgesinden başlayıp Gansu Koridoru

vasıtasıyla Tarım Havzasına bağlanmaktadır. Genelde Kaşgar'da birleşen kervanlar devamında İran üzerinden Akdeniz limanlarına ulaşmaktadır. Diğerisi ise en kadim yol olan ipekten önce de var olduğunu bildiğimiz kuzey yolu. Kürk yoluyla paralel bir rota takip ederek Tarım Havzası-Cungarya-Yedisu-Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden başta Kırım çevresi olmak üzere Karadeniz limanlarına ulaşmaktadır. Yine buradan devamla Rusya ve Avrupa içlerine uzanmaktadır. Baharat yolu olarak bildiğimiz Hindistan merkezli yollar da genellikle Afganistan üzerinden kuzeye ve batıya devam eder. Bu merkezi hatların birçok yerden kuzey güney yönlü olarak birbirine bağlandığını görmekteyiz. Kısaca Asya ile Akdeniz havzasını birleştirdiğini söyleyebiliriz (Yingsheng, 2021, s. 1-3; İnalçık, 2021, s. 185-86).

İpek yolundan önce bu yolların birbirine bağladığı kültür bölgelerine bakmamız gerekir. Doğudan batıya ele alacak olursak başta kadim Çin kültürü, batısında Tarım Havzası, Baktriya, Sogdiana, Hindistan, Uralların güneyindeki kültür bölgeleri, Harezm, İran, Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Akdeniz havzası yer almaktadır. Kültürler gösterdikleri gelişim sonucunda belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra ihtiyaçları gereği yayılmaya, genişlemeye başlarlar. Bu noktada askeri, siyasal, sosyal, ticari vb. pek çok boyutu içerisinde barındıran kültürel etkileşim gerçekleşir. İpek yolu güzergâhlarına da baktığımızda var olan kültür bölgelerinin birbirine bağlanmasıyla meydana gelen jeopolitik merkezler oluşturduğunu görmekteyiz. Üretimin, kültür ve medeniyetin beşiği olan bu bölgeler yeterli siyasal ve askeri yapılanmaya sahip olamadıkları takdirde cazibelerinden dolayı çatışma merkezi haline geleceklerdir. Nitekim bu durumu tarihsel seyir içerisinde gözlemleyebiliyoruz.

KUZEY İPEK YOLU

Yolların en kadimi olan kuzey yolu, Avrasya'yı baştanbaşa kat etmekteydi. Eldeki kayıtlara göre (Çin kronikleri, Antik ve Orta Çağ

kaynakları, arkeolojik malzemeler) Büyük İpek Yolu'nun kuzey kolu, Gansu Koridoru batısındaki Lob-nor (Lob Gölü)' dan başlatacak olursak Kuça ve Karaşar üzerinden Tanrı Dağları ve Tarım Nehri boyunca uzanarak Kaşgar'a gelir. Devamında Fergana Vadisi üzerinden Seyhun havzasına uzanır. Buradan kuzeye yönelerek Aral Gölü etrafından (genelde Harezm) Güney Ural bozkırlarına açılır. Sonrasında batıya açılarak Hazar Denizi-Kafkasya kuzeyinden başta Kırım çevresi olmak üzere kuzey Karadeniz limanlarına ulaşır (Kalan, 2014, s. 46). Buna mukabil başka bir kol yine Tanrı Dağları kuzeyinden Cungarya Geçidini aşarak Yedisu havzası üzerinden Harezm bölgesi civarında kuzey yoluna eklemlenir (Yingsheng, 2021, s. 1-3). Dolayısıyla doğu ve güneyden gelen çeşitli tali kolların net bir güzergâha sahip olmamakla birlikte Kıpçak bozkırı üzerinden batıya, Karadeniz limanlarına bağlayan muğlak bir rotadır. Güney İpek Yolu'na alternatif olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Haussig, 2001, s. 27). Esasında iki ana yol olan kuzey ve güney güz ergahlarının hangisinin daha eski olduğunu tespit etmek güç görünüyor.

Konar-göçer yurtlarının yerleşik ova bölgelerini çevrelemesi nedeniyle bu yolun geçtiği Avrasya bozkırları, aynı zamanda güneydeki kültür bölgeleri ve vahaları birbirine bağlamaktadır. Bu durumu kuzeydeki göçebelerle güneydeki yerleşikler arasındaki ilişkinin karşılıklı ihtiyaca dayanmasıyla açıklayabiliriz. Konar-göçerler için üretim bölgelerindeki pazarlara erişim kendi eksiklerini gidermek için önemliydi. Buna karşılık bölgeler arasındaki ticari bağlantıları ve kültürel etkileşimi sağlıyorlardı. Yüe-çiler, Kuşhanlar gibi kavimler göçebe kökenli olsalar da zamanla bu dünya ticaretinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Kuşhanların bastırdıkları altın sikkeler günümüze ulaşmıştır. Özellikle Hiung-nu döneminde bu hattın çoğunluğuna hâkim olmalarıyla daha işler hale geldiğini ve sonra Türk Kağanlığı dönemlerinde iyice geliştiğini görüyoruz. Bu zamanda Türkler, Çin ipek stoklarını İran ve Roma'ya ulaştırıran aracılardı. Ancak yavan bir aracılıktan öte ticaretin siyasetini de yapıyorlar, belli ölçüde de yön veriyorlardı. Kervanları Çin'den batıya İran'ın giriş bölgesi

niteliğindeki Merv ya da kuzeyden Kafkasya üzerinden Karadeniz'e ulaştıran onlardı. Sahip oldukları çift hörgüçlü Baktriya develeri de ayrıca avantaj sağlıyordu. Göktürklerin Sogd tüccarlarını himayesi, İran'a gelen ipeği de kontrol etmeleri anlamına geliyor ancak tüccarların da İran'dan geçmeleri gerekiyordu. Nitekim bu hassas denge fazla sürmedi. Hüsrev Anuşirevan, İstemi Han'ın elçilerini kabul etmiş ancak tüccarların getirdiği ipeği parasını verdikten sonra gözleri önünde yakmıştı (568). İran'a girmeleri de yasaklanması ile İstemi Han ile Bizans arasındaki elçi teatisi sonucu Bizans-İran arasındaki uzun savaşlar başlamıştı (571-590). Göktürkler ise doğuda ve Kafkasya'da İran ile savaşmaktaydı. İstemi Han'ın ölümüyle (576) politikaların aksadığı anlaşılmaktadır. Bizans-Göktürk ittifakı, Sasanileri kontrol altına almış, ticaret yolları yeniden canlanmıştı. Güzergâhlar üzerinde Türkçe isimli şehirler kurulması, kağanın bizzat Yedisu'da ikamet etmesi de buna işaret etmektedir. "Pax Turcica" olarak da adlandırılan bu dönemde ticari emtia doğudan batıya serbestçe akmaktaydı. Kuzey ticaret yolu, VIII. yüzyıldan sonra Oğuz, Yedisu Karlukları (Karahanlılar) ve Uygurların kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde Türk hakanları yolların kontrolüne ve kervanların güvenliğine büyük önem vermişlerdir. Bu minvalde yollar üzerine *rabat*, *ferava* gibi kaleler inşa edilmişti. Esas ipek yolu Zerefşan vadisinden Amul'a varıyordu. Bu bölgede Semerkand bütün tüccarları toplayan merkez konumundaydı. Oradan Ceyhun boyunca kuzeye giden yol Harezm'e çıkıyordu. Kaşgar, Semerkand, Merv ve Harezm'in önemli kavşak merkezleri olduğunu belirtmek lazım. Zira tüccarlar buralarda mallarını değiştirip gidecekleri yollara karar vermekteydiler (İnalçık, 2021, s. 186-89).

İPEK YOLU VEYA DOĞU-BATI TİCARETİNİN SİYASİ VE KÜLTÜREL ETKİSİNE AVRASYA'DAN ÖRNEKLER

Her ne kadar İpek Yolu dense de esasen daha stratejik ve işlevsel malların taşındığını görmekteyiz. Zaten "ipek yolu" da modern

bir isimlendirmedir. Bu yollardan gelip giden mallara baktığımızda başta at olmak üzere araba, baharat, her türlü silah, üretim araç-gereçleri ve kölelerin öncelikte olduğunu görürüz. Zira ipekten daha önemliydi. Bunların üretim ve kullanım tekniklerini birlikte ele alacak olursak kendi kültürlerini de beraberlerinde getirmeleri kaçınılmazdı. Ayrıca diplomatlar, maceraperestler, işçiler, zanaatkarlar, çiftçiler, hacı adayları gibi farklı kesimlerden insanlar da yer değiştirmekteydi. Bu haliyle İpek Yolu kültürleri birbirine yaklaştırmının da ötesinde ortak bir kültür dairesinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Öyle ki Floransalı tüccar Pegolotti, 1335'te Azak'tan Pekin'e kadar ki seyahatinde bu geniş coğrafyanın tercüman-sız, sadece Kumanca (Kıpçakça) konuşarak kat edilebileceğini ifade eder. Bu yoğun yer değiştirme ve etkileşim neticesinde Avrasya halkları pek çok yenilikle tanışmıştır. Çeşitli sanatlar, dini inanışlar, teknolojiler (özellikle barut ve kâğıt üretimi) bunlar arasındadır (Kalan, 2014, s. 47). Kâğıt üretim tekniklerinin İslam coğrafyasına aktarımında ise Talas Savaşı'nda ele geçirilen Çinli esirlerin önemli bir etken olduğu görülmektedir (Beckwith, 2011, s. 124).

VIII. yüzyıldan itibaren büyük bir kırılma yaşandığını ve yeni bir döneme girildiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Avrasya imparatorlukları isyanlar, devrimler ve sülale değişiklikleriyle karşı karşıya kaldı. Türk İmparatorluğu'nun 742 yılında çöküşü, Bizans İmparatorluğundaki isyanlar, Abbasi ve Karolingen devrimleri, Tibet İmparatorluğu'ndaki isyanlar, T'ang İmparatorluğu'ndaki An Lu-shan isyanı yeni dönem için uygun ortamı hazırlamıştı. Sükûnetin sağlanmasıyla evrensel din veya mezhepler resmi olarak kabul edildi. Bu geçişi Becwith şöyle özetler:

“Takip eden yüzyılın en göz alıcı gelişmesi Avrasya boyunca milli edebi kültürün yayılmasıdır; dünyanın ticari, kültürel ve ilmi merkezi Orta Asya'nın batısına kaydı; batıda ticaret yolları daha da batıya kaydı, Halifelik ve Avrupa arasındaki yollar Orta Asya'dan geçip İdil üzerinden Lagoda Gölü ve Baltık Denizi'ne uzanıyordu ki

bu yol Kuzey Avrupa ekonomisini ihya etmişti. Bu sırada Çin ve Orta Asya arasındaki yollar kuzeye çekilip Uygur topraklarından geçtiler. El-Me'mûn'un idaresindeki Arap İmparatorluğu'nun başkenti yüzyıl boyunca Orta Asya'daki Merv oldu. Halife nihayetinde Bağdat'a geri döndüğünde beraberinde kalabalık Orta Asyalıları ve Orta Asya kültürünü getirdi. Bu ise Arap İmparatorluğu'nda muhteşem bir entelektüel-bilimsel füzyon ortaya çıkardı. Bu devirde meydana getirilen bazı eserler Endülüs vasıtasıyla Avrupa'ya aktarıldı ve bu eserler Avrupa'daki Bilimsel Devrimin temellerini attılar.” (Beckwith, 2011, s. 120-21).

Olayları birlikte değerlendirdiğimizde ticari-siyasi ilişkilerin birbirlerinden çokta uzak olmadığını görüyoruz. Abbasi Hanedanı'nın iktidara gelişi, Orta Asyalı ve Arap tüccarların dönemin en büyük ticaret şehirlerinden biri olan Merv'de teşkilatlandırıp yürüttüğü isyanla mümkün olmuştu. Yine Hazar-Bizans ittifakının ticari boyutu ortadadır. Çin'in batıya Arapların doğuya doğru ilerleyişi her ne kadar Talas'ta kesilmişse de devamında Çin'in Tibet'i ilhakıyla aslında bu hattın birleştiğini görüyoruz. Ancak devamında gelen An Lu-shan isyanı bu birleşimi kesti. Şaşırtıcı olan ise An Lu-shan ve takipçilerinin isyan hazırlıklarını yaklaşık on yıl Kuzey Çin ve civarı Orta Asya topraklarındaki ticaret ağını kullanmalarıdır. Yine An Lu-shan'ın Türk-Sogd kökeni, Emevî Hanedanına karşı yapılan isyan faaliyetlerinin benzerliği, Uygurlar arasındaki Sogd nüfuzu ve 755'teki Tibet isyanı arasında bir bağlantı olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Ancak An Lu-shan isyanının Uygur gücüyle bastırılışını göz önüne alırsak ortaya farklı bir tablo çıkıyor. Uygurların bu siyasete dâhil olarak isyanın kuzey yoluna verdiği zararı telafi ettiklerini söyleyebiliriz. Nitekim devamındaki süreçte Doğu Türkistan ve Gobi'nin güneyindeki toprakların çoğunu ele geçirdiler (Beckwith, 2011, s. 124-25).

İpek Yolu'nun çeşitli kollarından geçen seyyahların bıraktıklarına baktığımızda kültürel ve siyasi etkileşimi, ilişkileri daha iyi gözlemleyebilmekteyiz. Bunlardan biri olan Budist hacı ve seyyah Xuang Zang, 629 yılında Buda'nın kutsal emanetlerini görmek için Çin'den Hindistan'a yola çıkar (Zang, 2015). Bu seyahat esnasında Çin'i batı ile bağlayan kervan yollarından geçmiştir. Bıraktığı notlar Çin'in batıya yayılma politikalarına yön verirken 19-20. yüzyıl arkeoloji ve keşif faaliyetlerine de kaynaklık etmiştir. Bir diğeri Abbasi Halifesi'nin İdil Bulgarlarına gönderdiği elçilik heyetinde yer alan İbn Fadlan, 921-22 yılında Bağdat'tan yola çıkarak Üstyurt platosunu geçip İdil havzasına ulaşmış, oradan Oğuz ve Başkırt yurtlarından geçerek Bulgar şehrine ulaşmıştır (Fadlan, 2016). Hazarlara karşı ittifak için gönderilen bu elçilik heyetinin kültürel etkileşimi oldukça hızlandırdığı anlaşılmaktadır. Ancak Bulgarların hâlihazırda Müslüman olduğunu, Arap paralarını kullandıklarını göz önüne alırsak böyle bir etkileşimin zaten var olduğunu söyleyebiliriz. Moğolların kervan yollarının işlevselliğini artırmasıyla artık Orta Avrupa'dan Doğu Asya'ya tek güzergâh üzerinden gidilebiliyordu. Nitekim Plano Carpini ve Wilhelm Rubruck, Karadeniz ve Hazar Denizi üzerinden Avrasya bozkırlarını aşarak Moğolistan'a ulaşmışlardır (Johannes, 2022; Williem, 2010).

Devrimler sonrası sükûnetin sağlanmasıyla devletler resmi dinler ve mezhepler seçtiler ki bu durum politikaların belirlenmesinde önemli bir etkendi. Abbasi Hanedanı'nın batıya getirdiği Asyalılar, kendi kültürlerini de getirdiler. Halife Mansur'un Bağdat yakınlarında inşa ettirdiği Kasr-ı Selam (Barış Şehri), dairesel planıyla eski Part ve Sasani şehirlerini andırıyordu. Şehrin merkezine ise gök yeşili kubbesiyle halife sarayı eklendi. Batı Avrupa kara yollarını ele geçiren Karolingenler de Roma Katolikliğini tercih ettiler. Hazarlar, Arap ve Bizans etkisinden kurtulmak için Museviliği seçerken T'ang Hanedanlığı Çin tarihinde ilk kez Taoizm'i benimsedi. Bizans İmparatorluğunda ise İkonaklazm fırtınası yaşanmaktaydı. Aynı dönemde Hint kökenli Budizm'i devlet dini olarak kabul eden Tibetliler,

Budizm'in evrenselliğini, hükümdarın adilliğini ve dinini kabulünü simgeleyen bir manastır kompleksi inşa ettiler. Bunu Maniheizm'i devlet dini olarak benimseyen Uygurların Hanbalık (Karabalasagun)'ı inşa etmeleri takip etti. İçinde kağanın altın tahtının da bulunduğu altın kubbeli bir çadır ise ülkenin siyasi merkeziydi. Öncesinde Hazar kağanları da böyle altın kubbeli bir çadırdaki oturmaktaydı. Tibet imparatorunun da aynı şekilde altın kubbeli bir çadırı vardı. Abbasi Halifesi altın sarayının göksel kubbesi altındaki altın tahtındaydı. Aynı şekilde Frank imparatoru Şarlman, Aachen'deki katedralinin büyük kubbesi altındaki tahtındaydı. Yine Kerayit Hanı'nın benzer bir çadırı olduğunu biliyoruz ki devamında Cengiz Han'ın eline geçti. Bu kubbelerin dönemin Avrasya'sında simgesel bir öneme sahip olduğu ve birbirlerinden alındığı aşikâr. Erken Orta Çağ'da ölümden sonra yaşama inanan bazı Orta Asyalı halklar, bu inançla kağanlarını zenginlikleri, atları ve savaşçılarıyla gömmekteydi. Dinsel dönüşümler sonrası bu uygulama değiştiyse de inanış aynıydı ve buna istinaden İslam'ı kabul edenler önceki komite sisteminin devamı olarak *gûlam*'ı geliştirdiler. Tibetlilerde de benzer şekilde hükümdar etrafında büyük bir manastır kurumu vardı. Abbasi başkentinin yeniden Bağdat'a taşınmasıyla Orta Asyalı âlimler de beraberlerinde kültürlerini getirdiler. Budistler vasıtasıyla gelen Hint astronomi ve teolojisi İslam'ı etkiledi. Budist *vihara* veya manastırlarından ilhamla medrese sistemi geliştirildi. Bilim ve felsefe kaynakları Süryanice ve Yunancadan tercüme edildi. Avrasya'nın bu parıltılı dönemi her şeye rağmen IX. yüzyılda çökmeye başladı ve yeni bir dönem; Halifelik valiler arasında paylaşılrken Doğu Bozkırlarındaki Türk hâkimiyeti ise artık Moğollara devredildi. Çin ve Tibet'teki iç karışıklıklar da kültürel ve siyasi çöküntüyü beraberinde getirdi. Keza Avrupa'da da durum aynıydı (Beckwith, 2011, s. 126-38).

BÜYÜK MOĞOL KAĞANLIĞININ AVRASYA'YI BİRLEŞTİRME POLİTİKASININ KAYNAKLARI VE ARDILLARI ARASINDAKİ ÇEKİŞMENİN SEBEPLERİ

Dünya tarihinde en büyük kara imparatorluğu olarak kabul edilen Moğollar, büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına aldıkları İpek Yolu'nun tarihinde eşi görülmemiş bir gelişim sağladılar. Cengiz Han'ın hâkimiyetini kabul ettirmesiyle önemli ticaret noktalarına *karakçı* denilen denetçiler yollanmıştır. Aynı zamanda bir kolluk kuvveti görevi gören bu teşkilat, tüccarların güvenliğini sağlamakla birlikte mallarını denetleyip içerisinde Han'a layık olanlarını vergi yerine almaktaydılar (Cüveynî, 2014, s. 116). Ayrıca doğudan batıya, belirli aralıklardaki yine bir karakol vazifesinde kurulan *yam* teşkilatı, dönemin koşullarına göre dünyadaki en hızlı istihbarat ve muhabereyi sağlıyordu.¹ Bu noktalarda yolcuların konaklayabileceği yerler mevcuttur ve daha önemlisi değiştirilmek üzere hazır bulunan dinlenmiş atlar vardır ki bu konuda yolcu ve görevlilere yardımcı olmak *yasa* gereği zorunludur (Koçak, 2019, s. 38).

Türk devlet geleneğinde, Kağan, var olan *yosoun/yusun* (töre, gelenek)'u Tengri'den aldığı *kut* ile *yasa* haline getirir. Süreç

¹ "Posta teşkilatının kurulması". Aslında önceden de bir posta teşkilatının olduğu anlaşıyor. Ancak yerleşim yerlerinden geçiyor, at ve diğer ihtiyaçları ise yerel halktan sağlanıyordu. Gecikmeler yaşandığı gibi halk üzerinde de bir baskı unsuru oluştuyordu. Bu dönemde ise kendi zamanına göre en işlevsel hale getirildi. Yollar ve istasyonlar en kısa yollar seçilerek yeniden oluşturuldu. İstasyonlar genelde meskûn olmayan yerlere kuruldu. Öncelikli iki amaç, gecikmeleri önleyip haberin en kısa sürede ulaşmasını sağlamak ve halkın üzerine yük olmasını engellemektir. Postaya *ulag*, posta istasyonuna ise *yam* adı verilmekteydi. İşler iki kısma ayrılmış, asıl posta işini yapana *narit* veya *barin*, günlük işleri yapanlara ise bayat ya da *tiyan/taayan* denilmekteydi. Çin ile Moğolistan arasındakilere ayrıca önem verildiği anlaşılmaktadır. 37 istasyon/yam kurulmuş, her birinde bin kişilik birlik ve 500 araba bulundurulmuş, bu yolla Moğolistan'ın erzak ihtiyacı karşılanmıştır (Barthold, 2019, s. 478-80; Grousset, 1980, s. 250).

Moğollarda da bu şekilde işlemiştir. Türk-İran geleneğinde devlet=güçtür. Devleti oluşturan üç ana unsur; asker, hazine ve hukuktur. Halk, yasa ile yönetime biat eder. Bu biat, karşılıksız itaat olmayıp belirlenen kurallar çerçevesinde yönetsel anlamda yapılan bir misak, toplum sözleşmesidir. Töre devletten önce gelir, töre olmadan devlet kurulamaz.

Sasanilerin özellikle son dönemlerinde hükümdarlara devlet idaresinin esaslarını öğretmek için *Handname* adında kitaplar düzenlenmekteydi. İslam döneminde ise ele geçen bu eski İran risalelerinin etkisiyle yeni eserler hazırlanırken zamanla gelişerek *Siyasetname* haline geldi. Ayrıca *Kelile ve Dimne* gibi eski İran masalları Arapçaya çevrildi. Nitekim bunun da aslı Sanskritçe nasihatname kitabı olan *Pançatantra*'dır. Eski Hint-İran geleneğinden gelen temel nazariye, *adalet dairesi* adıyla şöyle formüllendirilir; "Hükümdarın gücü askeri güce, askeri güç hazineye, hazine reayanın ödediği vergiye, vergilerin artışı da adaletle bağlıdır." (Kutadgu Bilig'deki teori de budur). Bu yüzden "Adalet mülkün temelidir." Bu pratik devlet teorisi mutlakıyetçi güç-devlet kavramıyla adalet kavramını bağdaştırır. Yine Kınalızade Ali Efendi, daire-i adliye kavramını toplum idaresinin temeline koyarak şöyle açıklar; "Adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar, dünya, duvarı devlet olan bir bağdır, devleti düzenleyen şeriat(kanun)'tır. (İnalcık'a göre bu kurumun kaynağı şeriat değil töredir). Hükümdar olmadan şeriat korunamaz, askersiz hükümdar duruma hâkim olamaz, mal olmadan asker toplanamaz, malı hâsil edecek olan halktır, halkı padişaha kul eden ise adalettir." Adalet evrenseldir, binyılların birikimidir, toplumsal etkileşimlerin ürünüdür. Fark, uygulamalardadır. Yasayı da bu çerçevede değerlendirdiğimizde Cengiz Han'a kadar yazısı ve yasası olmayan Moğolların adalet kavramı ve yasa geliştirmesi düşünülemez. İmparatorluğun yaşamasının yasaya bağlı olduğunun bilincinde olan Cengiz Han, var olan Türk-Moğol geleneği çerçevesinde mevcut yasaları derleyerek kendi görüşünü ilave etmiştir. Vernadsky'e göre Türk, Fars ve Çin devlet geleneği, Cengiz Han'ın önünde önemli birer

numunedir. Yasanın bize ulaşan maddelerinin çoğu kadim Türk töresine uygundur (İnalcık, 2016, s. 13-30; Vernadsk, 1944, s. 107-32). Bu teoriyi İbn Haldun'da da görmekteyiz (Arslan, 2019, s. 99-100; Haldun, 2016). Diğer taraftan toplumun alıştığı gelenekler varken yeni ve alışılmamış olduğu kadar katı olan bu kanunların kotarılması belli bir ideale ulaşmayı hedefliyordu. Bu konuda Reşidüddin, Cengiz Han'ın ağzından şöyle bir konuşma aktarır; *"İtaat altına aldığım bozkır halklarında, hırsızlık, yağmalama ve fuhuş, alelâde şeyler haline gelmişti. Oğul, babayı saymıyor; koca, karısına güvenmiyor; kadın, kocasının isteğini hiçe sayıyor; küçük büyüğe saygı göstermiyor; zenginler; fakirlere yardım etmiyor; aşağıdakiler yukarıdakilere saygı duymuyor; her yerde başına buyruluk ve sınırsız bir keyfilik hüküm sürüyordu. Ben, bunlara son vererek, bir kanun ve düzen getirdim"*. (Gumilyev, 2013, s. 79, 90-92). Olayların ilerleyişine de baktığımızda önce muhaliflerin alt edilip devletin kurulduğunu, yasayla birlikte devrim veya inkılâp diyebileceğimiz katı bir sosyal düzen getirildiğini, sınırların genişlemesi ve devletin imparatorluğa dönüşmesiyle de bunun esnekleştiğini görüyoruz. Nitekim içerik olarak sosyal düzeni, yardımlaşmayı, birlik ve beraberliği sağlamayı amaçlıyordu. Bu uygun, güvenli ortamda ticaretin katlanarak büyüdüğünü görmekteyiz.

Ancak Cengiz Han, büyük önem verdiği teşkilata göçebe fatihlerin medeni kavimler üzerine kuracağı hâkimiyet açısından bakardı. Onların himaye edilmek üzere Tanrı tarafından Moğollara teslim edildiğine inanırdı. Yerleşik halklar, özellikle çiftçiler ve sanatkârlar, Moğol ileri gelenlerinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri, araç-gereçleri üretmeliydiler. *Cengiz Han, Orhun kitabelerinde belirtildiği gibi² milleti için çalışmıyor, kendisi, halefleri ve Moğol ileri gelenleri için çalışıyordu*. Ancak Moğollar imparatorluk topraklarında küçük bir azınlık durumundaydılar. Bu noktada birbirinin zıddı olan

² Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul. Boğaziçi Yayınları. s. 18-19, Köl-Tigin Âbidesi, Doğu yüzü, 26-27. satırlar; "... milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım."

medenî-fikrî kültür ile göçebe hayatı barıştırma siyaseti ortaya çıkıyordu ki Cengiz Han'ın en zayıf tarafı ve çöküşün ana sebebiydi (Barthold, 2019, s. 466-69).

Bu çerçevede değerlendirdiğimizde asker, para ve adalet sarmalı ekseninde var olduklarını görmekteyiz. En büyük kara devleti olan Moğol İmparatorluğu'nun ise önceki ve sonraki bozkır imparatorluklarına nazaran ticarete daha fazla önem verdiklerini, gelişmesi için azami özen gösterdiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla ekonominin temelini ticaret ve vergiye dayandığını söylemek mümkündür. Ticaretin ve tüccarın önemini kavradıklarından bu doğrultuda politikalar geliştirdiler. İlk dönemler tam olarak gözlemlenemese de ardıllar dönemindeki yarlık ve bitiklerde, çeşitli seyahatnamelerde ve yazılı kaynaklarda bu durum barizdir (Koçak, 2019, s. 39).

Her ne kadar ilk Moğol yayılması sırasında şehir ve ticaret alanlarında ciddi tahribatlar meydana gelse de sonrasındaki imar faaliyetleriyle bunların telafi edildiğini ayrıca yeni ticaret şehirleri kurulduğunu görüyoruz. İsenbike Togan bu dönemi, *“Kurumsallaşma ve merkeziyetçilikte ilk emin adımlar: askeri devlet ve tüccar bürokratlar (1206- 1250)”*, olarak tasnif eder (Togan, 1987, s. 529-30). 1206 kurultayında Cengiz Han'ın Kaan ilan edilmesiyle devlet teşkilatlandırılmış, artık ordu düzenine geçmiştir. Cengiz Han'ın mensubu olduğu Kıyat kabilesi haricindeki bütün kabileler parçalanarak askeri birlikler teşkil edilir. Ancak yararlılık ve sadâkatlerine göre bazı komutanlara kendi çekirdek kabilelerini toplama izni verilir. Artık merkeziyetçi bir yapıya bürünen devlet, idarî ve iktisadî yapılanmada da aynı yolu izler. Bu noktada başta Uygurlar olmak üzere yerleşik Türk zümrelerinin büyük rolü olmuş, devletin politikalarını belirler hale gelmişlerdir (Togan, 1987, s. 532-40; Cüveynî, 2014, s. 91-93).

Ele geçen bölgelere sivil yönetici, *darugacı* bırakıyorlardı. Çoğunluğu Uygur olan bu memurlar, gerekli sicil kayıtlarını

tutuyorlardı (Grousset, 1980, s. 238). Moğolca *daruga* ve Türkçe *baskak* kelimeleri eş anlamlıdır. Daruga/baskak, Moğol coğrafyasında vergi toplanmasını temin eden kurum ve görevlilerini ifade eder. Vergi toplama ve asayişin sağlanması, korunmasından sorumluydu. Nüfus sayımı, halktan askeri birlik oluşturma, posta ve nakliye işleri de görevleri arasındaydı. Darugaların emrinde askeri birlik bulunur, bunu icra organı olarak kullanırlardı. Anladığımıza göre ilk zamanlarda barışla bağlanan veya savaşla zapt edilen yerlerde bir kişi veya birkaç kişilik heyetten oluşan, Moğol hâkimiyetinin resmî göstergesiydi. Zamanla Moğol hâkimiyetinin kesinleştiği bölgelerde kurumlaşarak Han'ın oradaki vekili haline gelmiş ve nüfus tahriri, yerlilerden ordu teşkili, posta teşkilatının kurulması, vergilerin toplanması, saraya haraç ödenmesi, istihbarat toplanması gibi görevleri ifâ ederek imparatorluğun idarî ve askerî işlerini yürütmüştür (Kemaloğlu, 2015, s. 173-75; Barthold, 2019, s. 414; Manz, 2000, s. 99-113).

Doğu Avrupa ile göçebeler arasındaki ilişkiler tabi ki savaştan ibaret değildi. Kıpçaklar döneminde de görmekteyiz ki tarım bölgeleriyle yapılan savaşları ticari ilişkiler takip ediyor, hatta savaş döneminde dahi kervanlar gelip gidiyordu. Burada esasen doğu âlemi için karakteristik bir durum görmekteyiz. Zira Haçlı Seferleri dahi doğu-batı ticaretini sekteye uğratmamıştı. Kırım etrafında şekillenen işlek ticaret ağı ise Kumanlara önceki dönemlerden mirastı. Bulgar şehri, İtil havzası ve Avrupa ticaret ağını Karadeniz'e bağlıyordu. Bu dönemde karakteristik hale gelen bu ticaret, güneydeki zengin dünyanın vazgeçilmez ihtiyacı olan köle ve tahılın yanı sıra birçok alt kalemi barındırıyordu. Kırım'da uluslararası bir ticaret şehri haline gelen Sudak, farklı milletlere mensup tüccarların birleşim yeri idi. Kuman baskak teşkilatı da burada bulunmaktaydı. Devamında bu ticaret ağı ve teşkilatın Moğollara geçtiğini göreceğiz (Yakubovskiy, 2000, s. 10-12).

Cengiz Han, ölümünden önce ülkeyi dört oğlu; Cuci, Ögedey, Çağatay ve Tuluy arasında taksim etmiş, Tuluy'u *odçigin* (ocak beyi,

hanlık merkezinin varisi), Ögedey'i de veliaht tayin etmişti. Yaptığı düzenlemelerle ihtiyaç duyulan gereksinimleri yerine getiren Ögedey, sağladığı güven ortamıyla ticari gelişimin de öncüsü olmuştur.

1238'de düzenlenen büyük kurultayda alınan karar gereği yeni seferler düzenlenecekti. Batu'nun komutasında, diğer hanzâdelerin de katılımıyla gerçekleştirilen Büyük Doğu Avrupa seferi esnasında hanzâdeler arasında yaşanan fikir ayrılıkları ve çatışmalar, imparatorluğun geleceği açısından belirleyici olmuştur. Ögedey'in oğlu Güyük ile Çağatay'ın torunlarından Büri, ordunun komutanı Batu'ya karşı şiddetli itaatsizlikleri ve tartışmaya girmeleri sonucu Ögedey Kaan tarafından geri çağırılmışlardı (Grousset, 1980, s. 261). Ögedey'in ölümü, imparatorluğun bölünmesine yol açacak uzun bir siyasi kriz doğurmuştur. Bu yönüyle bir dönüm noktası olarak görülebilir. Batu ile Güyük arasındaki artık ayyuka çıkan bu ayrılık, kurultaylara ve hanlık seçimlerine de yansımıştır. Net olarak ortaya konamasa da Ögedeyli ve Çağataylı'lara karşı Cuci ve Tuluy oğulları muhalif bir hizip oluşturmuşlardı (Grousset, 1980, s. 261; Barthold, 2019, s. 493; Vernadsky, 2015, s. 79-82).³ Töregene Hatun'un naibeliği sırasında (1242-1246) imparatorluk fırtınalı bir süreç yaşamış, han, bir süre seçilememiştir. Bu geçici yönetim sırasında diğer ulusların merkezden uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Güyük'ün (1246-1248) sert yönetimi, Çağataylıları da kendinden uzaklaştırırken yerleşmeyi hızlandırmıştır. Batu ile aralarındaki çatışma savaş seviyesine gelmiş, ancak iki ordu karşılaşmadan Güyük ölmüştü (Grousset, 1980, s. 261-65; Barthold, 2019, s. 497; Cüveynî, 2014, s. 228-41; Vernadsky, 2015, s. 82-88). Onun ölümüyle kargaşanın biraz daha arttığı görülüyor. Yerine eşi Oğul-Gaymış nâibe olarak geçti.

³ Ancak bu durumun sadece Batu zamanında geçerli olduğu anlaşıyor. Berke'nin tahta geçmesi (1257-1266/7) ve Müslüman olmasıyla iç ve dış siyaset değişecektir. Berke, Mengü'nün kardeşi Hülâgü'nün kurduğu İlhanlılarla Kafkasya Mücadelesine girerken Müslüman Memlükler nezdinde sağlam bir müttefik bulacaktır.

Gruplaşma netleşirken, Mengü'nün annesi Sorgaktani'nin Batu ile birlikte yürüttüğü siyaset başarıya ulaşmıştır. Mengü ile Batu, hanedanın ileri gelen iki ismi durumundaydı. Kutsal Kerulen ırmağı üzerinde, Batu'nun düzenlediği kurultayda Mengü, han seçildi (1251). Böylece hanlık Tuluy hanedanına geçti. Han, öncelikle rakip hizibi, özellikle Ögedey ulusunu bertaraf etti. Devlet görevlileri de bundan nasibini aldı. Ayrıca Batu, devlet yönetiminde önemli bir noktaya gelmekle birlikte kendi ulusunu da bağımsızlığa yakın bir seviyeye taşıdı (Cüveynî, 2014, s. 242-44; Grousset, 1980, s. 266-68; Vernadsky, 2015, s. 88-91). Yabana atılamayacak diğer görüş ise imparatorluğun ikiye bölünmesi. Buna göre Mengü, hakan-ı kebir olarak doğuyu, Batu ise Borcigin boyunun reisi olarak batıyı yönetecekti (Gumilyev, 2013, s. 192-94). Nihayetinde kısa süreliğine de olsa Han, Doğu Türkistan ve aradaki toprakları ilhak ederek Cuci ulusu ile sınır birlikteliği sağladı. Möngke ve Batu'nun topraklarını Çu ve Talas nehirleri ayırıyordu. İmparatorluk bir nevi ikiye bölünmüş gibiydi. Maveräünnehr'in de –en azından önemli bir bölümünün– Batu'nun idaresi altına geçtiği anlaşılmaktadır (Barthold, 2019, s. 500-06).

Mengü, devletin işleyişine belli bir nizam verdikten sonra fetih faaliyetlerini yeniden başlattı. Kardeşi Kubilay Çin, diğer kardeşi Hülâgü'yü Batu'nun askerleriyle desteklenen ordusuyla Yakın Doğu'nun nizamı ve Irak ile Suriye'nin fethiyle görevlendirildi. Çin ordusunun başına geçen Han, Güney Çin'de dizanteriye yakalandı ve Ağustos 1259'da öldü (Vernadsky, 2015, s. 92-94; Grousset, 1980, s. 276-74). Mengü'nün geride kalan üç kardeşi sırasıyla Kubilay, Hülâgü ve Arık-Böke idi. Kağan'ın ölümü sırasında Suriye seferine hazırlanan Hülâgü, Moğolistan siyasetine aktif olarak katılamadı. Kubilay ise giriştiği hanlık mücadelesinde Arık-Böke'yi bertaraf etti (1264) (Vernadsky, 2015, s. 94-97; Grousset, 1980, s. 276-77; Barthold, 2019, s. 21).

Berke, Kubilay'ı büyük han olarak tanımışsa da müttefiklik durumunun sadece Batu zamanında geçerli olduğu anlaşılıyor. Berke'nin tahta geçmesi (1256/7-1266/7) ve Müslüman olmasıyla iç ve dış siyaset değişecektir. Mengü'nün ölümüyle Hülagü İran'a dönmüştü. Geriye kalan kuvvetlerin de Filistin'de Memlûkler'e yenilmesiyle Çin haricinde Moğol ilerleyişi durdu (1260). Berke ve halefleri, Hülagü ulusu (İlhanlılar) ile Azerbaycan için savaşırken Ögedeyli Kaydu da Kubilay ile hanlık mücadelesi verecekti (Vernadsky, 2015, s. 97-100). Berke, Müslüman Memlûkler nezdinde sağlam bir müttefik bulacaktır. İmparatorluğun bölünmesiyle ortaya çıkan devletler, kendi eksenlerinde yeni politikalar geliştirdiler. Bu minvalde imparatorluğun batı kısmını oluşturan Altın Orda ve İlhanlı Devletleri ön plana çıkmaktadır. Nitekim Türkistan'dan sonra İpek Yolu, kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmaktaydı.

Karadeniz ticareti de ayrı bir sebepti. Bunu paylaşmak istemeyen Berke, bir yere kadar muvaffak da olmuştu (Spuler, 2011, s. 70). Venedikliler de yer almakla birlikte Karadeniz ticareti büyük oranda Cenevizlilerin elindeydi. Siyaset, ticarete yansımıştı. Tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Altın Orda kontrolündeki Kırım'a İlhanlılar, Trabzon-Tebriz güzergâhıyla cevap veriyorlardı. Bu dönemde önemli bir ticaret merkezi haline gelen Tebriz'in denize en yakın çıkış noktası Trabzon'du. Diğer taraftan Bizanslıların İstanbul'u tekrar ele geçirmesi (1261) de ilişkilere yeni bir boyut kazandırdı. İznik'te iken İlhanlılarla iyi ilişkiler kuran VIII. Mihael (1259-82), artık Altın Orda ve Memlûk Sultanlığı ile de münasebette bulunmak zorundaydı. Bu niyetle gayri meşru kızlarından birini hanzade Abaka ile diğerini komutan Nogay ile evlendirdi. İstanbul, ticaret güzergâhı olmanın ötesinde elçilerin ve Memlûkler için hayati öneme sahip olan Kıpçak kölelerinin geçiş noktasıydı. İlhanlıların Anadolu'yu tamamen tahakküm altına alıp ticaret yollarını kontrol etmeleriyle denizyolu tek yol haline gelmişti. Elçilerin İstanbul'da alıkonulması üzerine Nogay'ın sefer düzenleyip Trakya'yı yağmalaması durumun önemini göstermekle birlikte Bizans'ı da oldukça ürkütmüştü. Bütün ilişkilerle

bağlantılı olan bir başka rekabet noktası da Anadolu Sultanlığı'ydı. IV. Kılıçarslan'ın Hülagü'nün isteği çerçevesinde Konya tahtına kotarılıp devrik sultanın Bizans kalesine hapsedilmesi sonrası Nogay, ikinci bir seferle kaleyi kuşatarak II. İzzeddin ve yakınlarını kurtarıp Berke Han'a teslim etmiştir (1262). Berke'nin kızı Orbay Hatun ile evlendirilen İzzeddin'e Suğdak ve Solhad tımar olarak verilmiştir (Kamalov, 2009, s. 48-57; Yuvalı, 1990, s. 233-40; Spuler, 2011, s. 64-65).⁴

Berke'nin İslam'ı kabulünün şahsi veya siyasi bir tercih olması konusunda kesin bir hüküm vermekten kaçınan Golden, önemi gözden kaçırılan İslam'ın İtil Bulgarları ve Harezmlilerce temsil edildiğini ve siyasi yönden daha fazla kazanım sağladığını belirtmektedir (Golden, 2016, s. 308). Ayrıca Berke'nin tahta çıktıktan sonra Buhara'daki Müslüman ulemâ'yı ziyareti, bölgedeki etkinliğini göstermesinin (Barthold, 2019, s. 508-09) ötesinde Mengü'nün ölümü sonrası bağımsızlık mücadelesine başladığını göstermektedir. Önce, -en azından siyasal olarak- Kubilay'a karşı hanlık mücadelesi veren Arık-Böke'yi destekler ancak onun kısa süre sonra bertaraf olmasıyla Kubilay'ın hanlığını tanımıştır. Hülagü ise baştan beri sıkı bir şekilde Kubilay'ı desteklemekteydi.

Hülagü ve Berke arasındaki Azerbaycan mücadelesi, Baybars'ın da kışkırtmalarıyla savaşa dönüştü. Ancak 1262'de yapılan iki savaşı da kaybederek Terek nehri gerisine çekildi. 1263 kışındaki savaşta İlhanlı orduları yenilerek geri çekildi (Kamalov, 2009, s. 57-60). Bu savaş aslında Azerbaycan'ın jeopolitik ve stratejik konumunun kaçınılmaz gereği idi. Tarih boyunca bu bölgeyi elinde bulunduran güçler, kuzeyden gelen saldırılara direnmek zorunda kalmışlardır. Hülagü, iç ve dış siyasetteki icraatlarını bir sonuca ulaştıramadan ölse de (1265) devletin dış siyasetteki yolunu çizmiştir.⁵ 1265'te yapılan

⁴ Grousset ise Nogay'ın seferi öncesinde Bizans-Bulgar çatışmasına ve Bulgar Çarı Konstantin Tikh'in davetine dikkat çekerek (Grousset, 1980, s. 378).

⁵ İlhanlılar da aynı şekilde güneybatıya, Suriye-Filistin'e ilerlemeye çalışıyorlardı (Spuler, 2011, s. 69-70, 77). İranlı tarihçiler İlhanlıları, Mısırlı tarihçiler Cucilileri başarılı göstermekle birlikte

savaş yine karşılıksız kaldı. Nogay'ın gözünü kaybettiği bu savaşta Berke Han, dönüş yolunda ölmüştür (1266) (Grousset, 1980, s. 376-77). Çatışmaların bir süre kesildiği görülmektedir. Cucililer hakları olarak gördükleri Azerbaycan'dan pay alamazken kazançlı çıkan şüphesiz Memlük Sultanlığı'ydı.

Berke'nin yerine geçen Mengü Timur (1266-80), Kubilay'a karşı Kaydu'yu desteklerken Maverâünnehr'in de kuzeyine hâkim olmuştur. Harezm'in devamı niteliğindeki bu bölge, ticari ve jeopolitik açıdan önemliydi. Ancak Kubilay'ın hanlık merkezini Pekin'e taşımasıyla bütün devletler tamamen bağımsız hale gelmiş, Ögedey ve Çağatay ulusları da eski topraklarını geri almışlardı. Bunun sonucunda Maverâünnehr'deki Altın Orda asker ve memurları geri çekilmiştir (Barthold, 2019, s. 522-24; Yakubovskiy, 2000, s. 40-41, 45).

1260'larda Moğol fütuhatının yavaşlamasıyla ticaret önem kazandı. Özellikle Cuci ulusu neredeyse tamamen ticaret gelirlerine bağılıydı. Rus knezliklerinin yüklü haraçlarına rağmen ticaret kritik önemini korudu. Çin, İran ve Türkistan'da yerel bürokrasi ve üretim devam ettirilmiş, bürokratik istismarı önlemek içinse üretim ve vergi toplamada bir tür merkezi tekel uygulaması gerçekleştirilmişti. Ancak gelir krizleri askeri düzen ve kabile aristokrasisi içinde memnuniyetsizliğe yol açtı. Taht değişiklerindeki düzensizlik ve ticaretin daralması sonucu garnizon komutanları yerel gelirleri ele geçirip yönetimde pay sahibi olmaya başladı. Bunu 14. yüzyıldaki iklimsel değişimler sonucu meydana gelen erzak krizi ve *kara veba* takip etti. Bu gerilim ortamında Moğol aristokrasisi ve askeri yapı kaçınılmaz bir şekilde yerelleşmeye başladı. Hâkim Moğol tabakasının yerel halklarla çok eşliliği ise asimilasyonun esas sebebiydi. Dahası bu savaşçı toplumun ölüm oranı çok yüksek olduğundan asker devşirilerek açık kapatılmaya çalışılıyordu. Moğolistan haricindeki

savaşların sonuçsuz kaldığı, iki tarafında büyük kayıplar verdiği anlaşılmaktadır (Vernadsky, 2015, s. 201).

gruplar bu şekilde zamanla Türkçe konuşan Müslüman Tatarlara dönüştüler (Martinez, 2022, s. 163-70).

Ticaretin kaçınılmaz unsuru olan şehirleşmenin de bu dönemde geliştiğini görüyoruz. Altın Orda sahasında kurulan ilk şehir Batu Han'ın kurduğu Saray'dı. Uzun yıllar idari ve ticari olarak hizmet verdi. Zaman içerisinde ticaret yolları daha güneydeki Saray Berke ve Astarhan'a kaysa da önemini sürdürdü. 1334 yılında şehri ziyaret eden Tunuslu seyyah İbn Battuta, şehrin ihtişamını canlı bir şekilde tasvir etmektedir (Battuta, 2016, s. 517-18; Koçak, 2019, s. 39-40).

13-14. yüzyıllarda Moğol şehirlerinin ortaya çıkışını tamamen devletin iktisadi ve politik gelişimi tayin etmiştir. Bölgeye ilk geldiklerinde önce Bulgar gibi daha evvel var olan şehirleri kullandılar. İlk Altın Orda sikkeleri de burada darbedildi. Şehirlerin dağılımı aynı zamanda ticaret ve zanaat merkezleriyle kervan yollarını netleştirir vaziyettedir. Berke'nin iktidarı ve Müslümanlığın kabulü şehirleşme politikalarında da belirleyici olmuştur. Dini yapıların ötesinde ticari üretime dayalı kervansaraylar, hanlar ön plana çıkmaktadır. Özbek Han ve Canibek döneminde mimarinin zirveye ulaştığı görülmektedir. Özellikle 1330'larda inşa edilen Saray el-Cedid dikkat çekmektedir. Genel kanaatin aksine şehirleşme Prudinyester havzasına kadar yayılmıştır. Akkirman (Belgorod-Dinyester), Dinyester halicinin sağ kıyısında kurulan ve Kırım'a tahıl sevkiyatı yapan bir şehirdi. Bununla birlikte toplam 7 şehir Lviv ile Kırım'ı birbirine bağlayan canlı bir ticaret yolu üzerinde gelişim göstermişti. Dinyeper havzasında ise şehirler Zaporozhye bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Şehirleşmenin esas yoğunlaştığı yer ise şüphesiz Kırım'dır. Özellikle yarımadanın güney kısmı tarih boyunca belli bir özerkliğe sahip ola gelmiştir. Eski Kırım (Solhat), uzun süre idari merkezdi. Kırkyer (Çıftı Kale), Girayların idari merkeziydi. Ancak 16. yüzyılda yakınlardaki Bahçesaray'ın gelişimiyle önemini kaybetti. Başlangıçta küçük bir kasaba olan Kefe, Mengü Timur (1266-80) zamanında verilen izinle Karadeniz'deki Ceneviz ticaretinin idari merkezi haline geldi. Galata'daki kolonileriyle İstanbul

Boğazi'ni da kontrol eden Cenevizliler, Osmanlıların Kefe'yi fethine kadar (1475) Karadeniz ticaretine hâkim olmuşlardır. Devamında ise kuzey-güney ticareti Osmanlı kontrolüne geçecektir. Sudak, Kefe'nin yükselişine kadar farklı milletlerden pek çok tüccarın yaşadığı şehir, ticaretin esas merkeziydi. Don ağzında bulunan Azak şehri de önemli bir ticari-askeri merkez olmuştur (Egorov, 2022, s. 105-13).

İtil havzası ise Altın Orda'nın politik, ekonomik merkeziydi. Bölgede Moğolların ilk kurdukları şehirler havzanın güneyinde yer almaktadır. Kuzeydeki orman-bozkır kuşağında özellikle İtil Bulgarlarıyla ticaret ve üretim yoğunlaşmış, devamında Bulgar şehri belli bir süre bu özelliğini korumuşsa da Kazan'ın kurulmasıyla kaybetmiştir. Kazanka nehri üzerindeki şehir, batıya doğru Nijniy Nogorod, Perm, Novgorod şehirlerini bağlayan ticaret yolu üzerinde önemli bir değişim merkeziydi. Bölgedeki kara ve su yolları birbirleriyle birleşerek ulaşım bütünlüğü sağlıyordu. Haliyle bu birleşim bölgelerinde tarih boyunca pek çok şehir kurulmuştur. Özellikle İtil ve Don nehirleri yaklaştığı bölge bu yönüyle ön plana çıkmaktadır. Buradaki Beldjamen/Bezdej (Balçimkin), Harezm'den gelen kervan yolunun en az zahmetle İtil ve Don üzerinden Karadeniz'e naklini sağlıyordu. İtil yakınlarında 1250'lerde kurulan Saray (Saray al-Mahrusa) ve Saray el-Cedid*, sırayla devletin idari ve ekonomik merkezi olmuş, sikkeler buralarda darbedilmiştir. Daha güneyde, Astrahan'ın yukarısında yer alan Hacitarhan, uzun süre doğu-batı ticaretinin kavşak noktasıydı. Kısacası yolların aynı zamanda önemli bir su yolu olan heybetli İtil nehrini geçmesi gerekiyordu ve bunun için önemli geçiş noktalarına tarih boyunca pek çok şehir inşa edilmiştir. Ancak Sovyet dönemi hidroelektrik çalışmaları yürütülen kazıların önemli bir kısmını akim bırakmıştır (Egorov, 2002, s. 134-72).

SONUÇ

Milat öncesinde var olduğunu bildiğimiz İpek Yolu, o günkü dünyanın karşılıklı olarak her türlü ticari, kültürel vb. gereksinimlerinin

giderilmesine dayanmaktadır. Avrasya coğrafyasına baktığımızda Çin, Hindistan, Orta Asya, İtil-Ural, İran, Mezopotamya, Anadolu, Yunanistan, Mısır, Roma gibi medeniyet bölgelerini görüyoruz. Bu merkezlerin İpek Yolu'ndan önce var olduğunu göz önüne almamız gerek. Güzergâhlara baktığımızda zaten var olan bölgeleri birbirine bağladığını görüyoruz. Belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra ise genişleyip yayılmaya başlayacak, aralarında temas gerçekleşecektir. Ancak bunun için gerekli içtimai ve siyasi gelişimlerini tamamlayıp siyasi güç haline gelmeleri gerekir. Devleti oluşturan üç ana unsur; asker, hazine ve hukuktur. Halk, yasa ile yönetime tabi olur. Bu karşılıksız itaat değil belirlenen kurallar çerçevesinde yönetsel anlamda yapılan bir misak, toplum sözleşmesidir. Töre devletten önce gelir, töre olmadan devlet kurulamaz. Hükümdarın gücü askeri güce, askeri güç hazineye, hazine halkın ödediği vergiye, vergilerin artışı da adalete bağlıdır. Bugün “adalet mülkün temelidir” diye özetlediğimiz bu teoriyle her ne kadar Avrasya tarihi boyunca karşılaşsak da kendi kabuğunu kırıp anayurtları haricinde hâkimiyet kuran devletlerin hazinelerinin esasında ticarete dayalı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu seviyedeki hâkim gücün siyasi devamlılık için ticarete de hâkim olması gerekmektedir. Bu noktada doğu-batı arasında ulaşımı sağlayan yolların kesişim bölgeleri jeopolitik anlamda ayrıca önem arz eder ve siyasi rekabet bölgeleri haline gelir. Ticaret, karşılıklı arz-talep dengesine bağlı olduğundan çatışma dönemlerinde dahi devamlılığını sürdürür. Ancak bu devamlılık yolların güvenliğine, siyasi himayeye bağlıdır. Her halükarda siyaset ve ticaretin iç içe geçtiğini görüyoruz.

İpek Yolu aynı zamanda kültürel etkileşiminde kaynağı olmuştur. Ticaret özelinde ele alacak olursak her türlü ürün, onu üreten halkın kültürel dinamiklerini de içerisinde barındırır. Dolayısıyla onu tüketen halklar kültürüyle birlikte alacaktır. Diğer taraftan İpek Yolu, her türlü din, fikir, yazı, ilim, sanat ve zanaat üsluplarının geçişine olanak sağlamıştır. Bu etkileşimler yeni mezhepleri, yönetim biçimlerini, bilgi ve teknolojinin gelişimini doğurmuştur. Özellikle

Hiung-nu, Roma, Sasani, Emevî-Abbâsî, Göktürk, Moğol gibi büyük imparatorlukların kültürel etkileşimi ve kütür akışkanlığını zirveye taşıdığını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Alaeddin Ata Melik Cüveynî. (2014). *Tarih-i Cihan Güşa*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara.
- Arslan, Ahmet. (2019). *İbni Haldun*. İstanbul.
- Barthold, V. V. (2019). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. H. D. Yıldız (Haz.). İstanbul.
- Beckwith, C. I. (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları*. Kürşat Yıldırım (Çev.). Ankara.
- Egorov, V. L. ((2022). *Altın Orda'nın Tarihi Coğrafyası*. Alihan Büyükçolak (Çev.). İstanbul.
- Frye, R. N. (2009). *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası*. F. Tayanç-T. Tayanç (Çev.). Ankara.
- Golden, P. B. (2016). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Osman Karatay (Çev.). İstanbul.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. M. Reşat Uzman (Çev.). İstanbul.
- Gumilyev, L. N. (2013). *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, II. Cilt*. D. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul.
- Hansen, V. (2021). *İpek Yolu*. İlkem Topal (Çev.). İstanbul.
- Haussig, H. W. (2001). *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*. Murat Karayerli (Çev.). İstanbul.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (Çev.). Enver Ziya Karal. Ankara.
- İbn Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. D. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul.
- İbn Battuta el-Tancî. (2016). *İbn Battuta Seyahatnamesi*. A. Sait Aykut (Çev.). İstanbul.
- İnalçık, H. (2021). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul.
- İnalçık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul.
- Kalan, E. (2014). "XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları". *Avrasya Etüdleri*. 45/-1. s. 43-62.
- Kamalov, İ. (2009). *Moğolların Kafkasya Politikası*. İstanbul.
- Kemaloğlu, İ. (2015). *Altın Orda ve Rusya*. İstanbul.

- Koçak, M. E. (2019). “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu”. *G.T.T.A.D.* C. I, S. I, s. 37-46.
- Martinez, A. P. (2022). “Kurumsal Gelişme, Gelirler ve Ticaret”. Mustafa Uyar (Çev.). *İç Asya Tarihi; Cengizliler Çağı*. Nicola Di Cosmo vd. (Haz.). Altay Tayfun Özcan (Çev. Ed.). İstanbul.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları*. Cemal Köprülü (Çev.). Ankara.
- Stavisky, B. Y. (2002). “İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi”. *Türkler*. H. C. Güzel vd. (Ed.). C. III. s. 222-233. Ankara.
- Togan, İ. (1987). “Cengiz Han Devleti’nin Kuruluş Safhaları ve Devlet Geleneği”, *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara.
- Vernadsky, G. (1944). “Cengiz Han Yasası”. *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1941-42. s. 107-132, Ankara.
- Vernadsky, G. (2015). *Moğollar ve Ruslar*. D. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul.
- Yakubovskiy, A. Yu. (2000). *Altın Ordu ve Çöküşü*, Hasan Eren (Çev.). Ankara.
- Yingsheng, L. (2021). *Tarihi Kara İpek Yolu*. Aziz Erkan (Çev.). İstanbul.
- Yuvalı, A. (1990). “XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti”. *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri*. s. 233-240. Samsun.

Mehmet Zeki Tolga ÖZHAN*

OSMANLI BALKANLARINDA KİMLİK İNŞASI: BASIN YAYIN FAALİYETLERİNİN ULUSAL KİMLİKLERİN KABULÜ İÇİN KAMUOYU OLUŞTURMADA KULLANIMI

İçinde bulunduğumuz Postmodern dönem olarak tanımlanan, moda tarifi ile “ulus devletlerin sonunun geldiği dönem” (Evans, 1997) (McMichael, 2012, s. 197-207) olarak tanımlanan dönemde yeni ulusların hiç de sessizce sayılmayacak bir biçimde yaratılmaya çalışılıyor olması, dönemin tanımı kabul edildiğinde tezat bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezat bir gerçeklik ifadesi yerindedir zira dönem tarifine göre küresel ekonominin büyümesi ile ülke sınırlarının anlamsız hale geldiği bu sebeple ulusal kimliklere ihtiyaç kalmadığı düşüncesi, mevcut sosyal gruplar ve içinde yaşadığımız dönem itibarıyla çeşitlenen yeni sosyal birliktelik türleri gözönüne

* Uzm. Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı.
ozhantolg@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-0099-4159

alındığında, bireyin belli bir grup içinde aidiyet duygusuyla varolması ve grupla özdeşleşmesiyle kendini güvende hissedeceği görüşünün geçerli olduğu gerçeği ile yıkılmaktadır (Kymlica, 1995, s. 7). En büyük sosyal kimliklerden biri olan milli kimlik ise Smith'e göre aidiyet ve özdeşleşmenin en iyi görüldüğü yer olarak mevcut dönemin birey için yarattığı güvensizliğe bir çözüm sunmaktadır ve bununla birlikte postmodern dönem değerlendirmesinde ifade ettiğimiz yeni ulusların yaratılışı kavramına da atıfla, milli kimliklerin en önemli özelliği Smith'in de üzerinde durduğu tarafı ile üretilebilirliği ve şekillendirilebilirliği (Smith A. D., 2004, s. 117-156) .

Milli kimliklerin üretilebildiği fikri, öncesinde Gellner tarafından da milletlerin icat edilebilir olduğu tespiti ile ifade edilmiştir (Gellner E. , 1964, s. 168). Bir grup kimliği olması sebebi ile grup kimliğine giden yolda bireysel kimliklerin oluşumunu anlamak önemli olacaktır. Bireysel kimliğin ve sonrasında kolektif kimliğin anlaşılması bu iki kimliğin birbirinin sebebi veya sonucu olmadığı gerçeği, iki kimlik türü arasındaki karşılıklı etkileşimin anlaşılması için önemlidir. Milli kimlik oluşumlarının anlaşılmasında incelediğimiz kimlik kavramının temelinde ise benlik kavramı yatmaktadır.

James'te tariflenen ve tasniflenen benlik kavramı, özellikle nesne benliğin şekillendirilebilir olma özelliğinin (Brown J. , The Self, 1998, s. 2) ifadesi ile kimliğin inşa edilebilir olması görüşüne bir temel yaratmaktadır. Çalışmamızın temelde üzerinde durduğu kimliğin şekillendirilebilir olma özelliği, Higgins'te gerçek benlik, ideal benlik ayrımında ifade bulmuştur. Şekillendirilebilir bu benliğin davranışı etkilemesi ve ilerleyen aşamada içinde bulunulan sosyal gruba göre birey davranışının değişebilmesi ise Tajfel ve Turner'ın ifade ettiği Sosyal Kimlik Kuramında kendini göstermektedir (Tajfel, Interindividual Behaviour and Intetgroup Behaviour. Differentiation between Social Groups, 1978, s. 82) (Turner, 1975, s. 30). Bu kuramda bahsedildiği hali ile kişi kendi benliğini içinde bulunduğu sosyal gruba göre şekillendirir ve hatta bunun yanında diğer gruplarla

kendi grubunu mukayese ederek içinde bulunduğu grubu, diğer gruplara göre kayırır. Bu kolektif kimlik veya grup kimliğinin bireysel kimliği etkilemesidir. Bireysel kimliğin etkilenmesi gibi, kolektif kimlik ya da grup kimliğinin oluşumunda da bireysel kimlikle etkileşim vardır. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus bireysel kimliğin oluşumunda grup kimliğini etkilediği ve aynı zamanda ondan da etkilendiğidir. Bu, çalışmamız kapsamında üzerinde durulacak başka bir bahis olarak bireyin sosyal varlığı veya bireyin grup içinde varlığını ortaya koymaktadır. Bireyin grup varlığındaki en önemli hususlardan biri aidiyet kavramıdır. Bireyin yalnızlığını aşarak bir güven hissi ile davranışlarını değerlendirme fırsatı veren sosyal grup, karşılıklı etki içinde bireysel kimliği ve kendi grup kimliğini ayakta tutmaktadır. Birey içinde bulunduğu gruba olan aidiyeti vasıtasıyla birlikte hatırlanması ve birlikte unutulması gerekenler hakkında da sosyalleşir.

Bireyin grup içindeki varoluşunun önemli bir özelliği olan aidiyet hissi kıymetlidir zira en basit anlamda bireyin tutumları artık bir aksiyon halini alıp davranışa dönüştüğünde, kişi kendini anlaşılmaz ve bir başına hisseder. Bu yalnız kalmışlık içerisinde birey dışarıdan kendisi için güven hissi uyandıracak bir yardım bekler. İşte bu yardım bireyin davranışlarını değerlendirmede yalnızlığını ortadan kaldırıp güven duymasını sağlayan aidiyet hissinden gelir. Bireysel kimlik yalnız kalmışlık hissi içinde kendi varlığını ayakta tutmak için grup kimliğine sarılmakta bu da grup kimliğini kıymetli hale getirerek sürekli canlı tutmaktadır. Bireyin hatırlanması ve unutulması gerekenler hakkında sosyalleşmesi işte bu mensubu olduğu gruba olan aidiyeti sağlanmaktadır. Üzerinde duracağımız bu aidiyet kavramı Halbwachs'un bahsettiği kolektif bellek kavramına götürmektedir (Halbwachs, *Collective Memory*, 1992, s. 45). Halbwachs'a göre kolektif belleğin üç aşaması olan kimliğin tanımlanması, kimliğin yüceltilmesi ve kimliğin haklılaştırılması, grup kimliklerinin inşası ve doğal olarak milli kimliklerin inşasında karşımıza çıkan evrelerden kabul edilmektedir (Licata & Klein, 2005, s. 236).

19. yüzyıldaki milliyetçilik akımlarında milli kimliklerin inşası sürecinde kolektif belleğin bu üç aşamasının izlenebildiği görülmektedir. Özellikle Osmanlı Balkanlarında Bulgar kimliğinin inşası bu süreç ve aşamaların incelenebilir bir örneği olarak kabul edilebilir. Bulgar kimliği örneğine geçmeden milli kimlik inşası, grup kimliği inşası, grup kimliği, bireyin grup içindeki yeri ve en başında bireysel kimlik hakkında konuşmak yerinde olacaktır.

BİREYSEL KİMLİK

Grup kimliğinin inşasında grup davranışlarının ve birey davranışlarının etkisini anlamak için üzerinde durulması gereken kavramlardan başlıcası, mevzubahis insan davranışı olduğu için bireysel kimlik kavramıdır. Bireysel kimlik, detaylandırılmış birçok tanımlamaların yanında temel olarak kişinin yaşamda kendine biçtiği, kendine uygun gördüğü yol veya kişinin kendini bir nevi algılayış biçimi olarak tanımlanabilir (Göka, 2004, s. 291). Kişinin kendini algılayışından kastedilen ise bireyin kendisini diğer kişi ve gruplar arasında nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Bu tanımlamada temel kavram benlik kavramıdır. Kişinin kendisine bakış açısı ve kendisini zihninde algılayış biçimi olarak kabul edilecek bu kavramla ilgili ilk çalışmalar ve türleri ile ilgili ilk kavramlaştırmalar W. James tarafından yapılmıştır. James benlik kavramını maddesel benlik, sosyal benlik, ruhsal benlik ve saf ego olarak alt bölümlere ayırmaktadır. (James W. , The Principles of Psychology Vol I, 1890, s. 292). Bu tasnife göre maddesel benlik sahip olduğumuz fiziksel varlığımızı, bedenimizi, ailemizi, yakınlarımızı ve hatta sahip olduğumuz eşyalarımızı kastederken, sosyal benlik diğerleri tarafından nasıl kabul edildiğimiz ve onlar tarafından nasıl algılandığımıza karşılık gelmektedir. Ruhsal benlik ise kişinin psikolojik ve bilişsel durumunu mesela tutumlarını, isteklerini ve kişisel özelliklerini ifade eder (James W. , 1890, s. 185). Bu benlik türleri aynı zamanda bilinen ben ve bilen ben ayrımı ile nesne benlik ve özne benlik ayrımlarını ortaya çıkarmaktadır. Buna

göre özne benlikle kişinin kendisini diğer kişi ve nesnelerle ayırt etmesi ve tecrübelerini biriktirmesi, nesne benlikle ise kişinin hâlihazırdaki kimliğini ve gelecekte kimliğini oluşturmak için kendisi hakkındaki bilgileri algılaması gerçekleşir (Brown J. , The Self, 1998, s. 2).

Kişinin gelecekteki kimliğine ilişkin, olmayı denediği benlik ise James'te olası benlik kavramı ile açıklanır. Kişinin sahip olmayı denediği benlik için çaba göstermesi ve başarı elde etmesi ise kıymetli bir kavram olan benlik saygısını yükseltir (James,1890, s. 193). Bilhassa nesne benlik ve olası benlik kavramlarına baktığımızda, incelemeye çalıştığımız kimliğin şekillendirilebilir oluşu ile ilgili önemli ifadeler ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Higgins'te ifade edilen gerçek benlik ve ideal benlik kavramları da kimliğin şekillendirilebilirliği ile ilgili bir başka yorum olarak görülmektedir. Buna göre, kişinin sahip olduğunu düşündüğü bir gerçek benliği ve kendisi için olmak istediklerine karşılık gelen bir ideal benliği vardır (Higgins, 1987, s. 320). Sarbin'de de diğer bilişsel yapıların olduğu gibi benliğin de değişime ve gelişime açık olduğu insanın diğer insanların değerlendirdiği gibi kendi bedenini, inançlarını ve statüsünü değerlendirebileceği ifade edilmiştir (Sarbin, 1952, s. 18). Benliğin gelişim ve değişim içinde olduğu düşüncesi Şerif ve Şerif'te de görülmekte, benliğin doğuştan var olmadığı ve kişinin kendisi ve etrafıyla olan ilişkisi sonucu gelişimsel bir formasyon olduğu belirtilmektedir. Bu görüşe göre benlik, kişinin kendisi ve etrafı arasında bir fark olduğunu anlamasıyla birlikte çevresiyle ilişkiler kurmasıyla gelişen bir kavramdır. (Şerif & Şerif, 1965, s. 45)

Benlik kavramının değişken olduğunu ve aynı zamanda şekillendirilebilir olduğunu kabul eden bir diğer yaklaşım ise Kinch'te görülmektedir. Kinch'e göre benlik kişinin kendisi hakkındaki değerlendirmeleri bütünüdür ve bu değerlendirmeler kişinin sosyal etkileşimleri sonucu oluşarak kişinin davranışlarına yön verir. Kişinin kendisi hakkında yaptığı değerlendirmeler ise çevresine yani kişinin

dışındaki herkese oldukça açıktır zira kişinin kendisi hakkındaki fikrini, başka bir kişinin kendisine yönelik ne düşündüğüne dair algısı etkiler. (Kinch, 1963, s. 484) Benliğin doğuştan gelmeyip sonradan şekillendiği ve hatta bu şekillenmeye kişinin sadece kendisi değil kendisi dışındakilerin de etkisi olduğu görüşleri belirtilirken, kişinin içinde bulunduğu sosyal grupların benliğine etkisinden bahsetmek de yerinde olacaktır. Zira kişinin bireysel varlığının yanında bir grup içinde sosyal varlığının da benliğini oluşturmaya etkisi büyüktür. Benlik oluşurken içinde bulunduğu grubun etkilerine maruz kalır. Fakat bununla birlikte grup kimliği de bireysel kimliklerden karşılıklı olarak etkilenir. İnşacı yaklaşım olarak bilinen bu görüşe göre birey kendi kimliğini oluşturma faaliyetindeyken aslında mevcut dünyaya uymanın yanında bu dünyanın oluşumuna da aktif olarak katılır (Bilgin, Sosyal Psikoloji Kavramlar ve Yaklaşımlar Sözlüğü, 2003, s. 168) . Dolayısıyla bireysel kimlik nasıl grup kimliği etkisi ile şekilleniyorsa grup kimliği de karşılıklı sayılacak bir etki içinde bireysel kimlik ile şekillenmektedir. Çalışmanın bu aşamasında ise bireyin içinde olduğu sosyal grup ile varlığından bahsetmeye yavaş yavaş başladığımız bu grup kimliği veya kolektif kimlik nedir sorusuna cevap aramak yerinde olacaktır.

GRUP KİMLİĞİ

Sosyal Psikolojinin en önemli inceleme alanı, bireyin grup içindeki varlığı veya daha doğrusu bireyin içinde bulunduğu grupla olan ilişkisi olarak kabul edilmektedir. (Abrams & Hogg, 1990, s. 28). Sosyal psikoloji bireyi tanımaya çalışır ve bunun da ötesinde bireyin grup ile olan ilişkisini bireyin grup içindeki davranışlarını, bireysel davranış ile grup davranışı benzerliklerini ve bunların farklılıklarını anlamaya çalışır. Allport'un sosyal psikoloji tanımında da bunu özetleyici bir mahiyette sosyal psikolojinin bireysel düşünce, duygu ve davranışların, diğerlerinin gerçek ya da hayal edilen varlığından nasıl

etkilendiğini anlama ve açıklama girişimi olduğu belirtilmektedir (Cooper & Fazio, 1986, s. 183).

Bireysel davranış ve grup davranışı ilişkisini anlatmaya çalışan görüşlerden ilkinde göre grup içinde bireysel davranış ilkel bir seviyeye geriler ve grup davranışı tamamen ilkelleşmiş bu birey davranışına göre şekillenir. Fransız İhtilali zamanındaki grup davranışları referans alınarak yapılan incelemelerle şekillenen bu görüş özellikle Gustav LeBon ile ortaya çıkarılmış ve birey davranışının grup içinde içselleştirilmiş olan toplumsal kuralların olmadığı bir halde ilkel bir seviyeye gerilediği belirtilmiştir (Bilgin, İnsan İlişkileri ve Kimlik, 1996, s. 35). Bireysel davranışların güdülerle ortaya çıkıp grup davranışını oluşturduğunu söyleyen bu görüş sosyal psikolojinin de geleneksel temelini oluşturmuş ve ileride kalabalıklara ilişkin çağdaş sosyal psikolojik yaklaşımı da etkilemiştir. Grubun davranışını bireysel davranışa indirgeyen bu görüşün karşısında ise William McDougall'ın ilk olarak ortaya çıkardığı grup davranışının onu ortaya çıkaran bireylerin davranışından farklı olduğu görüşü yer almaktadır. Mc Dougall'a göre bireylerin birbiri ile etkileşiminden ve birlikteliğinden ortaya farklı bir "grup zihni" çıkar. Ve bu zihin ile grup davranışı bireysel davranıştan farklılaşarak ayrılır. (Brown R. , 1988, s. 6) Toplumu oluşturan bireylerin zihinlerinin toplamı ile bir zihinsel birlik olduğunu belirten Mc Dougall, birey ve toplum arası etkileşim temel olduğundan hareketle toplumun zihninin bireyin zihni, bireyin zihninin toplumun zihni olduğunu kabul eder. Grup davranışını birey davranışına indirgemeyerek aslolanın bireyin içinde bulunduğu grup ile karşılıklı etkileşim olduğunu öne süren bu görüşler ileride daha da gelişerek 1950'lerde Şerif ve arkadaşları tarafından sosyal kimlik yaklaşımını ortaya çıkarmıştır (Tajfel, Social Categorization and Intergroup Behaviour, 1971, s. 150). Bu yaklaşım Simmel'in bireyi toplumun atomu değil de toplumda birçok etkinin kesişim noktası olarak kabul eden görüşüne uymaktadır. Simmel'e göre toplum denilen kavram insanlar arası etkileşim başladığı zaman yani bir bireyin başka bir birey üzerinde dolaylı veya dolaysız olarak bir etki

yarattığı zaman ortaya çıkar (Simmel, 2008, s. 50). Böylelikle sosyolojinin temel çalışma prensibini, toplumu bireyler bütününe indirgeyen görüşün aksine birey ve toplum arası etkileşimi incelemek olarak sayan bir yaklaşım işler hale gelmektedir (Jung, 1995, s. 42).

Birey ve toplum arası etkileşim devam ettiği sürece bireysel davranış toplum tarafından şekillenebilir ve toplumsal davranış da bireysel davranışı aynı şekilde etkileyebilir. Hatta Kovel'e göre bu etkileşim halinde, bireysel davranışın grup davranışından etkilenmesi daha da fazla görülür zira grup aslında psikolojik olmaktan çok ontolojik bir yapıdadır ve bireysel varlığın kaynaklandığı ve aynı zamanda geri döndüğü daha geniş bir varlıktır (Kovel, 1994, s. 99). LeBon ve Freud'da ifadelerini net olarak gördüğümüz Sosyal psikolojinin geleneksel yaklaşımı olan ilkel birey davranışının toplum davranışını etkilediği görüşü karşısında McDougall ve Simmel'de gördüğümüz etkileşimin karşılıklı olduğu fikri, Kovel ile birlikte grup davranışının birey davranışına doğru daha güçlü bir etki içinde olduğu kabulüne evrilmiştir. Bireyin grup varlığı denildiğinde de özellikle Sosyal Kimlik Kuramının kabulüyle bireylerin belli bir grubun üyesi olmasıyla kişisel kimliklerinde, güdülerinde, yargılarında ve algılarında farklılaşmalar gözlenmekte, benlik algıları içinde bulundukları gruba göre değişmektedir. Bu durum bireyin grup içinde varlığından bahsederken aidiyet ve mensubiyet kavramlarını ortaya koymaktadır. Birey içinde bulunduğu, etkilediği ve etkilendiği gruba aidiyet hisleriyle bağlanmaktadır. Ve böylelikle yine sosyal kimlik kuramının belirttiği gibi aidiyet hisleriyle birlikte içinde bulunduğu gruba bağlanıyorken aslında kişisel kimliğini ikame edecek ve ondan etkileneceği yepyeni bir sosyal kimliğe sahip olur (Kelly, 1993, s. 60). Birey bu yeni sahip olduğu kimliğe ihtiyaç duyar zira James'in belirttiği gibi birey zihni ve ahlaki tutumlarının davranışa dönüşmesi ile kişi kendisini anlaşılmaz ve bir başına hisseder. Böyle hisler içinde olduğu zamanlarda gerçek budur diyecek bir iç ses vardır, ki böylelikle gerilim anında kendini tutar ve bu duruma tam bir uyum sağlamak için o andaki yaşantısının her anına uyacak dış dünyadaki şeylere güven duymaya girişir (James W.

, 1920) (Bennington, 1989). Bunu sağlayan imkân bireyin gruba mensubiyeti ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu mensubiyet bireye hatırlanması ve unutulması gerekenler hakkında sosyalleşmeyi de sağlar (Mistzal, 2003, s. 15). Hatırlanacak ve unutulacaklar ifadeleri önem verilmesi ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir kavram olarak “kolektif bellek” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin gruba bağlılığını sağlayarak grup kimliğini pekiştiren kolektif bellek kavramı Halbwachs’a göre geçmişe ilişkin ve bir grubun üyelerinin ortak kimliğini temel alan bir takım paylaşılmış temsiller bütünüdür. (Halbwachs, Collective Memory, 1992, s. 45). Bu bahsi geçen kolektif bellek kavramının kolektif kimliğe ilişkin olarak üç aşamasından bahsedilmektedir. Bunlar kimliğin tanımlanması, kimliğin yüceltilmesi ve kimliğin haklılaştırılmasıdır (Licata L. O., 2005). Bu üç aşamanın ilki olan kimliğin tanımlanması aşamasında grubun geçmişi ile şimdiki zamanı arasında devamlılık hissi uyandırarak bir kimlik tanımlaması yapılır. Popüler inançlardan veya objektif olarak tarihten alınacak köken mitleri bahsi geçen kimliğin tanımlanması için kullanılan unsurlardandır. Kimliğin tanımlanması ile birlikte grup üyeleri diğerlerinden farklılaşarak gruba üye olanla olmayana ayırma imkânını sahip olmaktadır. Yaratılan bu köken mitlerinin bireyin zihninde canlı olarak kalabilmesi için bayraklar, şarkılar, hikâyeler, söylenceler gibi sembolik değerler ortaya çıkmaktadır (Volkan, 1999, s. 37). Bu sembollerle birlikte kolektif kimliğe süreklilik sağlanmakta ve geleceğe dair yeni geleneklerin yaratılması mümkün olmaktadır.

Kimliğin bir mayalanma süreci olarak kabul edilen kimliğin tanımlanması sürecinde kimlik, köken efsaneleri ile askeri cesaret hikâyeleri, müzik, edebiyat ve sanat örnekleri vasıtasıyla pekiştirilmektedir (Paksoy, 2005, s. 20). Kolektif belleğin kolektif kimlikle ilgili ikinci aşaması ise kimliğin yüceltilmesidir. Buna göre kimliğin çıkışında görülen belirsizliklerin ortadan kaldırılması, değersizleştirilmek istenen karşı grubun kimlik oluşumunda kökenlere belirsizlik atfetme, kendi geçmişindeki olumsuz bölümlerin çıkarılarak bireyler için olumlu bir kimlik ortaya çıkarmaktan bahsedilebilmektedir.

Fakat pozitif bir kimlik ortaya koymak için olumsuz geçmişin gösterilmemesi ve olumlu geçmiş inşa etmek sosyal yaratıcılığa hatta yeniden tarih yazımına kadar gidebilmektedir (Baumeister & Hasting, 1997, s. 280). Kolektif bellekle ilgili üçüncü aşama ise kimliğin haklılaştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da grup kimliğinin olumsuz nitelendirme ve değerlendirmelere karşı sebep olarak gösterilecek kötü tutum ve davranışın olumlu gerekçeler bulunarak haklılaştırılmasından bahsedilir. Bu durum kendi grubunu olumlu ve haklı hale getirmek için mümkünse rakip olarak görülen karşı grubu ötekileştirme ve kötüleme faaliyetine dönebilmektedir. Bu durum ise karşımıza iç grup kayırmacılığı kavramını çıkarmaktadır. Bu kapsamda grup kimliği edinmek ve benlik saygısını yükseltmek amacıyla için karşı grupla mukayesede grup her zaman kayırılır ve buna mukabil karşı grup ise küçümsenir (Doosje & Ellemers, 1997, s. 267). Sumner'ın "ethnocentrism" kavramlaştırması ile ortaya koyduğu bu durumda grup üyeleri grubu, moral dünyalarının tam merkezine koyar ve grubun üyeleri grup dışı bireyleri dışlama şeklinde tavır alırlar (Smith A. , 2002, s. 77). Kendi grubunu kayırma ve diğerlerini ötekileştirme faaliyeti grup kimliğinin inşası ve yüceltilmesi için kullanılan çeşitli pratiklerle karşımıza çıkmaktadır. Michener'in tariflediği bu pratikler şu şekilde belirtilmiştir;

İç gruba yaklaşımda, üyesi olunan grup kusursuz görülürken, dış gruplar zayıf ahlaklı ve yetersiz görülür. Üyesi olunan grubun değerleri doğru görülürken dış grupların değerleri tamamen reddedilir. Üyesi olunan grup güçlü görülürken dış gruplar zayıf görülür. Üyesi olunan grupta grup içinde iş birliği kurulurken, dış grupla asla iş birliği kurulmaz. Üyesi olunan grupta otoriteye riayet edilirken, dış grup otoriteleri reddedilir. Üyesi olunan grupta grup üyelerine güven duyulurken, dış grup üyelerine kesinlikle güvenilmez. Üyesi olunan grubun üyelerine karşı olumlu tutum geliştirilirken, dış gruplara karşı olumsuz duygular ve nefret sezdirilir (Michener, DeLamater, & Schwartz, 1990, s. 433).

Uluslaşma hareketlerinde grup kimliğinin yani bu durumda kullanılacak tanımı ile ulus kimliğinin, üyeler tarafından sürekli benimsenecek bir halde tutulması amaç olduğu için bunun doğallığından ziyade kurgulanmışlığı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Zira ulus Anderson'un da ifade ettiği gibi etnisitenin modern bir uzantısı değil aslında hayal edilmiş bir siyasi topluluktur (Anderson, 1991, s. 6). Bu durum ulus kimliğinin inşa süreci açısından üzerinde durulacak vaziyette olduğunu ortaya koymaktadır. 19.yüzyıl balkan uluslaşma hareketlerinden Bulgar uluslaşma hareketi, bahsedilen kolektif kimlik inşası ile ulusal kimliğin ortaya çıkarıldığı ideal bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Kolektif belleğin kolektif kimlikle ilgili üç aşamasının da görülebildiği bu örnekte kimliğin tanımlanması, kimliğin yüceltilmesi ve kimliğin haklılaştırılması aşamaları kolaylıkla incelenebilecektir.

19. YÜZYILDA BULGAR KİMLİK İNŞASI

1789 yılında başlayan ve etkileri sonrasındaki yıllar boyunca süren Fransız ihtilali, özellikle Avrupa'da siyasi ve sosyal değişikliklere sebebiyet vermiş ve birçok uluslaşma hareketinin de başlamasına yol açmıştır. Özellikle batı Avrupa'da aydınlanma fikirlerinin dinamikleri ile bireylerin benzerliklerinin ortaya çıkışı ve bu benzerliklerin bir araya getirilmesi ile uluslaşma hareketlerinin geliştiği görülmektedir (Gellner E. , 2008, s. 117-121). Fransız ulusçu hareketi veya Alman ulusçu hareketi buna örnek iken balkan uluslaşma hareketlerinde artık göze batan etnik farklılıkların etkisiyle ayrışmalar ve ötekileştirmenin daha fazla görüldüğü bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu tabloda bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda balkanlarda toprak bütünlüğünü korumak amacına karşı olarak, Rusya'nın yayılmacı politikalarının artan etkisi de zıtlıkların getirdiği çatışmayı tüm hararetiyle gözönüne sermiştir. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre Rusya'nın İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurabilme hakkına ve Rus büyükelçisi üzerinden Ortodoks uyrukların müracatlarını kabul

edebilme hakkına sahip olması ile Osmanlı İmparatorluğu kendi topraklarında özellikle Ortodoksların Rus manipölasyonuna tabi olmaması için farklı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Slavist Ortodoks etkisini kırmak isteyen imparatorluk, o zamana kadar Ortodoks cemaatin liderliğini yapan Rum patrikliğine daha çok etki alanı bırakmak faaliyetine girmiştir. Fenerli Rum ailelerin Rus etkisine açık bölgelere idareci olarak tayin edilmesi ile başlayan süreç, patrikhanenin kendi otoritesini güçlendirmek için Rum Ortodoks kiliseleri dışındaki kiliseleri kapatması ve Bulgar, Sırp ve Ulah gibi Rum olmayan piskopos ve rahipleri görevden alarak yerlerine Rumları ataması ile devam etti. Bu durum Rus Ortodoks etkisini kırmış fakat Rum Ortodoks birlikteliğine de tepkileri ortaya çıkarmıştır. Yerel kiliselerin kapatılması, yerel kiliselere bağlı okulların kapatılması, kiliselerde Yunanca dışında bir dil kullanımının yasaklanması gibi Patrikhanenin yaptığı tüm hareketler bölgede Rumlaştırma faaliyeti olarak görülmüştür (Karpas, 2004, s. 29).

Böylelikle Rum Ortodokslara olan tepki ile Balkan uluslaşmalarının ve özellikle Bulgar uluslaşmasının temeli atılmış oluyordu. Özellikle Ohrid'deki Bulgar başpiskoposluğunun kapatılmasından sonraki süreçte, eski usuldeki ibadetin kısıtlanarak özel bir izin üzerinden sadece Rila ve Hiliander manastırları gibi dağlara gizlenmiş manastırlarda yapılmasına müsaade edilmesi ve eski kilise Slavcası yerine Yunanca ibadet mecburiyeti Bulgar Uluslaşma hareketini başlatan önemli durumlar olarak dikkati çekmektedir (İnalçık, 1992, s. 19) (Aydın, Balkanlar'da İsyan; Osmanlı İngiliz Rekabeti Bosna Hersek ve Bulgaristan'da Ayaklanmalar , 2005, s. 136). Yunancanın baskın hale gelmesi ve yerel Bulgar kiliselerinin etkisini kırılması amacıyla Tırnova Katedralindeki eski Bulgar kütüphanesinin Rum Papaz Hiliarion tarafından yakıtılması da Bulgar dilinin terk ettirilmesi maksadını gösteren keskin bir olay olarak dikkati çekmektedir. (Jirececk, 1876) (İnalçık, 1992, s. 46). Bu dinsel ve dilsel baskılara bir tepki olarak ise Sofya yakınlarındaki Hiliander manastırında Peder Paisii'nin "Bulgar halkının, çarların ve Azizlerinin

Tarihi” adlı eseri Bulgar uluslaşma hareketinin bir başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır (İnalçık, 1992, s. 20). Bu örnek aynı zamanda kolektif belleğin kolektif kimlik inşası kapsamında kimliğin tanımlanmasına karşılık gelmektedir. Zira bu eserle tarihi bir atıfla kökene dair argümanlar ortaya konulmaktadır. Avrupa’nın birçok yerinde 1848 ihtilallerinin yarattığı hararetili vaziyette Panslavizmin yükselen etkisi ile Bulgar uluslaşma hareketine kendi menfaatine göre destek vermek isteyen Rusya’da Çar I. Nikola tarafından Rus filolog Jorge Vanelin’e yazdırılan Eski ve Yeni Bulgarlar adlı eser de kimliğin tanımlanmasında önemli bir örnek olarak görülmüştür. Fakat Bulgarların Slav kökenli oldukları iddiası ile yazılan bu eserle yeni bir kimlik tanımlaması ve inşası çabasıyla Bulgar uluslaşma hareketi farklı bir mecrada ivmelendirmiştir (Kohn, 2007, s. 73). Kimliğin tanımlanması açısından dilbilimsel çalışmalara örnek olarak ise Peter Baron’un Bulgar alfabesi çalışmaları ve Neofit Hilendarski Bozveli’nin ilk Bulgarca gramer kitabı gösterilebilir (Dimitrov, 1983, s. 173) (Aydın, Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına, 1996). Kimliğin yüceltilmesi aşamasında ise Bulgarlık bilincini beslemek için 1835 yılından sonra ilki Gabrova’da Aprilov tarafından açılan modern Bulgar okulları önemli bir fayda sağlamıştır (Allen, 1919, s. 155). Bulgarlık bilincini besleyecek bir başka alan ise 1828 yılında Samokov’da açılan ilk Bulgar matbaası ile kendini göstermiştir. Bu tarihten 1876 yılına kadar edebi eserlerle birlikte coğrafya, dilbilgisi ve tarih kitapları tasnifi ile toplam 1743 kitap basılmıştır (Aydın, Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına, 1996, s. 26) (Şimşir, 1989, s. 42) Bulgar uluslaşma hareketine bahsi geçen Panslavizm etkisi ile destek veren Rusya ise Slav Birlik Cemiyeti üzerinden faaliyet göstermiştir. Cemiyetin bölgedeki temel faaliyeti, Bulgar uluslaşma hareketine destek vermek ve daha da ileri olarak Bulgar bağımsızlık fikrini beslemek olmuştur. Bu amaçla Bükreş Bulgar İhtilal Komitesi, Gizli Merkez Bulgar Komitesi, Genç Bulgaristan ve Bulgar İhtilal Merkez Komitesi gibi komiteler kurulmuş ve silahlı ayaklanma hareketlerine girişilmiştir (Pehlivan, 2019, s. 15-25). 1835 yılındaki Tırnova, 1841 yılındaki Niş,

1850 yılındaki Vidin ve 1876 yılındaki Bulgar ayaklanmaları bilinen büyük silahlı ayaklanmalar olarak sıralanmaktadır (Turan, 1998, s. 42). Silahlı ayaklanmaların yaratmış olduğu terör hali, inşa edilen Bulgar ulus kimliğinin olumsuz nitelendirilecek tarafı olarak kabul göreceği sebebiyle olumlu gerekçeler bulunarak haklılaştırılmaya çalışılmıştır. Öncesinde de bahsedildiği gibi kimliği haklılaştırma durumu rakip olarak görülen grubu ötekileştirme ve kötüleme faaliyetine dönebilmektedir. Bulgar silahlı ayaklanmalarında bu karşı grubu kötüleme faaliyeti, Avrupa Kamuoyunda yer bulmuş ve özellikle İngiltere'deki basın yayın faaliyetleri ile mağduriyet imajıyla kimlik haklılaştırılması sağlanmıştır.

İNGİLTERE BASININDA 1876 BULGAR AYAKLANMALARI

İngiliz basınında özellikle 1876 Bulgar ayaklanmasının, mağduriyet imajı ile birlikte haklı bir ayaklanma olarak gösterilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ayaklanmayı bastırmasının bir Hristiyan kıyımı olarak anlatılması kimlik haklılaştırılması açısından önemli bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır (Kutlu, 2007, s. 100). Mayıs ayında başlayan 1876 isyanının bir müddet sonrasında Haziran ayında Londra'da basılan Daily News gazetesinde Edwin Pears tarafından hazırlanan ve *from our own coresspondent* notu ile *kendi muhabirimizden* ibaresi kullanılarak isimsiz olarak yayınlanan haberde, ayaklanma sırasında Türklerin Bulgarlara karşı bir katliam yaptığı belirtilmiştir (The Daily News, 1876). Bunun yanında aynı günlerde Manchester'da basılan Manchester Curier and Lancashire General Advertiser gazetesinde de Müslüman zulmü başlıklı bir haber çıkmıştır. (Advertiser, 1876) Ayrıca aynı dönemdeki diğer gazetelere baktığımızda The Bradford Observer'da Bulgaristan'da Müslüman Zulmü, (The Bradford Observer, 1876) The Scotsman'da Bulgaristan'da Türk Zulmü (The Scotsman, 1876), Todmordenand District News'te Bulgaristan'da Müslüman Zulmü, Katliamlar ve

Yangınlar (Todmorden and District News, 1876), The Dundee Curier'de Türk Zulmü, Köyler ve Manastırlarda Korkutan Yıkımlar (The Dundee Curier, 1876) başlıklı haberlerin yayımlandığı görülmektedir.

Bu haberlerle İngiltere kamuoyu manipüle edilirken konunun parlamentoya getirilmesi ise o dönem iktidarda olan Disraeli hükümetini konuya karşı duyarsızlık göstermesi sebebiyle zor duruma sokmuştur (The Daily News, Imperial Parliament, 1876). Lordlar kamarasında Dışişleri Bakanı Derby'ye konu hakkında soru sorulduğunda, bakan kendisine gelen bilgilerin kesinlikle haberleri doğrulamadığını belirtmiştir (The Daily News, The Massacres in Bulgaria, 1876). Hükümet haberlere itibar etmiyorken dezenformasyon ilerleyen tarihlerde de devam etmiş yine The Daily News gazetesinde ilerleyen günlerde çıkan haberlerle bölgede olan gelişmeler kapsamında Türkler tarafından 60 köyün yakıldığı, daha önceki ölü sayılarına göre yükselen bir halde 12000 kişinin öldürüldüğü, 40 Bulgar kızına tecavüz edildiği ve sonrasında bu kişilerin canlı canlı yakıldığı, 1000 kadar Bulgar kızının Filibe'de köle olarak satıldığı, 10.000 Bulgar'ın hapishanelerde işkenceye tabi tutulduğu; Tatar-Pazarcık bölgesinde Bulgar kadın ve çocukların katledildikleri ve kesilen başlarla dolu arabalarla başıbozukların geçit töreni yaptıkları gibi kamuoyunu vicdanen etkileyecek, Türklerden ve tepki göstermeyen İngiltere hükümetinden nefret edilmesini sağlayacak durumlar ifade edilmiştir (Bağçeci, 2012). Gladstone muhalefетinin baskısına maruz kalan Disraeli hükümeti bu konudaki sorulara cevap bulabilmek için İstanbul Büyükelçiliği ve Edirne Konsolosluğu üzerinden bölgede inceleme ve raporlama faaliyetine içine girdiği bilinmektedir. Fakat bu raporlarda çıkan isyanlara müdahalenin sert ve kaçınılmaz olduğu bilgisiyle, basında çıkan haberlerin teyidi için sadece Rus ve Bulgar kaynaklardan bilgi geldiği, bu bilgilerin de bariz bir şekilde abartılı olduğu ve dolayısıyla gelen bilgilere güvenilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Gönderilen raporlardan bir kısmı basında da yer bulmuştur (The Morning Post, 1876). Bunlardan önemli bir örnek olarak Rusçuk konsolosu

Prophy'nin 13 Temmuz 1876'da gönderdiği rapor dikkati çekmektedir. Buna rapora göre bölgede olayların Rusya'nın kışkırtmaları yüzünden meydana geldiği ve asıl katliama uğrayanların Bulgarlar değil Türkler olduğu belirtilmiştir (Aydın, Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına, 1996, s. 114) (Küçük, 1980). Fakat yine de İngiliz basınındaki Bulgarların mezalime uğradığı haberlerin devamı ve Gladstone'un Bulgar olaylarını kendi işine yarayacak haliyle anlatan ve bir manipölasyon örneği sayılacak "The Bulgarian Horrors and The Question of The East" adlı kitabının basılıp kamuoyunu etkilemesi ile birlikte Bulgar isyanları haklı ve mazlum bir hareket olarak algılanmıştır. Buna göre Gladstone'un ifadesiyle, Türklerin berbat ettikleri yerden çıkarılmaları gerektiği İngiliz kamuoyuna kabul ettirilmiştir. (Gladstone, 1876, s. 9)

Sonuç olarak Osmanlı imparatorluğunun 18. yüzyılın sonuna doğru iyiden iyiye yaklaşan Rus etkinliğini azaltabilmek için Fener Rum Patrikhanesine Balkanlar bölgesinde etkinlik fırsatı vermesi ile birlikte Rum baskısı altına giren ve Halbwachs'ın ifade ettiği kolektif belleğin kolektif kimliğe ilişkin üç aşamasından ilki olan "kimlik tanımlaması" faaliyetine başlayan Bulgarlar, Bulgar kimliği inşasında önemli bir adım atmış ve sonrasında dilbilimsel çalışmalar, basın yayın faaliyetleri, edebi ve sanatsal ürünlerle yeni kimliği grup üyelerine benimseterek "kimliğin yüceltilmesi" aşamasını yürütmüşlerdir. Özellikle Rusya'nın panslavist fikirleri çerçevesinde bu faaliyetlerinin yanında, Bulgarlara Slav Yardım Derneği ve Slav Birlik Cemiyeti yapılanması altında Bükreş Bulgar İhtilal Komitesi, Gizli Merkez Bulgar Komitesi, Bulgar Cemiyeti, Genç Bulgaristan ve Bulgar İhtilal Merkez Komitesi gibi örgütlenmelerle ayaklanma ve bağımsızlık hareketlerinde de yardımı, kimlik inşasında bir sonraki aşamaya geçmeye büyük katkı sağlamıştır. Çıkarılan isyanlarla birlikte Bulgar çetecilerin, köy basma, toplu kıyım, gasp, tecavüz, köy yakma gibi faaliyetleri yeni inşa edilen kolektif belleğin ve kimliğin olumsuz kalacak yanları olarak görülünce ise, bu olumsuz tarafların mağduriyet olarak gösterilmesi ve "kimliğin haklılaştırılması" özellikle son bölümde

bahsini yapmaya çalıştığımız basın yayın faaliyetleri üzerinden kamuoyu oluşturularak sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Gellner, E. (1964). *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Brown, J. (1998). *The Self*. New York: Psychology Press.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kymlica, W. (1995). *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press.
- Tajfel, H. (1978). *Interindividual Behaviour and Intergroup Behaviour. Differentiation between Social Groups*. London: London Academic Press.
- Turner, J. (1975). Social Comparision and Social Identity: Some Prospects for Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1-34.
- Halbwachs, M. (1992). *Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Göka, E. (2004). *Topluluklar ve Zihniyetleri: Grup Varlığı olarak İnsan*. Ankara: Odak Yayınları.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology Vol I*. NY: Henry Holt and Co.
- T.R.Sarbin. (1952). A Preface to a Psychological Analysis of The Self. *Psychological Review*, 59(1), 11-22.
- T.R.Sarbin. (1952). A Preface to a Psychological Analysis of the Self. *Psychological Review*(59(1)), 11-22.
- Kinch, J. (1963). A Formalized Theory of Self Concept. *American Journal of Sociology*, 68(4), 481-486.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Kavramlar ve Yaklaşımlar Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Cooper, J., & Fazio, R. (1986). *The Formation and Persistence of Attitudes that Support Intergroup Conflict*. Chicago: Nelson-Hall.
- Evans, P. (1997). The Eclipse of the State? Reflections on Stateness in an Era of Globalization. *World Politics*, 50(1), 62-87.
- McMichael, P. (2012). *Devlopment and Social Change: A Global Perspective*. Los Angeles: Sage.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology Vol I*. Nk: Henry Holt and Co.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology Vol I*. NY k: Henry Holt and Co.

- Brown, J. (1998). *The Self*. New York: Psychology Press.
- Higgins, E. (1987). Self Discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Sarbin, T. (1952). *Psychological Review*(59(1)), 11-18.
- Şerif, M., & Şerif, C. (1965). *An Outline of Social Psychology*. New York: Harpers & Brothers.
- Abrams, D., & Hogg, M. (1990). *Social Motivation, Self-esteem and Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. Springer-Verlag Publishing.
- Bilgin, N. (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Brown, R. (1988). *Group Processes: Dynamics within and between Groups*. Oxford: Basil Blackwell Inc.
- Tajfel, H. (1971). Social Categorization and Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- Simmel, G. (2008). *Bireysellik ve Kültür*. İstanbul: Metis Kitap.
- Jung, W. (1995). *Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*. Ankara: Ark Yayınları.
- Kovel, J. (1994). *Tarih ve Tin: Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kelly, C. (1993). Group identification, Intergroup Perception and Collective Action. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 59-83.
- James, W. (1920). *Letters Vol I*. Boston: Atlantic Monthly Press.
- Bennington, K. F. (1989). Review of A way of looking at things: Selected papers of Erik H. Erickson 1930-1980 [Review of the book A way of looking at things: Selected papers of Erik H. Erickson 1930-1980, by S. Schlein, Eds.]. *Psychotherapy: Theory, Research, practice, Training*, 26(3), 411-412.
- Mistral, B. (2003). *Theories of Social Remembering*. Berkshire, England: Open University Press.
- Halbwachs, M. (1992). *Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Licata, L., & Klein, O. (2005). Regards Croisés Sur un PAsse Commun: Ancien Colonies et Coloniaux Face à L'action Belge au Congo. In L. L. Margarita Sanchez-Mazas, *L'Autre: regards psychosociaux* (pp. 241-278). Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Licata, L. O. (2005). Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. In L. L. Margarita

- Sanchez-Mazas, L'Autre: *Regards Psychosociaux* (pp. 241-278). Grenoble: Press Universitaires de Grenoble.
- Volkan, V. (1999). *Kanbağı: Etnik Gurudan Etnik Teröre*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Paksoy, H. (2005). *Etnik ve Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?* (O. Karatay, Trans.) Çorum: Karam Yayınları.
- Baumeister, R., & Hasting, S. (1997). Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves. In J. Pennebaker, D. Paez, & B. Rimé, *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (pp. 277-293). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Doosje, B., & Ellemers, N. (1997). Stereotyping Under Threat: The Role of Group Identification. In R. Spears, P. Oakes, N. Ellemers, & S. Haslam, *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life* (pp. 257-272). Oxford: Blackwell Publishing.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Michener, H., DeLamater, J., & Schwartz, S. (1990). *Social Psychology*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities*. London: Verso.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Karpat, K. (2004). *Balkanlarda osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Ankara: İmge Yayınları.
- İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Aydın, M. (2005). *Balkanlar'da İsyan; Osmanlı İngiliz Rekabeti Bosna Hersek ve Bulgaristan'da Ayaklanmalar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Jirecek, K. (1876). *Geschichte der Bulgaren*. Prag: Verlag von F. Tempsky.
- Kohn, H. (2007). *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*. Ankara: İlgı Yayınları.
- Dimitrov, İ. (1983). *Bulgar Tarihi*. Sofya.
- Aydın, M. (1996). *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*. İst.: Kitabevi Yay.
- Allen, W. (1919). *The Turks in Europa*. London: John Murray.
- Şimşir, B. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pehlivan, İ. (2019). *Osmanlı'da Terör; Bulgar Komitacıları ve Balkanlardaki İhtilal Faaliyetleri*. Ankara: Karakum Yayınları.
- Turan, Ö. (1998). *Bulgaristan'daki Türk Azınlığı 1878-1908*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Advertiser, M. C. (1876, June 24). *Moslem Atrocities in Bulgaria*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000206/18760624/049/0006>
- The Daily News. (1876, June 23). *Moslem Atrocities in Bulgaria, Constantinople June 16*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000051/18760623/016/0005>
- The Bradford Observer. (1876, June 24). *Moslem Atrocities in Bulgaria*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000155/18760624/062/0006>
- The Scotsman. (1876, June 24). *Turkish Atrocities in Bulgaria*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000540/18760624/201/0006>
- Todmorden and District News. (1876, June 30). *Moslem Atrocities in Bulgaria, Massacres and Burnings*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0001940/18760630/019/0003>
- The Dundee Courier. (1876, July 19). *The Turkish Atrocities, Frightful Destruction of Villages and Monasteries*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000269/18760719/017/0003>
- The Daily News. (1876, June 24). *Imperial Parliament*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000051/18760624/004/0002>
- The Daily News. (1876, June 24). *Imperial Parliament*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000051/18760624/004/0002>
- The Daily News. (1876, June 27). *The Massacres in Bulgaria*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000051/18760627/004/0002>
- Bağçeci, Y. (2012). İngiltere parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı. *International Journal of Social Science*, 24, 211-235.
- The Morning Post. (1876, August 11). *Affairs in Turkey*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000174/18760811/020/0005>
- Küçük, C. (1980). Bulgar İhtilalinin İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı tepki ve Bunun Osmanlı İngiliz ilişkilerine Tesiri. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*(8-9), 117-166.
- Gladstone, W. (1876). *Bulgarian Horros and the Question of the East*. London: Clowes and Sons.

Melek BULUT BARDAKÇI*

RUS DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ DOĞU-BATI ÇATIŞMASI: SLAVOFİLLER VE BATICILAR

Rus siyasal düşüncesindeki Doğu-Batı tartışmalarının temel sorunları tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde Slavofil ve Batıcılık biçiminde adlandırılan iki temel siyasal akım üzerinden, Rusya'nın geçmişine ve geleceğine dair yapılan atıflar ve üretilen teoriler Rus düşüncesini geliştirmiş ve şekillendirmiştir. Öncelikle bu iki temel düşünce akımının temellerine bakıldığında Batıcılığı temsil eden tarihsel meşruiyet anlatısı 11. yüzyıl Büyük Novgorod Cumhuriyeti olurken Slavofilleri temsil eden meşruiyet anlatısı ise 15. yüzyılda ortaya çıkan Moskova Devleti üzerinden temellendirilmektedir (Gafarov, 2022, s. 29). Rus devletinin kurulması ve ulusal kimlik kazanma sürecinde çeşitli dış etkenlerin sürekli olarak belli bir ağırlığının olduğu bilinmektedir. İlk Rus knezliklerini kuranlar kuzeyden gelen Avrupalı Vareg-Normanlar olurken, Moskova Devleti dinsel ve kültürel konular söz konusu olduğunda Bizans'a, askeri ve siyasi konularda ise bozkır kültürünün taşıyıcısı Altın Orda devletinden etkilenmiştir. Rusların iki atasının da Asyalı olmasının Ruslara

* Yüksek Lisans öğrencisi. Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. melekbulutbardakci@gmail.com ORCID: 0000-0002-2829-152X

yüklediği “boyunduruk” Rus siyasal yönetim sistemine miras kalacak iki temel geleneği de beraberinde getirmiştir: Birincisi, serflik sistemi, ikincisi Avrupalı olmayan dini ve kültürel ittifak (Korkmaz, 2006, s. 21). Bu durumda Rus toplumunun dünya tarihine çok geç katılmış olması ve kazandığı kimliğin esas olarak çeşitli dış kaynaklara bağlı olması, Rusya’nın Doğu-Batı ayrımındaki yerinin belirlenmemiş olmasına yol açarak onu arada kalmış bir ülke konumuna itmiştir. Rusya’nın herhangi bir tarafa tam anlamıyla ait olamama durumu aslında kendi başına karar verme ayrıcalığına da sahip olmasını sağlamıştır. Bu özellik ileride Slavofiller ve Batıcıların ortak nokta da birleşeceği önemli bir özellik olarak düşünce tarihinde yerini almıştır. Bu durum karşısında ortaya atılan fikirler daha çok Rus kimliğine dönük bir tartışma olmaktan çok Rus geleceğini belirlemeye dönük düşünceler olmuştur (Mackenzie & Curran, 1982, s. 305). Örneğin; Avrupa’yı kurtaracak olanın bir Slav aşısı olduğu ve Avrupa’nın manen tükendiği Rus milliyetçileri tarafından güçlü bir biçimde dile getirerek Rusların gelecek için misyonunu belirlemişlerdir (Koyre, 1994, s. 115).

Rusya’nın Doğu-Batı ayrımındaki yerinin belirlenememiş olmasındaki diğer bir etken oryantalist bakış açısının Batı’da Türklere karşı var olan şarkiyatçı ön yargılar gibi Rusya’yı da kapsamış olmasıyla açıklanabilir (Erkan, 2017, s. 54). Rusya’nın Batı’nın ötekisi olmasında iki önemli gerekçenin öne çıktığı düşünülmektedir. Birincisi, Rusya’nın Hristiyanlığın doğu kolu olan Ortodoksluğu tercih etmesi, ikincisi ise Asyatik özellikler taşıyan bir toplum olmasıdır. Asyatik toplumlarla ilgili “doğu despotizmi”,¹ “geri kalmışlık”, “demokratik

¹ Bu kavram ilk olarak 18. yüzyılda Montesquieu’nun “İran Mektupları (Lettres Persanes 1721)” nda kullanılmış ve siyasal rejimlerin, iklim ve coğrafya gibi tabii etkiler altında şekillendiğini belirtmiştir. Batı’da olduğu gibi Doğu’da monarşilerin ortaya çıkmaması ve despot bir yönetim tarzının hüküm sürmesinin nedenini tarımsal üretimle açıklamıştır. Ona göre Batı, iklim şartları elverdiği için tarımını yağmur suyu ile yaparken, Doğu’da sulama zorunluydu ve insanlar köle olarak despot bir yönetim altında kullanılıyordu. Bundan hareketle Montesquieu oryantalist dürtülerle, köleliğin Asya’ya özgürlüğün ise Batı’ya has bir özellik olduğu sonucuna varmıştır. Daha fazla ayrıntı için bkzn: M. Murat Taşar. Batı’nın Kendi Kimliğini İnşa Sürecinde Öteki

düşüncelere uygunsuzluk” “barbarlık” gibi pek çok oryantalist kavram devreye girmektedir. Karl Marks, Ruslar için “hantal Moğol” ifadesini kullanırken F. Engels ise 1853 tarihli bir makalesinde Çarlığı Doğu’ya özgü devlet despotizmini yansıtan yarı-Asyatik bir devlet olarak değerlendirmiştir (Çakır, 2018, s. 675). Batı’nın Rusya’ya karşı sergilediği bu tutumlara hiddetle karşı çıkan Dostoyevski, önyargıları nedeniyle Batıyı eleştirerek Avrupa’yı Asya’nın şiddetli saldırılarından Rusların koruduğunu, hatta batılı değerleri ile Rusya’nın Asya da ki temsilci rolünü açıklayarak Rusların Asya’ya Avrupa medeniyetini taşıdığını savunmuştur. (Dostoyevski, Bir Yazarın Günlüğü, 2012, s. 1198). Moğol hakimiyeti öncesi, Novgorod Cumhuriyeti ve Kiev demokrasisi Rusların Avrupalı kökenlerini kanıtlamaya çalışan araştırmacılar ve Rus entelektüelleri için önemli gerekçeler sunmaktadır. Novgorod ve Kiev entelektüellerin gözünde birer Batı Avrupa kentleriydi; Novgorod farklı etnik grupları bir arada temsil eden boyarlardan oluşan “veçe’ ye” yani halk meclisine sahipti ve toplumsal yapısı neredeyse Kuzey Avrupa ile aynı zamanda ortaya çıkan şehirlere, yine Avrupa ile eşit düzeyde gelişim gösteren ticaret, zanaatçılık ve küçük ölçekli sanayiye dayanmaktaydı (Korkmaz, 2006, s. 21). Rus entelektüellerine göre eğer Moğol istilası olmasaydı bu kentler daima Avrupa medeniyetinin bir parçası olarak kalacaktı. Bu varsayımın yanında tarihsel gerçekçiliğe bakacak olursak eğer; Kiev’in Moğollar tarafından istilasının ardından Avrupa ile bağlantısı kesilen Rusya, Coğrafi keşiflerle birlikte gerçekleşen bilimsel devrimler Avrupa’yı yeniden şekillendirirken artık bir parçası olmadığı Avrupa’da yaşanan Rönesans ve Reform hareketlerinin dışında kalmıştır. Bu durum dini görüş ile var olan ayrılığa ek olarak, tüm Avrupa’yı saran Roma etkisinin Rusya’ya ulaşmamasına da neden olmuştur. Bu geri kalmışlık Dostoyevski’ye göre Avrupa’yı Asya’dan korurken yaptığı fedakârlıkların zorunlu bir sonucudur (Ayas, Batı Sorunu

Çerçevesinde Dostoyevski'de Türk ve Doğu Algısı, 2013, s. 255). 1439 tarihinde Floransa Konsili kararlarını reddeden Ruslar, Rus kilisesini İstanbul Patrikliğinden tamamen ayırarak Batı ile arasına yeni bir anlaşmazlık sokmuştur (Vernadsky, 2019, s. 112). Ayrıca 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi üzerine Rusya'nın "Üçüncü Roma Nazariyesi" ² ni kabul etmesi Rusya'yı Batı'dan daha da uzaklaştırmıştır.

RUSYA'NIN BATI'YA YÖNELMESİ

Rusya'yı güçlü bir devlet haline getirme ve ülkeyi modernleştirmeyi amaçlayan reformların öncüsü Çar I. Petro (1682-1725)'dur. Onun başlattığı modernleşme ve reform hareketleri, Rusya'nın siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Ülkede modernleştirmenin yanında toplumsal bir devrim gerçekleştirerek geleneksel yapıyla mücadele etmiş, ilhamını ise çocukken yaşadığı Alman mahallesinden ve çar olmadan önce kimliğini gizleyerek gidip bir yıl kaldığı Avrupa'dan almıştır. Reformlarını gerçekleştirmek için aristokrasiden kiliseye kadar birçok kurumla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Eski inananlar arasında Batılılaşmaya karşı güçlü bir muhalefetin var olması hükümetin muhaliflere zulmetmesiyle sonuçlanmıştır (Tolz, 2001, s. 73). Petro, Boyarlar Meclisi ve Zemksi Sobor gibi geçmişe ait kurumları kaldırıp onların yerine Devlet Senatosu'nu kurmuş böylelikle devleti bir bakıma Avrupa'dakilere benzetmek istemiştir. Daha sonraki dönemlerde Petro'nun reformları eleştirilirken önemli atıflardan biri bu meclislere olmuştur. Çünkü Petro öncesi dönemde devlet yönetiminde otokrasi etkisinin az olduğu vurgulanarak, otokrasi Petro'nun bu reformu ile Rus Devletinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği dile getirilmiştir.

² Bu iddia ile Ruslar Bizans'ın mirasını devralmıştır. Daha öncesinde dünya hâkimiyetinin merkezi Roma'ydı sonrasında Bizans 'Yeni Roma' oldu. Her iki Roma da düştü ancak Üçüncü Roma ayakta, o da Moskova'dır. Hristiyanlıktaki "mukaddes teslis" gereğince Dördüncü Roma olmayacaktır.

Onunla Rusya geri dönülmez bir şekilde yönünü Batı'ya ve Batı'da ortaya çıkan fikirlere dönmüştü ancak Petro'nun reformlarının sonuçları aslında II. Katherina döneminde karşılık bulmuş bu nedenle tarihçiler Rusya'da özel anlamıyla Aydınlanma akımının II. Katherina döneminde başladığını noktasında birleşmektedir (Walicki, 2013, s. 27). G. Hosking, 18. yüzyıl Rus çarlarının Rusya'yı Avrupalılaştırma girişimlerinin aslında Rus ulus inşa etme projesini engellediğini savunmuştur. Ona göre hem 17. yüzyıl sonlarında Rus Ortodoks Kilisesi'ndeki bölünme hem de 18. yüzyılda Batı kültürlerinin ve ahlakının geniş çapta ödünç alınması, Rus yerli geleneklerinin reddi anlamına geleceğinden bu gelenekler, birleşik bir Rus ulusal kimliği inşa etmenin temeli olarak hizmet edebilirdi ancak bunun olmadığı görülmektedir (Tolz, 2001, s. 69).

Petro'nun modernleşme reformlarının en büyük adımı bataklıklar üzerine kurduduğu bir şehir olan St. Petersburg' tur. Burası Moskova'nın aksine Rusya'nın Avrupa'ya deniz yoluyla açılmasını sağlayacak olan kapısıdır. Son derece önemli bir liman şehri ve ticari ilişkileri uzun nehirlerle Rusya'nın içlerine dek taşıyabilecek bir konumda bulunması buranın Petro'nun denizlerde egemenlik kurma siyasetinin bir simgesi durumundadır. Ayrıca Petersburg, Moskova'nın temsil ettiği geleneksel değerlere ve eski Rus halkına karşı kurulmuş bir şehirdi, Batı'nın penceresiydi ve yeni olanı yeni büyük Rusya'yı temsil ediyordu. Bu şehir Avrupa'dan getirilen mimarlar tarafından tamamen batılı bir biçimde inşa edilmiştir. Petersburg aslında siyasal amaçlarla kurulmuş bir şehir ve tüm şehir bir tiyatro sahnesi gibi yapılmıştır. Şehrin kuruluşu yukardan aşağı, zorbaca yürütülen ve dayatılan bir modernleşme tarihinin en dramatik biçimi olmuştur (Erkan, 2017, s. 58). Aynı zamanda Petersburg ve Moskova coğrafi konumları nedeniyle dönemin düşünce akımlarınca Batı ve Doğu arasındaki zıtlığı anlatan simgelerdir. Nikolay Karamzin, 'boş bataklıklardan' güzel bir şehrin kurulması mucizesini anlatmak yerine, 'Petersburg ceset ve gözyaşı üzerine kuruludur' diye aktarırken Nikolay Gogol, şehri alaycı bir şekilde bir Alman kâtipi olarak

adlandırıp yerli Rus geleneklerinin sembolü olan Moskova'yı 'gerçek bir Rus tüccar karısı' olarak tanımlamıştır (Tolz, 2001, s. 65). Birçoğuna göre Batılı olarak yaratılan Petersburg, bir kopuşun önünü açarak aydınlar ile halk ve yöneten ile yönetilen arasındaki ideolojik bağı koparmıştır (Erkan, 2017, s. 59). Batılılaşmış seçkinlerin kendi ülkesine yabancılaşmaya başlaması ve Rus olan her şeyi reddeden Rus soylularının varlığına karşılık, Rusların Batı'da kendilerini tam olarak evlerinde hissetmeme sorunuyla çelişkilidir. Vasily Klyuchevsky, Petro'nun reformlarının ürünü olan bu Rusları şöyle tanımlamıştı: "Avrupa'da onları giyinmiş Tatarlar olarak görüyorlardı ve hemşerilerinin gözünde onlar, Rusya'da doğmuş Fransızlardı" (Tolz, 2001, s. 74). Petro'nun getirdiği modernleşme sonucunda, Rus aydınlarının belkemiğini oluşturacak olan devlet kadroları reformlar sonucunda Avrupalılaşmış, buna karşılık halk Rus kalmıştır. Petro döneminden itibaren hükümet, eğitimin halk arasında yayılmasını her zaman otokrasiye potansiyel bir tehdit olarak gördüğünden, eğitim programları tutarsız bir şekilde uygulanmıştır (Tolz, 2001, s. 5). Dostoyevski'nin de üzerinde sıklıkla durduğu sorun, entelektüeller zamanla Rusya'nın geçmişinden koparken Rus gelenekleri ve Rus tarihini köylülerin muhafaza etmiş olması, aydınlarla halkın farklı dünya görüşleriyle birbirine yabancılaşmasıdır (Ayas, Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik, 2010, s. 24). Bu iki Rusya'nın çoğu zaman yukarıda anlatıldığı gibi birbirinden tamamen farklı olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Lev Tolstoy'un eseri *Savaş ve Barış*'ta, zengin bir aristokrat aileye mensup genç bir kadın olan Natasha Rostova, Serf eşrafından tanıdığı birinin evine misafir olur, bir Rus halk kıyafeti giyip halk dansı yapmaya başladığında, Nataşa'nın dansında bu iki Rusya arasındaki karmaşık etkileşim açığa çıkmaktadır.

II. Katherina (1762-1796), Petro sonrası reform geleneğini devam ettirip bir Rus entelijansiyası meydana getirmeye çalışmıştır. Katerina'nın "Aydınlanmış monark" olma fikrini sadece dönemin önemli Fransız filozofları (Diderot, Voltaire ve Montesquie) ile olan

ilişkileri değil aynı zamanda iktidarının ilk dönemlerinde oluşturduğu kanunlarda görmek mümkündür. Onun dönemiyle birlikte Fransız Aydınlanması düşüncesinin ülkeye girip yayılmasının ardından Rusya’da, profesyonel filozofların işledikleri, dinin etkisinden kurtulmuş gerçek bir Aydınlanma felsefesinin doğuşu izlemiştir (Walicki, 2013, s. 38). Rusya’nın bir Avrupa devleti olduğunu kanıtlamak için Aydınlanmanın doğal hukuk kuramına inandığını göstermek amacıyla buna uygun yasalarla birlikte otokrasi ağırlıklı maddelerinde bu “Yasama Komisyonu” içerisinde yer alması, Katerina’nın yaşadığı “Aydınlanmış monark” mı yoksa “Aydın despotizmi” mi? ikilemini daha en baştan ortaya çıkarmıştır. 1767’de kurulan yasama komisyonu 564 temsilciden fakat serflerin temsilcileri olmadan oluşturulmuş bir süre sonra amaçsız bir anlam kazanmıştır. Yine de bazı radikalci üyelerin köylüler için ‘makul ve insanca’ haklar istemesi üzerine 1768’de Osmanlı ile yapılan savaş bahane edilerek dağıtılmıştır. 1773-1774 yılında yaşanan Pugaçev ayaklanması II. Katerina’yı oldukça zora sokmuş olacak ki bu “yasama manyaklığını” bırakarak otokrasiye sıkı sıkı sarılmıştır (Walicki, 2013, s. 36). Aydınlanma fikrine son veren olay olan 1789 Fransız ihtilali sonrasında ihtilalin düşünsel temellerini atan Voltaire, d’Alembert gibi filozoflarla tüm bağını kesmekle yetinmeyip ihtilalin yaydığı fikirlerin Rusya’ya girmesini engellemek için 16 Eylül 1796’da sansür kanunu çıkartarak dönemin önemli aydınları olan Radişçev ve Novikov’u sürgün ettirmiştir (Acar, 2020, s. 193). Belirtilenler üzerine Katerina’nın bu ikiyüzlü despotluğu ile “Aydınlanmış monark” olma fikrinin kötü sonuçlandığı görülmektedir. Ancak bu durum Katerina’nın Rus Kültür ve düşünce tarihindeki yerini alaşağı etmemiş Rus şair Mihail Heraskov’un “Petro Ruslara vücut verdi, Katerina ise ruh vermiştir” dizelerinde övgüyle yer almıştır.

19. yüzyıl Rusya için oldukça hareketli ve geçişlerle dolu bir dönemi temsil etmektedir. Fransız Devrimi’nin ardından 1800 yılında ortaya çıkan Napolyon tehlikesi ile Avrupa ve İngiltere karşı karşıya kalmıştır. I. Aleksandr’ın (1801-1825) idaresi altındaki Rusya, bu

dönemde Avrupa ile iyi ilişkiler kurmuş, Napolyon Savaşları'nda Fransa'ya karşı savaşmış ve muzaffer bir komutan, "Avrupa'nın kurtarıcısı" olarak Paris'e girmiştir. Artık Rusya tartışmasız olarak Avrupa siyasetinde önemli bir rol oynayan devlet olmuştur. Bu dönemin bir diğer özelliği de modernleşmeye karşı verilen tepkilerin en güçlüsü olan milliyetçilik akımının Rusya da yer bulmasıyla gelişen Rus milliyetçiliğidir. 1870'lerden 1914'e kadar toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimler çeşitli çözümlere ve bölünmelere yol açarken, milliyetçilik kavramı farklı bir aşamaya gelmiştir (Hobsbawm, 2017, s. 134). Halkın bütünlüğünü belirleyecek ve onları simgeleyecek millet gibi toplulukların bu dönemde yaratıldığını savunan Hobsbawm'a destek veren B. Anderson'a göre ise milletler "hayal edilmiş", "tasarlanmış" birer siyasal topluluk veya cemaattir (Anderson, 2017, s. 20). Gellner'da, milliyetçiliği bir anlamda "icat edilmiş" ya da "keşfedilmiş" bir kavram olarak açıklamaktadır. Batı yaratan bir doktorin olarak görülse de özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde milliyetçilik, Batı karşıtı bir ideoloji haline dönüşmüştür. Napolyon işgali ve Fransız söyleminin evrenselciliğine tepki olarak gelişmiş olan Alman milliyetçiliği ve temelindeki romantik düşünce Fichte, Schelling ve Schiller gibi düşünürler aracılığı ile ulusun ortak bir dil ve hatta etnik bir gruba doğrudan ait olmasına dayalı bu görüş Rusya'da etkilidir ve Koyre'ye göre Rusya'da milliyetçiliğe giden yolu Romantik düşünce açmıştır (Koyre, 1994, s. 87). Bilim ve siyaset hayatının olmadığı Rusya'da bu düşüncenin getirdiği değerler neticesinde felsefe, sanat ve tarihle uğraşan aydın kesim, zamanla Rus düşüncesinin taraflarını oluşturmuştur.

ÇAĞDAŞ RUS DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Çağdaş Rus düşüncesinin ve entelektüel hayatın gelişimini Aleksandr Herzen, 19 yüzyılın ilk yarısını dışarı yönelik siyasi kölelik ve içeriye doğru entelektüel serbest bırakmanın olağanüstü çağı olarak tarif etmiştir (Riasanovsky N. V., 2016, s. 372). Batılılaşmış ve

Batıya dönük bir tutum içerisinde olan dönemin Rus aydınlarının, Rusya'yı Avrupa'nın yararları ve zararları açısından ele aldıkları ve bunu yaparken de yine Batılı düşüncelerden yararlandıkları görülmektedir. Koyre' ye göre çağdaş Rusya'nın bütün düşünce tarihini tek bir olgu belirler: Rusya ile Batı arasındaki ilişki ve çelişki (Koyre, 1994, s. 10). Bu dönemde "Rusya'nın geleceği" meselesi en önemli tartışma konusudur. Rus aydınları arasındaki sorular ise, Rusya'nın nereye ait olduğu, nasıl değişeceği, gelecekteki yerinin neresi olacağı ve nasıl gelişeceği olmuştur. Avrupa uygarlığı etkilerinin Rusya'yı sarmaya başlaması aydınlar arasında iki sorunu ortaya çıkarmıştır. Birincisi "Rusya ile Batı", "Rusya ile Avrupa", "ulusal varlık ile batı uygarlığı" arasındaki ilişkiler sorunu iken, İkincisi ise seçkinlerle yığın, entelijansiya ile halk arasındaki ilişkiler sorunudur (Koyre, 1994, s. 10). İlk sorun Rus düşünce hayatının büyük bölünmelerine ve tartışmalarına yol açan çetrefilli bir süreci oluşturmuştur. Rusya'nın Doğu'ya mı yoksa Batı'ya mı ait olduğu sorusu etrafında Rus entelijansiyasının ikiye ayırarak Rusya'yı anaları gibi seven Slavofiller ile çocukları gibi seven Batıcılar arasındaki bu çekişme 1840'ların ortasından itibaren çağdaş Rus düşüncesini şekillendirmiştir (Kaya, 2010, s. 56). Bu iki görüş ilk temellerini Çarın Napolyon Savaşları'ndan sonra özellikle Mihail Speranski'nin anayasal girişimleri çerçevesinde ortaya çıkan ve Rus soylularının politik isteklerini yansıtan ve birbiriyle çatışan iki düşünce akımı olarak karşımıza çıkmıştır (Ayas, Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik, 2010, s. 50). Rus milliyetçiliğinin kuramcılarından ilki Çar I. Aleksandr'ın resmi tarihçisi olan ve idealize edilmiş bir Rusya imajının inşasının temellerini atan Nikolay Karamzin (1766-1826), başlangıçta liberal görüşlere sahip ve Avrupa'nın başarılarına hayran, I. Petro'nun reformlarını destekleyen, modern bir anlayışa sahipti. Fransız devriminin getirdiği milliyetçilik akımından etkilendiği görülen Karamzin 1810'da yayınladığı *Antik ve Modern Rusya Üzerine Anılar*'ında Büyük Petro, Rusya ve Batı hakkındaki görüşleri tam tersi haline gelmişti; Petro suçluydu. Genç Karamzin Avrupa gezilerinden

sonra oraya ait olan görüşlerinde değişikliğe giderek Batı ile yaptığı karşılaştırmada Batının siyasi kurumlarının Rusya için uygun olmadığı sonucuna vararak, monarşinin ülkesi için ideal bir sistem olduğunu vurgulayıp anayasal monarşiyi “bir kafesteki iki aslan gibi” olduğu gerekçesiyle reddetmiştir (Tolz, 2001, s. 76). Bu düşüncesini, yazmış olduğu *Rus Devletinin Tarihi* eserinde, Rusya’yı sağlam bir düzen, aydınlanmış bir otokrasi ve Ortodoksluğun kalesi olarak tanımlayarak yansıtmıştır. Puşkin, Karamzin’in eserini bir keşif olarak şöyle tanımlamıştır: “Kolomb’un Amerika’yı keşfedişi gibi, Karamzin’in de eski Rusya’yı keşfettiği kabul edilmelidir “ (Walicki, 2013, s. 111).

Ordu içerisinde liberal düşüncelerle ortaya çıkan Dekabristler Aralık 1825 tarihinde serfliğin kaldırılmasını ve anasayal reformlarla ülke yönetiminin değiştirilmesini amaçlayan bir ayaklanma girişiminde bulunmuşlardı ancak bu isyan kısa sürede I. Nikolay (1825-1855) tarafından bastırılmıştır. Dekabristler, Rusya’da anayasallaşma, özgürlük ve köleliğin kaldırılması gibi fikirleri savunan ilk grup olmasının yanında siyasi Batıcılığın atası olarak kabul edilen bu subaylar Napolyon Savaşları sırasında Avrupa’yı görerek buradaki liberal gelişmelerden etkilenmişler ve Karamzin’in eserinin 9. cildini büyük bir şevkle okuyup, Karamzin’in aksine Moskova’yı değil Kiev dönemini yüceltmişlerdir (Walicki, 2013, s. 111). Rusya’nın Asya karşısında Batının temsilcisi olarak medenileştirici bir misyona sahip olduğunu ilk kez ateşli bir şekilde savunanlar da Dekabristlerdir. Örneğin N. Turgenyev Rusya’nın büyük bir ulus olabilmesi için denize çıkmasının şart olduğunu bunun içinde Kafkaslardaki Rus yayılmasını desteklediği bilinmekte, daha ileriye giderek Doğu “barbarları” karşısında kazanılan zaferler sayesinde Rusya’nın Batı medeniyetinin evrensel zaferinin bir parçası hatta belki de lideri olabileceğini söylemektedir (Ayas, Dostoyevski’de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik, 2010, s. 51). Çar I. Nikola döneminde yaşanan Dekabrist isyanı zaten Liberal fikirlere kapalı olan Çar için korkutucu bir başlangıç olmuş Batı anayasacılığının ve liberalizmin Rusya üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Devlet idaresini

kontrol altında tutmak için tam anlamıyla merkeziyetçi bir sistem kuran Uvarov'un üçlüsü otokrazi, Ortodoksluk ve Rus milliyetçiliği programından sapmadan yönetmek çarın tek amacı olmuştur (Koyre, 1994, s. 124). Resmi milliyetin ideologları, Uvarov' un üçlüsünün Rusya'nın sosyal ve politik yaşamının özünü yakaladığına inanıyorlardı. Ancak gerçekte, Uvarov' un formülü toplumun genelinde çok etkili olmadı çünkü devletin ve toplumun bir olduğu fikri bazı Rus entelektüelleri ve halk tarafından reddedilmiş, Rus köylüleri çara bağlılık gösterecekler de otokratik devlet geleneksel olarak bir düşman olarak görülmüştür (Tolz, 2001, s. 79).

BATICILAR VE SLAVOFİLLER

En temel sorun olan “Batı” meselesini Dekabrist İsyanı' nın başarısızlığı sonucunda Rusya açısından felsefi bir derinlik içinde ortaya koyan ilk düşünür Pyotr Caadayev (1794-1856) olmuştur. Caadayev, 1836 yılında *Felsefi Mektuplar* adlı eseriyle Rusya'nın geçmiş tarihi ve gelecekteki rolü üzerine yazdıkları entelijansiya içinde büyük tartışmalara neden olmuştur. Birinci mektupta Rusya'nın geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceğinin olmadığını hatta “Rusya'nın hiçbir geleneği olmadığı için ne Batı'ya ne de Doğu'ya ait” olduğunu söyledi (Tolz, 2001, s. 80). Bu sert ve yıkıcı açıklamaya ek olarak Caadayev, Doğu'nun kendi kültürü olduğunu kabul etmekte ancak dünya görüşünü Avrupa merkezli olarak açıklamaktadır. Ona göre, özellikle Rusya bütün Batılı medeniyetin temelini oluşturan Batı'ya tüm başarılarını getiren kültürü ve entelektüel disiplin olan Katolikliğin dinamik sosyal prensibinden de yoksundu (Walicki, 2013, s. 149). Bizans'tan alınan Ortodoksluğun, onları tamamen Avrupa'dan kopardığı fikrine sıkıca sarılmış, bu durumda Caadayev Rusya'nın Avrupa'ya ait olmadığı fikrini ilk kez bu kadar net ifade eden kişi olmuştur. Caadayev'in bu mektuptaki Rus tarihinin tarihsel açıdan önemsiz olduğuna ilişkin açıklamalarının ardından yakın arkadaşı Puşkin, “Şerefim üzerine yemin ederim ki geçmişlerimizin tarihinden

başka, Tanrı'nın bize vermiş olduğu vatandan başka, hiçbir zaman ne vatani değiştirmek veya ne başka bir tarihe sahip olmak isterdim" diyerek karşı çıkmıştır (Tayyip, 2020, s. 35). Birinci mektubun yayınlanmasının ardından öfkeli otoriterler tarafından resmen deli ilan edilen Caadeyev daha sonra tezini 1837'de *Bir Delinin Savunması*'yla düzeltti (Riasanovsky N. V., 2016, s. 373). Öne sürdüğü bu tezinde Rusya'nın tarihten yoksun olmasını bir nimet olarak gören Caadeyev, bunun sayesinde Avrupa'nın deneyimini alarak Rusya'nın Batı'nın yolunu hızlıca takip etme imkânı olacağını savunmuştur. Doğuyu öteki, Batıyı ise Rusya'dan farklı görerek Rusya'nın kültürel kimliğinin üçüncü bir paradigma ile "Rusya'nın özgünlüğü" ile temellendirmiştir (İsmayılov, 2012, s. 240). Caadeyev'in bu *tabula rasa* (üzerinde hiçbir şey yazmayan boş bir levha) görüşü Herzen sayesinde ileride Rus devrimcileri tarafından da kullanılacaktır (Ayas, Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik, 2010, s. 52). Caadeyev'in mektubu bir "düello eldiveni" gibi, diğer entelektüel gruplar arasında Rusya'nın durumu hakkında giriştikleri değerlendirmede bölünmelere neden olmuş Rus entelijansiyasını Slavofiller ve Batıcılar olarak ikiye ayırmıştır.

Slavofiller, Caadeyev'in ortaya attığı gibi Rusya'nın sahip olmadığı Rus geleneğini icat etmeye çalışmışlar ve bunu yaparken Alman Romantik Milliyetçiliğinden oldukça etkilenmişlerdir. İlk Slavofiller: Ivan ve Pyotr Kireevsky, Alexei Khomyakov, Konstantin ve Ivan S. Aksakov kardeşler ve Yuri Samarin, hepsi soylu aile üyeleri olmalarının yanında serflik hakkındaki en temel ve özel bilgileri büyüdükleri taşra malikânelerinde öğrenmişlerdir. Onlar da Rusya'nın geleceğini Avrupa merkezli görmüş hatta rakipleri Batıcılarla, Rusya'nın Batı'nın en iyi yönlerini seçip alabileceği fikrinde uzlaşmışlardır. Fakat iki grup arasındaki çatışma tam olarak buradan kaynaklanıyor: Batı'nın mirasının hangi temsillerinin Rusya'ya taşınacağı konusunda. Slavofiller Batı'nın siyasi kurumlarının Rus topraklarına nakletme ihtiyacı olduğunu kesinlikle reddederek bunun yerine yerli bir Rus geleneğini icat etmeyi ya da güçlendirmeyi amaç

edinmişlerdir. Bu gelenek; Büyük Petro öncesi XVII. yüzyıl Moskova'sıydı; buradaki kurumların Batı'nınkinden daha üstün olduğunu düşünmüşler, üstün olma düşüncesini Eski Rusya'nın idealize edilmiş bir imajını ararken kullandılar ve bunu inşa ettiler (Tolz, 2001, s. 82). Batı dünyasının kendine özgü özellikleri olduğunu kabul edip Rusya'da Batı'nınkinden daha üstün ve farklı olduğunu düşündükleri gelenekler üzerinde durmuşlardır.

Felsefelerini dayandırdıkları temel inançlar (akideler) 1839'da Ivan Kireyevski'nin (1806-1856) yayınladığı yazısında formüleştirilerek Rusya ve Batı karşılaştırmasını şöyle özetlemiştir: Batı medeniyetinin üç ana unsurunu "Roma-Katolik Kilisesi, eski Roma kültürü ve şiddetten doğan devlet" olarak tespit etmiş ve bütün bunların Rusya'ya yabancı olduğunu belirtmiştir (Tolz, 2001, s. 82). Ona göre gelecek Rusya'dadır: "Avrupa ihtiyarladı, bitip tükendi son sözünü söyledi, özünü ve ruhunu en iyi biçimde dile getirdi" (Koyre, 1994, s. 115). Caadayev hatırlanacağı üzere Ortodoksluğu Rus talihsizliği olarak tanımlarken, Slavofiller bunu Rusya'nın gücünün ve Batı'ya karşı üstünlüğünün en önemli kaynağı olarak görmüşlerdir. Konstantin Aksakov (1817-1860) 1855'te çar II. Aleksandr'a yazdığı *Rusya'nın İç Durumun İlişkin Not'* ta; Cumhuriyet ve demokrasi fikirlerinin ruhları fakirleştirip imanları kaybettireceğine yönelik ifadeler kullanarak Karamzin' in daha önce ortaya koyduğu görüş gibi otokrasinin, Ruslar için en iyi yönetim biçimini savunmuştur (Tolz, 2001, s. 83). Aksakov, Petro'nun reformlarıyla beraber devlet ile halkın farklı kültürlere sahip olduklarını iddia ederek devletin Batı kültürünün etkisinde kaldığını halkın ise kendi kültürünü koruması sonucu olarak iki başkentin ortaya çıktığını ve Moskova'nın halkın, St. Petersburg'un ise devletin başkenti olduğunu savunmuştur (Acar, 2020, s. 240). Slav tarihçisi Walicki, karmaşık gördüğü Slavcılarının ideolojisini, paradoksal bir geçmişe dönük ütopyacılık, "tutucu ütopyacılık" olarak tarif etmiştir. (Walicki, 2013, s. 180).

Slavofillerin, *Zapadniki* adını verdikleri Batıcılar, onlardan farklı olarak, tek bir ideoloji ve toplum felsefesi çevresinde toplanmış, türdeş bir akım oluşturmamışlardır. Batıcılar aslında heterojen bir grup oldukları için farklı yönlerde gelişme eğilimleri taşıyan gevşek bir birliktelik özelliğinde olmuştur (Walicki, 2013, s. 219) Batıcılar arasındaki bölünme 1860'lı yıllarda başlamış, bu tarihten itibaren V. Belinski çizgisindeki radikal demokratlar halkın çıkarlarını temsile yönelirken; ılımlı liberal olarak adlandırılan kesimler soyluların konumlarını etkilemeyecek türden ılımlı reformları desteklemişlerdir (Mackenzie & Curran, 1982, s. 309). Tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçiren Batıcı görüşlerin bir bölümü zaman içinde materyalizmin ve ateist bir sosyolojinin öğretilerini benimsemiştir (Kaya, 2010, s. 57).

1830'larda Alman felsefesinin etkisinde Schelling' in takipçisi olan, 1830'ların sonunda Hegel'i keşfeden, 1840'larda sol Hegelci olan daha sonra sosyalizmi benimseyen V. Belinski (1811-1848) Rus Batıcılarının bütün gelişme serüvenini neredeyse tek başına temsil eden kişiliktir (Ayas, Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik, 2010, s. 54). Rus tarihiyle ilgili yorumunda Belinski de Slavofilleri ilgilendiren aynı konularla, Petro'nun rolüyle reform öncesi ve sonrası Rusya zıtlıkları ile ilgilendi. Belinski'nin çizdiği Petro dönemi öncesi Rusya ile Slavofillerin sundukları görünüme oldukça benziyordu ancak çıkardıkları sonuçlar farklı olmuştur. Belinski' ye göre Petro öncesi dönem, Rusya'da rasyonel düşüncenin ve bireyselliğin doğup, gelişmesine olanak sağlamamış ve böylece toplumun dinamik bir değişim geçirmesini engellemiş, Petro'dan önce Rusya yalnızca bir "halk" (*narod*) idi ama reformların başlattığı değişimlerle bir "ulus" (*natsiia*) haline gelmiştir (Walicki, 2013, s. 221). Özgürlük, demokrasi ve hümanizmin önde gelen savunucusu olan Belinski, serfliğe saldırdığı için Moskova Üniversitesi'nden kovuldu ve çağının en zeki edebiyat eleştirmenine dönüştü (Mackenzie & Curran, 1982, s. 309).

Batıcılar ve Slavistler arasında her iki gruba yakın özellikler gösteren Aleksandr Herzen (1812-1870) sivri dilli bir yazar ve karmaşık bir düşündürdü. Dekabristlerin bir gençlik kültü olan Friedrich Schiller'den başlayan, klasik olarak Schelling' den ve Hegel'den geçen ve sonunda sosyalizm sevdasına varan karmaşık bir ruhsal yolculuk yapmıştır (Evtuhov & Stites, 2018, s. 58). Aleksandr Herzen' in *Geçmişim ve Düşüncelerim* isimli otobiyografisindeki fikirleri 19. yüzyılda yazılan metinler arasında, Rus düşüncesi üzerine ve Rus tarihinin kendi gelişimi üzerinde en büyük etkiye sahip olmuştur. Herzen' in argümanlarının gücü, Caadayev' in Rusya'ya yönelik tüm suçlamalarına yanıt bulması ve Slavofiller ile Batıcıların görüşlerini başarılı bir şekilde uzlaştırmasıdır (Tolz, 2001, s. 93). Herzen "Rus sosyalizmi" düşüncesini Fransız sosyalistlerinin fikirlerini Rus gerçekliğine uygulamasıyla oluşturmuş, 1840'larda Slavistlerin ve Batıcıların tartıştığı Rusya'nın ve Avrupa'nın rolleri üzerine doğup geliştirmiştir (Walicki, 2013, s. 257). Londra'da 1857'de *Kolokol* (Çan) adlı iki hafta da bir çıkan gazete yayınlamaya başlayarak sosyalist düşüncelerini buradan halka açmıştır (Mackenzie & Curran, 1982, s. 385).

II. Aleksandr'ın genel liberal anlayışının ve reform ruhunun bir yansıması olacak olan 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem ise, Rusya'nın düşünsel ve toplumsal anlamda gelişimine ve değişimine zemin hazırlarken, bir yandan da çarlık rejiminde sonun başlangıcı kabul edilecek bir kriz ortamının doğmasına neden oldu. Rusya'nın Batı dışına itilmesi ya da orada kalmak istemesi probleminden doğan, 1830 ve 1840'ların Rusya'sında ayrıcalıklı gençlerden oluşan küçük çevrelerde ateşli bir entelektüel mücadele ve araştırma olarak başlayan şey, tarih yazımında "aydın sınıfın doğuşu" olarak yerini alarak bu terim Rusya tarihinin geri kalanında önemli bir etkiye sahip olacak sürecin başlangıcı olmuş bazı anlatılarda ise bu "Rus devriminin" başlangıcı olarak adlandırılmıştır (Riasanovsky N. V., 2016, s. 379).

SONUÇ

Rusya ve Batı'nın birbirinden bazı alanlarda ve belli ölçülerde farklı olduğu söylenebileceği gibi iki taraf arasında derin kültürel ve politik farklar olduğu doğru değildir. Bu farklılık vurgusunun ön plana çıkarılmasının temelinde düşünsel veya felsefi unsurlardan ziyade daha çok politik ve maddi unsurların etkili olduğunu görmek mümkündür. Örneğin, Napolyon Savaşları'nda Rusya Avrupa'nın kurtarıcısı konumunda iken Kırım Savaşı'nda kurtarıcısı olduğu Avrupa tarafından yalnız bırakılmıştır. Çünkü Karadeniz'in kuzeyinden başlayacak olan bir Rus ilerleyişinin Avrupa'nın çıkarlarına uygun düşmesi olanıksızdır. Diğer taraftan Rusya'yı tarihin her döneminde Batı'nın dışında kalan “öteki” bir ülke olarak tanımlamak çok gerçekçi olmayacaktır. 18. yüzyılda Rusya'da var olan serflik ve merkantilizm sonrasında gelecek olan sömürgeci anlayış Avrupa'nın diğer bölgelerinde de etkilidir. Rusya'nın imparatorluk sınırları içerisine giren Büyük Türkistan ve Kafkasya halklarına karşı olan tutumu, Rus entelijansiyaasının bazı üyeleri tarafından İngilizlerin denizaşırı kolonilerinin yerli halkına baktığı gözle aynı olduğunu görüşündedir (Tolz, 2001, s. 2) . Rus tarihinde Batı ile Rusya arasında varlığından söz edilen “demir perde” nin aslında yakın zamanda politik sebeplerden, sosyalist devrim sonrası ortaya çıktığı açıktır. 1917 sonrası dönemde Doğu ve Batı kavramları zamanla coğrafi anlamlarını neredeyse kaybederek, “Batı dünyası” ile Rusya arasındaki küresel ve siyasal rekabeti tanımlayan bir ifadeye dönüşmüştür. Ayrıca Moskova çarlığından başlayarak Romanov hanedanlığı dönemi boyunca Batı, özellikle Rus aristokratları arasında her zaman yaygın bir kültürel etkiye sahip olmuş ve bu etki Rus edebiyatında hacimli bir külliyat oluşturmuştur. Rus düşünce hayatının ortaya çıkmasında etkili olan yine Batı'dan gelen, Alman ve Fransız felsefelerinin etkileridir.

Modernleşme ile gelenek arasındaki çatışmadan doğup gelişen Rus düşüncesini Koyre'nin de ifade ettiği gibi, çağdaş Rusya'nın bütün

düşünce tarihini tek bir olgu, yani Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler ve çelişkiler belirlemiş ve yönlendirmiştir (Koyre, 1994, s. 19). Herzen' in "iki düşman kardeşin kavgası" olarak tanımladığı bu çatışma 1880 'de Puşkin'in anısına yapılan Puşkin Töreni'nde Dostoyevski'nin konuşmasında kendini göstermiş ve farklı bir nitelik kazanmıştır. Burada Rus edebiyatının iki önemli ismi Batıyı temsil eden Turgenyev ve slavcı olarak bilinen Dostoyevski'nin konuşmaları dikkat çekici olmuş, her biri Puşkin'in farklı yönlerini ortaya çıkararak okumalar yapmıştır. Doğu ve Batı arasında köprü niteliği taşıyan Caadayev'in "özgünlük düşüncesi" Dostoyevski'nin düşüncelerinde 'evrenselci ve mesihçi' bir görüşün yolunu açmıştır. Rusya'nın özgünlüğünden yola çıkarak mesihçi bir düşünce içinde Batıyı sorunlarından kurtaracak ve Doğuya boyun eğdirecek Rus merkezli bir "evrenselci ütopya" kurmuştur (Ayas, Batı Sorunu Çerçevesinde Dostoyevski'de Türk ve Doğu Algısı, 2013, s. 251). En evrensel nitelikli metni olan ve onu adeta bir Rus peygamberine dönüştüren Puşkin Konuşmasında, bütün insanlığın birleşmesi misyonunu "büyük Aryan ailesini" bir araya getirme misyonu olarak değiştirmiştir (Dostoyevski, Puşkin Konuşması, 2020, s. 89). Aryan ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu gelecek misyonunda "evrensellik" çerçevesinde Doğu ve Asya'nın olmadığı açıktır. Dostoyevski'nin siyasi düşüncelerine açıkça ulaştığımız *Bir Yazarın Günlüğü* adlı eserinin satır aralarında ve çoğu zaman açıkça ifade ettiği gibi Asyalıların kurtarılacak halklar arasında yeri olmadığı gibi onların Rus topraklarında hiçbir hakkı yoktur ve bu yüzden Asya zapt edilecek, Ortodokslaştırılacak ve sömürgeleştirilecek bir yerdir. Dostoyevski'nin bu misyonunu Batı'ya sunulan bir doğu siyaseti olarak görmek mümkündür. Puşkin Konuşmasında bu düşüncelerini ateşli bir şekilde savunması ve uzlaştırıcı rolü ile slavcı ve batıcı tartışmasında Dostoyevski'yi galip getirmekle kalmamış Puşkin'nin hırkasının varisi olarak Turgenyev'in yerini almıştır. Slavofiller ve Batıcılar sayesinde Rus felsefesi, edebiyatı ve düşüncesi gelişmiş, birbirinden ayrılmış olmalarına rağmen iki tarafta Rusya'nın nasıl gelişeceğine kafa yormuş ve bu

amaç uğruna düşüncelerini Batı ya da kendi iç dinamikleri destekli geliştirmişlerdir. 19. yüzyıl Rus toplumunun düşünce hayatını etkileyen aydınlar, Rusya'nın Doğu ve Batı arasında yaşamış olduğu ikilemi ortaya çıkaran ilk kişiler olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Acar, K. (2020). *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Şavaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ayas, O. G. (2010). *Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus İdesi ve Evrensellik*,. İstanbul.
- Ayas, O. G. (2013). Batı Sorunu Çerçevesinde Dostoyevski'de Türk ve Doğu Algısı. *Ayrasya İncelemeler Dergisi*, 11(1), 247-269.
- Çakır, N. (2018). Doğu-Batı Karşılaştırması Bağlamında Fyodor Dostoyevski ve Vladimir Mekanin'in Rusyası. *İdil Dergisi*, 7(46), 673-683. doi:10.7816/idil-07-46-06
- Dostoyevski, F. M. (2012). *Bir Yazarın Günlüğü*. (K. Yükseler, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Dostoyevski, F. M. (2020). *Puşkin Konuşması*. (T. Ağaoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkan, Ü. (2017). Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri. *BAYTAM*, 4(1), 52-70.
- Evtuhov, C., & Stites, R. (2018). *1800'den İtibaren Rusya Tarihi: Halklar*,. (A. C. Taşkın, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gafarov, O. (2022). *Rusya'nın Batı'dan Kopuşu: Doğu Batı Arasında Rusya*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Hobsbawm, E. J. (2017). *Millîyetler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*,. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İsmayılov, M. (2012, Nisan). Rus Entelijansiyasının Doğu Algısı: Başlangıcından Avrasyacılığa Kadar. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*(60), 237-252.
- Kaya, S. (2010). Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel. *Akademik Bakış*, 4(4), 41-76.
- Korkmaz, V. (2006). *Senfonik Kişilik: Beka- Doğa Rus İdesi ve Rus İdeali*. İstanbul: Alev Yayınları.

- Koyre, A. (1994). 19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe. (İ. Tanju, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Mackenzie, D., & Curran, M. W. (1982). *A History of Russian and the Soviet Union, illinois: The Dorsey Press*. New York: The Dorsey Press.
- Riasanovsky, N. V. (2016). *Rusya Tarihi:Başlangıçtan Günümüze*. (F. Dereli, Çev.) İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Smith, A. D. (2010). *Milli Kimlik*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşar, M. (2011). Batı'nın Kendi Kimliğini İnşa Sürecinde Öteki Olarak Doğulu Kadın ve Harem. *Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*(8), 153-175.
- Tayyip, Ç. (2020). *Nikolay Leskov (1831-1895) ve Rusya'da Edebiyat ve İdeoloji*. Ankara.
- Tolz, V. (2001). *Russia*. New York: Oxford University Press Inc.
- Vernadsky, G. (2019). *Rusya Tarihi*. (M. Doğuka, & E. Mızrak, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Walicki, A. (2013). *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*,. (A. Şenel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

CEDİTÇİ FİKİRLER KAPSAMINDA ÖZBEKİSTAN'DA BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ: GAZETE VE DERGİLER (1905-1917)

Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'a yönelik genişleme siyaseti 1800'lü yıllarda başlayarak XIX. yüzyıl boyunca devam eden bir süreç olmuştur. Türkistan coğrafyası, XVI. yüzyıldan itibaren ticaret yollarının değişmesi ile ekonomik ve siyasi açıdan eski parlak günlerini kaybetmiş kendi kabuğuna çekilmiş ve kısmen dünyadan tecrit olmuş, denizlere çıkışı olmadığı için de XIX. yüzyıla kadar sömürgeci güçlerin hâkimiyetine girmeden, küreselleşme ve moderniteden uzak kalan bir bölge olmuştur (Somuncuoğlu, 2014, s. 228). Ancak değişen dünya düzeniyle birlikte Rusya için yeni bir pazar konumuna gelmiş ve Rus işgali ile karşı karşıya kalmıştır. 1800'lü yıllarda sanayi alanında büyük atılım sağlayan Rusya ekonomik çıkarlar ve yeni topraklar kazanmak amacıyla yayılmacı bir siyaset takip etmiştir. Yapılan yeni atılımlara rağmen ekonomik yönden Avrupa'yla rekabet edemeyen Rus

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. elifakinti@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1753-6648

İmparatorluğu yönünü doğuya çevirmiş ve Türkistan'ı hâkimiyeti altına alarak yeni pazarlar kurmak ve bölgenin iktisadi zenginliklerine sahip olmak istemiştir. Bu dönemde Türkistan bölgesinde siyasi birliğin bulunmaması, hanlıkların birbirleriyle çekişme halinde olması ve Rusya'ya karşı yeterli askeri donanım ve silahlara sahip olunmaması işgali kolaylaştırmıştır. 1860'lı yıllardan itibaren Rusya Hazar'ın doğusundan başlayarak Seyhun, Çu Nehri ve Issık Gölü ele geçirip Aral Denizi'ne kadar olan bölgeye ilerleyerek sırasıyla Taşkent, Buhara, Hive, Hokand topraklarını ele geçirmiş, ardından bölgede yaşayan Türkmenler üzerine harekete geçerek onları da kontrol altına almış ve 1884 yılında Türkistan'ın tamamını işgal etmiştir (Yılmaz, 2014, s. 340-341). Rus İmparatorluğu Türkistan'ı sistemli bir şekilde aşama aşama ele geçirmiş ve bölgede varlığını korumuştur.

Rus İmparatorluğu Türkistan işgaline başladığı dönemde 1867 yılında Türkistan Genel Valiliği'ni kurarak bölgenin idari anlamda kontrolünüde sağlamaya çalışmış, böylelikle Türkistan'ın işgal edilmesinde ilerleme kaydedilmiş ve işgal edilen hanlıklar valiliklere bağlanarak bölgenin eski idari kuruluşları kaldırılıp yerine Rus idari teşkilatları oluşturulmuş bölge tamamen Ruslar tarafından kontrol altına alınmıştır. Rusya Türkistan'daki emellerini yerine getirmek, işgal siyasetini tamamlamak ve ekonomik hedeflerine ulaşmak için Orta Asya'yı topraklarına dahil etmenin çeşitli yollarını uygulamaktan çekinmemiştir (Kara, 2021, s. 42). Türkistan'daki Rus siyasetinin unsurları Rus iktisat politikasına bağlı olarak yürütülen ülkenin "sömürge" haline getirilmesi idi (Hayit, 1995, s. 160). Bunun için de işgalin ardından idareye hâkim olan Ruslar buradaki sınırları koruyabilmek, kendi idarelerini güçlendirmek ve bölgeyi sömürgeleştirmek için işgal ettikleri bu topraklara kaleler ve köyler kurmaya başlamışlar, Rus ordusunu bu kalelere yerleştirmişlerdir. Rus ordusunun buralara yerleşmelerini daha sonra Don Kazakları ve Rus köylüleri takip etmiş Ruslar Türkistan'daki askeri, stratejik alanlara ve verimli topraklara yerleştirilmişlerdir. Çarlık Rusya'sı Orta Asya'da uyguladığı bu kolonizasyon politikası ile çoğunluğu Rus halkından ve

başka Slav milletlerden teşekkül ettiği binlerce kitleleri Türklerin iskân alanlarına yerleştirmiştir (Kara, 2021, s. 56). Ülkenin sömürgeleştirilmesi 1865 yılından sonra belirli bir şekilde hızlandırılmış, Rus askeri ve iktisadi menfaatlerinin bulunduğu her toprak parçasına el konulmaya başlanmıştır (Hayit, 1995, s. 161). Rusların kolonileşme ve Türkistan topraklarına yerleşme siyaseti sonrası verimli toprakların büyük bir kısmı Rusların eline geçmiş ve Ruslar bölgenin iktisadi zenginliklerine sahip olmuşlardır. Kalan bölgelerde ise tarım Rusların kontrolü altında yapılmış, yerli halktan ağır vergiler alınarak halk tarımsal açıdan fakirleştirilmeye, Rus hükûmetine mecbur bırakılmaya çalışılmıştır. Rus hükûmetinin uyguladığı kolonileşme ve verimli toprakların ele geçirilmesiyle Türklerde geçim zorluğu baş göstermiş ve topraklarını terk etmeye başlamıştır. Çarlık Rusya uyguladığı sömürgeci politikalar sonucunda her alanda olumsuz sonuçlar doğmasına neden olmuş, çoğunluğu hayvancılık ve tarıma dayalı uğraşlar ile geçinen halk, bu politikalar sonucunda ekonomik varlıkları gerilemiş, kötü sonuçlar doğuran gelir kayıplarına neden olmuştur (Kara, 2021, s. 43). Bu baskı ve toprak kayıpları halk arasında ayaklanmalara neden olmuş Rusya Müslümanları tepki olarak isyanlar çıkarmaya başlamış ancak Rus hükûmeti bu isyanları kanlı bir şekilde bastırmıştır.

Türkistan, Rusya'nın emperyalist bir güce dönüşme siyasetiyle büyük bir baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Halk modernleşen Rusya'ya karşı ortak bir paydada buluşamayarak işgale karşı duramamış kavmiyetçilik, geleneksel yaşama bağlılıkları yüzünden ayrılığa düşmüştür. Ayrıca Rusya Müslümanlarının işgallere karşı başarısız olmasında Türkistan'daki medrese kurumunun kendini yenileyememesi, Rusya Türklerinin sanayileşmeye uzak kalmaları, modern eğitim kurumlarına karşı oluşan direnç ve yerel bağların ötesinde millî bilincin yetersiz kalması da öne sürülebilir (Erkan, 2019, s. 760). Ruslar işgalin ardından buradaki varlıklarını korumak ve sürdürmek için sadece kolonileşme politikasıyla değil aynı zamanda Türkistan halkını millî kimliğinden ve kültürlerinden uzaklaştırarak

Ruslaştırmanın yollarını aramışlar ve bunun içinde bazı kültür politikaları uygulamışlardır. Rus hükümetinin kültür politikası kısaca; yerel halk kültürü yerine Rus kültürü ve dilini yaymak, halkın inandığı dini değiştirip Hristiyanlığa (Ortodoksluğa) geçişini sağlamak, Türkistan halkı arasında modern bilimin yayılmasını önlemek ve halk arasındaki çelişkileri derinleştirip Türkleri birbirinden koparmak amaçlarını gütmekteydi (Kara, 2021, s. 61). Bu kültür politikaları içinde en önemlileri Rusçanın yaygınlaştırılması, Rus kültür ve hayat tarzının benimsenmesi ve Hristiyanlığın yaygınlaştırılması olmuştur. Bunun içinde eğitime önem verilmiş bu amaçla faaliyetler yapılmıştır. 1873 yılında Türkistan Genel Valisi Von Kaufman ilk defa Türkistan'ın milli eğitimi ile ilgili bir plan ortaya koymuştur. Bu plana göre medrese eğitiminin etkisiz kalması sağlanmaya çalışılmış bunun içinde Rus okulları açılmıştır. (Hayit, 1995, s. 164). Ancak oluşturulan bu planın yetersiz kalmasıyla yeni bir eğitim politikası oluşturulmaya çalışılmış, Nikolay İvanoviç İlimskiy'in geliştirdiği bu yeni eğitim politikasıyla Türkistan halkının asimile edilmesinde faydalı olabileceği düşünülerek eğitim medreselerde kendi dillerinde ancak Kiril alfabesi ile yapılmaya başlanmış bu şekilde Türkistanlı çocuklara Rusça öğretilmeye çalışılmıştır. Ayrıca okulların dini karakteri kaldırılmış, okul ya da medrese açabilmek için Rusça bilinmesi şartı getirilmiştir. Bunlara ek olarak açılan Rus okullarına yerli halkın çocukları çekilmeye çalışılmış ve Rus çocuklar ile Türkistanlı çocuklara bir arada eğitim verilmiştir. Ruslar yapılan bu sistematik değişikliklerle işgallerin kültür politikalarıyla desteklenerek Türkistan halkının geleneksel kültür ve değerlerinin Rus kültürü içinde eriyerek Ruslaştırma politikasını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

İşgalden sonra Rusların bölgeye yerleşmesiyle Batıya kapalı durumda olan ve kendi geleneksel yaşayış biçimleri içinde yaşamlarını sürdüren Türkistan halkı bölgeye yerleşen Rusların beraberinde getirdikleri Batılı yaşam tarzını tanımışlardır. Ruslar eski şehirlerin yanında yeni yerleşim birimleri kurmaya başlamış, bu yeni Rus yerleşimlerinde modern tarzda şehir hayatı gelişmiş, evler,

aydınlanma sistemleri, okullar ve hastaneler kurulmuştur. Bu modern yaşamdan ticaret hayatı da etkilenmiş yeni usulde nakliyat, ticaret, telgraf ve posta teşkilatı, banka işleri oluşturulmuştur. Rus işgali ile Türkistan bölgesi modernleşmeye başlamıştır. Çarlık Rusya'sının bölgeyi modernleştirmek gibi bir amacı olmaması ve bu bölgeyi hammadde temin sahası ve mamul mal pazarı gören kolonici anlayışına rağmen işgalle birlikte bölge ister istemez dünyanın geri kalanı ile tedricen kaynaşmaya başlamıştır (Somuncuoğlu, 2014, s. 234). İşgalle birlikte gelen Batılı yaşam tarzıyla birlikte Türkler arasında da gelişmeye başlayan modernleşme ve Ceditizm fikirlerinin etkisiyle Türkistan'da ideal sahibi olanlar, yani düşünen gençler, aydınlar, bilimle kendilerini geliştirmek için bütün güç ve kuvvetlerini kullanmaya çalışmışlardır (Kılıçoğlu, 2019, s. 67). Bunun için siyasi, kültürel faaliyetlerde bulunmuş, yeni usul cedit okulları açmış, Ceditçi fikirler içeren gazete ve dergiler yayınlamışlardır.

Cedit kelimesi sözlük anlamı olarak yeni anlamına gelmektedir. Ceditçilik ise XIX. yüzyıl sonlarında Rus işgali altında yaşayan Rusya Müslümanları arasında eğitim ve kültür alanında yapılan yenilikçi hareketlere verilen isim olmuştur. Cedit kelimesi, 1884 yılında İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da açtığı Usûl-i Cedit Mektepleri ile Siyaset ve Tarih literatürüne girmiştir (Kılıçoğlu, 2019, s. 67). Ceditçilik hareketinin temelleri aslında Rusların Tatar Türklerinin yaşamış olduğu bölgeleri işgal etmesiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abdülkayyum Nasırı (1824-1907), Şihabeddin Mercani, Hüseyin Feyizhani (1826-1866) gibi isimler tarafından başlatılmış ve işgalle birlikte Tatar aydınları arasında milli şuur oluşmaya başlamıştır. (Selçuk & Özçelik, 2020, s. 77). Ceditçilik fikrinin oluşmasında ilk olarak Kazan şehri aklı gelmektedir, Kazan Ceditçilik hareketinin temellerinin atıldığı şehir konumunda olmakla beraber Sultan Galiyev, Yusuf Akçura, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi, Fatih Kerimi gibi önemli aydınlarda burada yetişmiştir (Selçuk & Özçelik, 2020, s. 77). Bu aydınların başlattığı Ceditizm hareketi önce Kazan'da ardından da Rusların işgal ettiği Türk dünyasına yayılma imkânı bulmuştur. Kazandaki Ceditçilik

hareketi ile aynı dönemde Kafkasya bölgesinde Azerbaycan'da da Ceditçilik fikirleri oluşmaya başlamıştır. Rusya'nın işgal ettiği bölgelerden biri olan Azerbaycan'da bu işgale karşı basın faaliyetlerini kullanarak milli bilinç oluşturmaya çalışılmış ve gazeteler Rusya'ya karşı Azerbaycan kültürünü, kimliğini ve bağımsızlık mücadelesini desteklemek için çıkarılmıştır (Akarslan, 2019, s. 5). Bu amaçla Ceditizm fikri ve Azeri Türkçesiyle çıkarılan ilk gazete 1875 yılında Bakü'de Hasan Melikzade Zerdabi tarafından yayınlanmaya başlayan *Ekinci* isimli gazete olmuştur. Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi olma özelliğini taşıyan bu gazetede Zerdabi, "halkı eğitim ve ilim konusunda bilgilendirmek ancak ana dilde bir gazete çıkarmakla mümkündür" düşüncesiyle bu gazeteyi neşretmeye başlamıştır (Akarslan, 2019, s. 6). İkinci gazetesinden sonra yine aynı çizgide bağımsızlık ve Ceditizm fikri ile 1879 yılında Tiflis'te *Ziya* isimli bir gazete çıkarılmış, 1880'de *Keşkül* ve *Ziya-i Kafkasya* dergileri çıkarılmıştır.

Rusya Müslümanlarında yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen Ceditçilik fikri İsmail Gaspıralı'nın eğitim alanındaki çalışmasıyla beraber somut bir anlam kazanmıştır. Gaspıralı'nın eğitim reformu, medreselerde uzun süren ve sadece dini eğitim üzerine bir eğitim verilmesini eleştirmiş dini eğitimle birlikte matematik, tarih, coğrafya gibi pozitif bilimlerinde eğitim programına alınmasını amaçlamıştır. Ayrıca Gaspıralı'nın eğitim reformunda ortak kullanılan bir Türkçenin oluşturulması da yer almaktadır. Ona göre bütün Rusya Müslümanları arasında ortak bir yazı dili oluşturulmalı ve bu da İstanbul Türkçesi olmalıdır. Gaspıralı'nın bu reformu "*Dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla yayılmıştır. Bu dönemde eğitim reformu ve ortak kullanılan bir Türkçe'nin oluşturulması için mücadele eden pek çok gazete ve dergi yayınlanmıştır (Ölçekçi, 2018, s. 77). Rusya Müslümanları arasında Kırım'da Tercüman gazetesini çıkaran İsmail Gaspıralı Türk modernleşmesinin öncü (avangart) isimlerinden biri olmuş, onun başlatmış olduğu "Ceditçilik" (Yenilenme/reformasyon) hareketi kısa sürede bütün Türkistan'a yayılmıştır (Erkan, 2019, s. 760). Gaspıralı 1883'te çıkardığı Tercüman gazetesiyle "*Dilde, fikirde, işte birlik*"

sloganı gazetenin Kırım dışında İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan'da da yayınlanmasıyla bütün Türk dünyasına seslenme ve fikirlerini yayma fırsatı bulmuş, onun eğitim reformu ve milli şuuru Rusların işgal ettiği Türk dünyasında yayılmaya başlamıştır. Türkistan'da yayın hayatının ortaya çıktığı XIX. yüzyılın son çeyreği ile yaygınlaşıp etki alanı meydana getirdiği XX. yüzyılın ilk çeyreği gerek dünya gerekse bölge için büyük tarihi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur (Hatunoğlu, 2022, s. 254). Rus İmparatorluğu hakimiyetinde yaşayan Rusya Müslümanları Cedit hareketi ile Rus baskısından kurtulmak, modern yaşam ve çağdaş fikirler ile kurulmuş bağımsız bir Türkistan devleti kurmak için çabalamışlardır. Bu fikirleri halka tanıtmak ve yaymak için genellikle basın-yayın yolunu kullanarak gazete ve dergiler çıkarmışlardır. Ancak çıkarılan gazete ve dergiler 1905 yılına kadar Rusların baskıcı yönetimine takılmış ve sansüre uğrayarak çıkarılmış ya da birçoğunun çıkarılmasına izin verilmemiştir. 1905 yılında yaşanan ihtilalle birlikte gelen meşruti yönetimden doğan özgürlükçü ortamda yayın faaliyetleri daha serbest bir şekilde yayılmaya başlanmıştır.

1905 devrimi 1800'lerde başlayan değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkan bir halk hareketi olmuştur. 1800'lü yıllardan itibaren Rusya'da sanayi alanında yaşanan gelişmelerle birlikte 1900' den 1905'e kadar geçen beş yıllık süre içerisinde endüstriyel ve teknik ilerleme çok büyük bir sıçrama yapmış, petrol üretimi (Bakü Havzası), maden kömürü üretimi (Donetz Havzası), değerli maden üretimi vs. endüstriyel açıdan gelişmiş ülkelerle boy ölçüşebilecek bir düzeye yaklaşmış, ulaşım yolları ve ulaşım araçları modernleşip, büyük şehirlerin çevresinde binlerce, on binlerce işçiye istihdam eden büyük makine yapım fabrikaları kurulmuş, yeni sanayi bölgeleri doğup gelişmiştir (Voline, 2000, s. 21). Ancak yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen halk refah seviyesine halen ulaşamamış ve zengin ile fakir halk arasında keskin bir sınır oluşmuştur. Rusya'nın yeni pazarlar elde etmek için Orta Asya'da giriştiği yayılmacı politika nedeniyle işgallere başlaması, 1905 Japon-Rus harbi yaşanması ve bu etkenlerle birlikte

ekonomik krizin gittikçe büyümesi Rus halkını özellikle işçi sınıfını huzursuz etmiş, maddi ve manevi zararlar vermiştir. Halk arasında yaşanan bu huzursuzluklara ek olarak Japon-Rus harbinin Rusların yenilgisiyle sonuçlanması ile halk Çar'a karşı küçük çaplı protestolara başlamıştır. 1905 yılının ocak ayına gelindiğinde ise bu protestolar gittikçe artmış ve 9 Ocak 1905 Pazar günü büyük bir yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Ancak yürüyüş askerlerin engel olmak için halkın üzerine ateş açması ve yüzden fazla kişinin ölümüyle sonuçlanmış bu durum olayların büyümesine neden olmuştur. Küçük çapta ve sosyal alanda başlayan işçilerin mülkiyet sahiplerine karşı hak arama mücadelesi toplumsal bir başkaldırıya dönüşmüştür (Kara, 2021, s. 42). Olayı izleyen gün ve haftalarda olaylar Rus toplumunun her kesiminin katıldığı, bütün Rus şehirlerine yayılan büyük protestolara dönüşmüştür. Olayların büyümesinin ardından Çar II. Nikola Ekim Manifestosu'nu yayınlamıştır. Bu manifesto ile Rus otokrasinin yetkilerini sınırlandırılmış ve bazı önemli hak ve hukuklar vatandaşlara verilmiş oldu (Akgün & Abbasov , 2020, s. 8). Çar II. Nikola bu manifestoda Rus halkına söz vermişti, bu sözler; temel kişi hak ve özgürlükleri, kişi dokunulmazlığı, düşünce özgürlüğü, kendini ifade etme, örgütlenme özgürlüğü, demokratik seçme hakkı, Duma'nın onayı olmadan hiçbir kanunun çıkarılmaması gibi önemli haklardır (Vernadsky, 2015, s. 329). Verilen bu haklarla birlikte çarın otokrasisi ve yetkileri sınırlandırılmış, ulaşılamaz konumu yıkılmış hukukun üstünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

1905 Devrimi'nin Rusya Müslümanları için de etkisi büyük olmuş, Rus toprakları içinde yaşayan Türklerde halka verilen bu özgürlük ve serbestliklerden yararlanmıştır. Rusya toplumunda yaşayan Türk, Müslüman ve diğer etnik azınlıkları da yaşananlardan cesaretlenerek, Rusya siyasetinde varlık göstererek kendi dini ve milli kimliklerini oluşturmaya başlamışlardır (Akgün & Abbasov , 2020, s. 15). Türkistan'ın işgalinden sonra Rusya Müslümanları arasında artan Ceditçi fikirler devrim sonrası yerini milli bir uyanışa bırakmıştır. Devrimin ardından oluşan özgürlükçü ortamdan faydalanan Rusya

Müslümanları Ceditçi fikirlerle birlikte bir yandan siyasi diğer yandan kültürel girişimlerde bulunmuşlardır. Bu kültürel girişimler kendini en çok eğitim ve basın-yayın alanında göstermiştir. Cedit matbuatçılığı 1905 İhtilalinden sonra yayınlanan Ekim Manifestosu ile verilen serbestlikler sonucu ortaya çıkmış ancak Türkistan'daki Özbek Türkçesinde yayınlanan Türkistan Vilayetinin Gazeti'si ve Osmanlı, Kafkas, Volga basınının da büyük etkisi olmuştur. (Kasimov, 2009, s. 35). Özellikle Kırım'da İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesi Özbekistan'daki yayıncılık faaliyetlerinde yol gösterici bir etkiye sahip olmuştur.

ÖZBEKİSTAN'DA BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ: GAZETE VE DERGİLER

Milli kimliğin oluşumunda ve milletleşme sürecinde kitle iletişim araçlarının belirleyici rolü söz konusudur (Ölçekçi, 2018, s. 75). Türkista'da ihtilal öncesinde yayın faaliyeti olarak Rusça *Türkistanskiye Vedomosti* gazetesine ek olarak Türkistan Genel Valisinin emriyle 1870 yılında Özbek dilinde *Türkistan Vilayetinin Gazetisi* çıkarılmıştır. Gazete her ne kadar Ruslar tarafından valinin emirlerini, Rus hükümetinin verdiği haberleri ve gelişmeleri yayınlamak, Rus medeniyetini yaymak için bir araç olarak çıkarılmış olsa da Türkistan bölgesinde ve Özbekistan'da Türkçe olarak çıkarılan ilk yayın olması açısından önemlidir.

1905 ihtilali sonrasında Rus İmparatorluğu'nda yaşanan serbestlik ortamından Rus hakimiyeti altında yaşayan Türkler de yararlanmışlardır. 1905 yılına kadar çok az ve Rus hükümetinin kontrolü altında sansürlü çıkan yayınlar ihtilalle birlikte verilen basın-yayın serbestliği ile artmıştır. Bu artışla birlikte Rusya Türklerinde 1905-1907 yıllarında yayın patlaması yaşanmış, çok sayıda gazete, dergi ve kitap basılmıştır (Devlet, 2020, s. 209). Ceditçiler için gazete, dergi ve her türlü yayın faaliyetlerinin ayrı bir yeri ve önemi olmuştur. Onlar yayın faaliyetlerinin toplumun kültür hayatını geliştireceğine

inanmışlar ve bu faaliyetleri halka hitap etmede en önemli araç olarak görmüşler bu şekilde milli bilincin canlandırılacağını düşünmüşlerdir. Abdullah Avlanî “Burungi Özbek Vakıtlı Matbuatının Tarihi” adlı makalesinde 1905-1917 yılları arasında Özbekistan’da ve Özbek dilinde 27 gazete, 8 dergi basıldığını belirtmektedir (Kasimov, 2009, s. 56). Özbekistan’da çıkan ilk gazeteler Türkistan Genel Valiliği’nin merkezi olması sebebiyle modernleşmenin de merkezi olarak görülen Taşkent’te çıkarılmıştır. Taşkent Ceditçi hareketlerin, basın-yayın faaliyetlerinin yapıldığı en büyük ve en önemli merkez konumunda olmuştur (Khalid, 1999, s. 96). Özbekistan’daki Ceditçi aydın ve yazarlar yeni usuldeki okulları, yayın faaliyetlerinin yapıldığı matbaaların çoğunu Taşkent’te gerçekleştirmiştir.

Özbekistan’da ihtilal sonrası çıkan ilk gazete 1905 yılının sonlarına doğru yayınlanmaya başlayan *Orta Asyaning Umur Güzarligi-Terakki* gazetesi olmuştur. Bir grup Ceditçi tarafından Taşkent’te çıkarılan bu gazete Türkistan Genel Valiliği’nin izniyle ve başında bir Rus bulunması şartıyla çıkarılmıştır (Devlet, 2020, s. 254). Sorumluluğunu İvan Grigoryev’in yaptığı Rus hükümetinin kontrolünde çıkan gazete 8 sayı çıktıktan sonra çok fazla rağbet görmemesiyle kapatılmıştır.

1906 yılında Said İsmail Abidi tarafından *Terakki* gazetesi çıkarılmaya başlandı. Gazetenin gelişmek ve ilerlemek gibi anlamlar içermesi kuşkusuz Ceditçilik fikrinin yenilikçi zihin yapısı ve yeni siyasi ortam ile ilgili olmuş ve gazetenin çıkışıyla ilgili Türk dünyasının cedit ve basın ile ilgili en önemli şahsiyet olan Gaspıralı İsmail Bey bir tebrikname göndermiştir (Hatunoğlu, 2022, s. 259). Terakki gazetesi devrim sonrasında halkın milli duygularını uyandıran ilk gazete olmuştur. Kasimov bu gazete ile ilgili “İlk Özbek milli gazetesi olarak tarihe geçmiştir” (Kasimov, 2009, s. 56) diyerek gazetenin Özbekistan’daki öneminde dikkat çekmek istemiştir. Avlani ve Münevver Kâri gibi önemli Ceditçilerin makalelerini yayınlamasıyla gazetenin halk arasında milli uyanışa destek verenlere karşı itibarını

yükseltmiştir ve gazetenin ilk sayısında kurucusu Tatar Türkü İsmail Abidi, Taşkent 14 Haziran (27 Haziran) adlı yazısında gazetenin amacı ve yayın politikası ile ilgili bilgiler vermiştir (Hatunoğlu, 2022, s. 259). Gazete bir yandan yeni usulde eğitim yapılması, modern bilimlerin öğretilmesi konusunda teşvik edici ve eğitici olmuş bir yandan da İslam dinin ilerici olduğunu, ilim öğrenmeye engel olmadığını anlatmıştır, ancak gazete işçi ve emekçileri destekleme yönünde de bir yol izleyince 20. sayısından sonra Rus hükümeti tarafından kapatılmıştır (Koçar, 1991, s. 217). Gazete kısa bir süre yayın faaliyetinde bulunmuş olmasına rağmen halk arasında rağbet görmesiyle hem önemli bir yere sahip olmuş hem de Türkistanlı aydınları yayın faaliyetleri konusunda teşvik edici olmuştur.

1906 yılına Münvver Kâri, Mahmud Hoca Behbudî ile birlikte *Hurşid* isimli haftalık bir gazete çıkarmıştır. Güneş anlamına gelen gazete Türkistanlılara milli bilinci aşlamaya çalışmış ve 11. sayısı çıkmak üzereyken Çarlık yönetimi tarafından hükümet için zararlı bulunarak kapatılmıştır (Öztürk, 2016, s. 107). Gazetenin ikinci sayısında yayınlanan “Sebeb-i Tul-u Hurşid” başlıklı makalede bu gazetenin dünya Müslümanlarını birbiriyle tanıştıracak, yeni okul ve medreselerin iyileştirilmesi yolunda rehberlik yapacağı, bütün Türkler için ortak yazı dili oluşturma konusunda hizmet edeceği belirtilmiştir (Eriş, Hamza, 2015, s. 40). Çağatay dilinde yayınlanan gazetede Münvver Kari ve Mahmud Hoca Behbudî hem çarlık yönetimine hem de tutucu çevrelere karşı yazılar yazmıştır (Andican, 2020, s. 24). Bu gazetede kültürel sahada yenilik yapılması, eğitimin modernleştirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Gazete siyasi konularla da ilgilenmiş ve bu anlamda yazılar yazılarak Rus hükümeti eleştirilmiş, özellikle Türkistan’a uygulanan kolonizasyon politikası eleştirilmiştir.

Hurşid gazetesinin kapanmasıyla birlikte 1907 yılında Münvver Kâri Abdullah Avlani ile beraber *Şöhret* gazetesini çıkarmaya başlamışlardır. Gazete Avlani tarafından Rus hükümetinden izin alınarak onun evinde yayın hayatına başlamıştır.

Şöhret gazetesi yayın bakımından Hurşid gazetesi ile aynı çizgide oluşundan dolayı yayın hayatına başlamasından kısa bir süre sonra 10. sayısının yayınlanmasının ardından kapatılmıştır. Şöhret gazetesi Türkistanlı gençlerin devlet işlerinde ve hükümet mevkilerinde çalışabilmeleri için onların Avrupa'ya gönderilerek yetişmeleri için öncülük etmiş, gençleri dil öğrenmeleri konusunda teşvik etmiş ve gazete çalışanları bazı gençleri Türkiye ve Mısır'a gönderilmesine yardım etmiştir (Koçar, 1991, s. 218) Buradaki amaç ise Türkistanlı gençlerin aydın bir din adamı olmaları için yetişmelerini sağlamak olmuştur. Terakki, Hurşid ve Şöhret isimli üç gazete Türkistan süreli yayın hayatındaki ilk ve en önemli gazeteler olup, birçok aydın bu gazetelerde faaliyet gösterme imkânı bulmuştur (Hatunoğlu, 2022, s. 260). Bu üç gazete modernleşme ve Ceditizmin yaygınlaşması gerektiğini savunan ve bunun için faaliyetlerde bulunan en önemli gazeteler olmuştur.

Yine aynı yıl Taşkent zenginlerinden Seyid Azimbay tarafından *Tüccar* gazetesi yayımlanmaya başlanmış ve gazete 36 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır (Devlet, 2020, s. 254). Ceditçilerin kendi çıkardıkları bir gazete olmamasına rağmen Ceditçi yazarların da yazılarının yayınlandığı bu gazetede Mahmud Hoca Behbudî'nin yazılarına göre Türkistan halkı öncelikle iyi eğitim almalı, Rusça öğrenmeli, Rusya'yı tanımalı ve siyasi alanda kendi haklarını Devlet Duması ile aramalıdır (Kydyraliyev, 2001, s. 154). *Tüccar* gazetesi her ne kadar yayın hayatına tüccarlara yönelik bir gazete olarak başlasa da dönemin şartları gereği Ceditizm fikirlerinin de yazıldığı yazılarda yayınlanmıştır.

1908 yılında kapatılan Şöhret gazetesinin yerine *Azya* gazetesi çıkarılmaya başlanmış ancak bu gazetede 5. sayısından sonra Rus hükümeti tarafından kapatılmıştır. *Azya* gazetesi Şöhret gazetesinin sermayesiyle çıkarılmış ve Hurşid ile Şöhret gazetelerinin abonelerine dağıtılmıştır, içerik bakımından Hurşid gazetesinin devamı olmuştur (Eriş, Hamza, 2015, s. 42). Bu tarihten sonra Türkistan Genel

Valiliği'nde 6 yıl gazete çıkarılmamış, yayın hayatı bir süreliğine durmuştur. Begali Kasimov 1905-1908 yılları arasındaki dönemi Cedit matbuatının birinci dönemi olarak değerlendirildiğini söylemekte bunun nedenin ise 1908 yılından itibaren Rus hükümetinin basın özgürlüğünde kısıtlamaya gittiğini ve basın-yayın faaliyetlerine izin verilmediğini bildirmektedir (Kasimov, 2009, s. 59). Özellikle Rus olmayan basın-yayın organlarına sert davranılmış yayın faaliyetlerine izin verilmemiştir.

Yayın faaliyetlerinin yapılmadığı altı yıllık aradan sonra 1913 yılının Nisan ayında Semerkant'ta *Semerkand* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Gazetenin çıkarılmasında sorumlu müdür Mahmud Hoca Behbudî olup, yenilik hareketlerini destekleyen bir gazete olmuştur. Özbek Türkçesi dışında Farsça ve Rusça makaleler de yayınlanmakta olan gazete 600 civarında tiraja sahip olmuş ancak 45 sayı sonrası maddi zorluklar nedeni ile kapatılmıştır. Semerkand gazetesi Türkistanlı aydın ve tüccar kesimi tarafından desteklenmiş, halkı Avrupa ve modern yaşam ile tanıştırmada rol oynamıştır (Koçar, 1991, s. 220).

1914 yılında Nisan ayında Münevver Kâri ve Ubeydullah Hocayev tarafından *Seda-i Türkistan* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Türkistan'ın Sesi ismini taşıyan ve haftada iki defa Özbek Türkçesiyle çıkarılan gazete, yenilik taraftarı olan ve yazar kadrosunda Abdullah Evlani (İndemez), Tülegen Miyar(ov), Hamza Hakimzade, Şair Abdülhamid Süleyman(ov) (Çolpan mahlasını kullanmıştır), Ubeydullah İrgaziy(ev), Nurşivan Yauş(ev) gibi isimleri bulundurmuş ve 67 sayı çıktıktan sonra maddi yetersizliklerden dolayı kapanmak zorunda kalmıştır (Devlet, 2020, s. 254). Kısa süren yayın hayatına rağmen gazetede sosyal, siyasi ve iktisadi konular üzerine birçok makale yayınlanmıştır. Seda-i Türkistan gazetesi o dönemde mahalli dilde çıkan geniş nüfuzlu bir gazete olmuştur (Koçar, 1991, s. 221).

9 Nisan 1914 yılında Abidcan Mahmudov ve Ali Zahiri birlikte Hokand'da *Seda-i Fergana* gazetesi çıkarılmaya başlamıştır. Haftada 3 kez çıkmakta olan ve Ceditçi görüşle yayınlanan gazetede siyasi, edebî, ekonomik ve ticari konularla ilgili makaleler de yer almaktaydı. Makalelerin tamamı Özbek Türkçesi olmakla beraber Arapça ve Farsça da kullanılmış, bir sayısı Ferganskoye Eho adı ile Rusça çıkmış ancak tirajı 100 bin olan “Sedâ-i Fergana” maddi imkânsızlıklar sebebiyle 1915'te 123. sayısından sonra kapanmıştır (Eriş, Hamza, 2015, s. 43).

1915'te Abidcan Mahmudov Hokand'ta *Tirik Söz* adlı gazeteyi çıkarmıştır. Yine 1915 yılında günlük olarak çıkarılan *Telegram Haberleri* gazetesi çıkarılmıştır, bu gazete taş baskı tekniğiyle 500'ün üzerinde basılıp dağıtılmış ancak bu gazete de uzun ömürlü olamamış ve sadece 30 sayı çıkarılmıştır (Eriş, Hamza, 2015, s. 43).

Ceditçiler tarafından Özbekistan sınırları içerisinde yer alan bir başka bölgede Buhara Hanlığı'nda çıkarılan ilk gazete ise Kagan'da 11 Mart 1912 yılında medreselerde yenilik hareketlerini yaymak amacıyla çıkarılan *Buhara-i Şerif* adlı gazete olmuştur. Bu gazete Tacik dilinde yazılmış ve haftada üç gün toplam 153 sayı çıkmıştır (Kydyraliyev, 2001, s. 156). Bu gazete İslam kaidelerini ve Cedit fikrini yaymaya çalışmış, eğitim alanında mektep ve medreseler hakkında haberler ve edebi eserlerden örneklerle yabancı ülkelerdeki olaylar hakkında haberler vermiştir (Koçar, 1991, s. 219). Bu gazetenin çıkmasının ardından Temmuz 1912 tarihinden itibaren Buhara-i Şerif'e ek olarak haftada 2 gün Pazartesi ve Çarşamba olmak üzere *Turan* gazetesi çıkarılmıştır. Türkmen aydınlarından Abdulhekim Gulmuhammedov Turan gazetesinin Buhara'da eski ulema ve kadılara karşı mücadele ettiğini ve aynı zamanda Rus İmparatorluğuna karşı savaş verdiğini ifade etmektedir (Aşırov & Arıcan, 2020, s. 104). Her iki gazetede 1913 yılına gelindiğinde Rus yönetiminin ve geleneksel eğitimi savunan Kadimcilerin baskısıyla Buhara Emiri tarafından kapatılmıştır.

Ceditçi fikirler gazetelerin yanında dergilerde de kendini göstermiştir. 1905 İhtilali sonrası gazetelerin yanında dergilerde çıkarılmaya başlanmıştır. İlk dergi, gazetelerin yayınlanmaya başlanmasının ardından 8 sene sonra çıkmıştır. Özbekistan'da çıkan ilk dergi ise 20 Ağustos 1913 yılında Semerkant'ta yayın hayatına başlayan *Ayna* dergisi olmuştur. Dergi Mahmut Hoca Behbudî tarafından 24 ile 32 sayfa aralığında ilk başlarda haftada bir, Haziran 1914 sonrası ayda iki defa çıkarılmıştır (Koçar, 1991, s. 220). *Ayna* dergisinde yayınlanan makalelerde halkın ilim, irfan sahibi olmaya çağırıldığı, özellikle kadın ve kızların da ilim ve sanat öğrenmesi gerektiği savunulmuş ve yeni usulde okullar açılması, çağdaş ilimler öğrenilmesi tavsiye edilmiştir (Koçar, 1991, s. 220). Mahmud Hoca Behbudî derginin 31. Sayısında bu tavsiyelerini anlattığı bir makalede *"bu zamanda, duruma aşına olan kişiler ve işin başa düştüğünü anlayanlar, tüm tüccar ve görevlilerce elbette malumdur ki bize çağa uygun insan gerek, yani Müslüman doktor, Müslüman mühendis, Müslüman iktisatçı, ticarethanelerde Müslüman tacirler, devlet mahkemelerinde Müslüman memurlar, Müslüman hakimler, noterler, Müslüman bankerler vb. lazımdır"* (Kasimov, 2009, s. 32) diyerek savundukları yeni usûl eğitim sisteminin önemini anlatmaya çalışmıştır. Dergi "Millet, İslamiye-i Saadet" görüşlerini taşımakta ve ilerici bir görüşü savunmaktadır (Devlet, 2020, s. 255). Tirajı 600 civarında olan bu dergi 68 sayı çıkmış ve Kafkasya, Tataristan, İran, Afganistan, Hindistan ve Türkiye'ye de gönderilerek çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması amaçlanmıştır.

Taşkent'te çıkan bir diğer dergi Molla Abdurrahman Salihov tarafından çıkarılan *El-İslah* dergisidir. 1915 yılında Taşkent'te tarihi, edebi ve dini konulara ağırlık veren bir dergi olarak çıkarılmaya başlanan dergi Kur'an-ı Kerim ve hadislerden örnek vererek ilim, fen öğrenmeyi İslam'ın esası olduğunu söylemiştir (Koçar, 1991, s. 222). Dergi Farsça ve Özbek Türkçesiyle olmak üzere iki haftada bir yayınlanmış ve 1918 yılına kadar faaliyet göstermiştir.

Türkistanlı Ceditçiler tarafından çıkarılan bir başka dergi de *El-İzah* dergisi olmuştur. Haftada bir dini, sosyal ve edebi konuları ele alan dergi Ulema cemiyeti tarafından Taşkent'te taş basma olarak 1917 yılında 18 sayı olarak çıkarılmıştır (Koçar, 1991, s. 224).

1917 yılının mayıs ayında çıkan bir diğer dergi ise *Şora-i İslam* dergisi olmuştur. Türkistanlı ve Tatar aydınlar tarafından çıkarılan dergi ilerici ve Türkistan'ın bağımsızlığını savunduğu için kapatılmıştır (Koçar, 1991, s. 224).

SONUÇ

Rus işgalinin ardından Rusya'nın takip ettiği baskı yönetimi ve bu yönetimden kurtulma yollarını aramaya başlayan Yenileşme hareketleri (Ceditizm) Türk Dünyası içinde hızla yayılmış ve gelişme göstermiştir. Kazan'da dini alanda başlayan ve 1884 yılında Gaspıralı'nın oluşturduğu eğitim reformuyla somut bir anlam kazanan Ceditizm basın-yayın yoluyla yayılma imkânı bulmuştur. Rusya'da yaşanan 1905 İhtilali ile ortaya çıkan meşrutî yönetim ve onun getirdiği özgürlük, serbestlik ortamı yayın faaliyetlerinin artmasını sağlamış ve basın-yayının Ceditizmin temel taşı olmasına sebebiyet vermiştir. İhtilal sonrası özgürlük ortamıyla yapılan basın-yayın faaliyetleriyle halka ulaştırılan Ceditçi fikirler süreç içinde karşılığını bulmuş ve halk tarafından da desteklenmeye başlamıştır. Mahmud Hoca Behbudî, Münevver Kâri, Abdullah Avlani gibi birçok önemli Türkistanlı Ceditçi aydın ve yazarlar gazete ve dergileri sadece haber yayınlamak için değil fikirlerini yaymak için bir araç olarak kullanmışlardır. Başlangıçta eğitim reformuyla modernleşme olarak başlayan Ceditizm hareketi basın-yayın faaliyetlerinin de etkisiyle milli bilinci uyandıran bir harekete dönüşmüştür. İhtilal sonrası Özbekistan'da çıkarılan çoğu gazete ve dergilere bakıldığında hemen hepsi Rus baskısından kurtulmanın modernleşme ile gerçekleşeceğini savunmuştur. Modernleşme Rusların baskı siyasetinden kurtulmanın anahtarı olarak görülmüştür. Çıkan yayınlar modernleşmeyle beraber milli bir bilinç

oluşturma gayesiyle çıkarılmış ve bu gaye bir anlamda gerçekleşmiştir. Özbekistan ve genele baktığımızda Türkistan'da bu yayın faaliyetleriyle birlikte milli bir uyanışta gerçekleşmiştir. Özbekistan'daki gazete ve dergilerin bir kısmının Çarlık yönetimi tarafından kapatılmasına ek olarak maddi yetersizlikler yüzünden kapanan dergi ve gazeteler uzun soluklu bir basın-yayın faaliyet sürecinin oluşmasına engel olmuştur. Ancak tüm bu olumsuzluklara karşı Özbekistan basınının Rusya Türkleri açısından önemli bir yeri vardır. Ceditçi aydınlar tarafından oluşturulan Özbek basını yaşadığı bütün engellemelere ve belirsizliklere rağmen milli bir uyanışın oluşmasını sağlamış. Oluşan bu ulusal bilinç, milli şuurlar, Türkistan'da dil, edebiyat ve gazetecilik üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmuş, Rusya'ya karşı verilen mücadelenin manevi bir gücü haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Akarşan, Z. (2019). Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(8), s. 1-22.
- Akgün, S., & Abbasov, A. (2020). Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'ni Hazırlayan Süreç ve Rus Olmayan Azınlıkların Durumu. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), s. 1-17.
- Andican, A. (2020). *Ceditizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (2. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat .
- Aşırov, T., & Arıcan, O. (2020, Haziran). A. Gulmuhammedov'a (1885-1931) Göre Türkistan'da Milli Matbuat. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), s. 101-114.
- Devlet, N. (2020). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)* (4. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eriş, Hamza, F. (2015, Eylül). Türkistan Vilayetinin Gazeti ve Özbek Yazı Dilinin Oluşumu. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Erkan, Ü. (2019). Rusya'da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), s. 758-776.

- Hatunoğlu, N. (2022, Temmuz). Özbekistan'da Süreli Yayın Hayatının Gelişim Süreci (1870-1940). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12(24), s. 251-278.
- Hayit, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kara, F. (2021). *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*. (Y. Tansü, Dü.) Elazığ: İksad Yayınevi.
- Kasimov, B. (2009). *Milli Uyanış* (1. b.). (F. Açık, Çev.) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Khalid, A. (1999). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. University of California Press.
- Kıllıoğlu, M. E. (2019). Çarlık Rusyasında Ceditçilik/Yeni Usul Hareketi. *Journal of Awareness*, 4(1), s. 65-90.
- Koçar, Ç. (1991). *Türkistan ile İlgili Makaleler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kydyraliyev, D. (2001). Türkistan'da Ceditçilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Ölçekçi, H. (2018). Rusya'daki Türklerin Milli Uyanışı İle Basının Ortaya Çıkışı Arasındaki İlişki. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10(37), s. 74-78.
- Öztürk, G. (2016). Türkistan'da Ceditçilik ve Basın Faaliyetleri. *İletişim Çalışmaları Dergisi*(1), s. 95-115.
- Selçuk, S., & Özçelik, M. H. (2020). Gaspıralı İsmail Bey ve Modern Eğitim Anlayışı. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi (AY-TBD)*, 6(1), s. 71-84.
- Somuncuoğlu, B. T. (2014, Ağustos). Çarlık Rusyası Dönemi Türkistanı'nda İslam ve Modernleşme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), s. 227-240.
- Toprak, S., & Öztürk, A. (2019, Mart). Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917). *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), s. 1075-1096.
- Vernadsky, G. (2015). *Rusya Tarihi* (3. b.). (D. Mızrak, & E. Ç. Mızrak, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Voline. (2000). *Rus Devrimleri*. (A. Özkan, Dü., & M. Ramazan, Çev.) Babil Yayınları.
- Yılmaz, M. Y. (2014). İşgal Dönemi Türkistan'da Dil Planlaması ve Cedit Hareketi. *Jasstudies*(29), s. 339-349.

Elif A. GÖKGÖZ*

SOVYET İDARESİNDEKİ KIRGIZ BOZKIRLARINDA KOLHOZ SİSTEMİNİN OLUŞUMU

19. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık Rusya'sının siyasi, sosyal ve ekonomik sömürge faaliyetleri geniş coğrafyalara yayılmış ve bu sahalarda hakimiyetini sağlamlaştırabilmek adına da "böl ve yönet" sömürgecilik prensibiyle yönetimini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. İşgal edilen topraklarda yerli halkın yeni düzene olan tepkisi karşısında Rusya, askeri müdahaleye ek olarak bölgede kolonizasyon politikası izlemiştir. Böylelikle Çarlık Rusya'sı, Türkistan'da uyguladığı kolonizasyon politikası ile büyük bir bölümü Ruslardan ve Slav milletlerden oluşan binlerce insanı Türkistan'a yerleştirerek bölgeyi Ruslaştırmayı amaçlamıştır (Tekin, 2010, s. 24).

Rus emperyalizmi Kırgız topraklarında da işgallere başlamış ve kendi yeni yönetim sistemini Kırgız bozkırlarına kadar taşımıştır. 1876 yılında Hokand Hanlığının ele geçirilmesiyle birlikte yeni rejime karşı duruşlar da başlamıştır. Ayaklanmalar Fergana bölgesine kadar sıçramış ve daralan çemberde 1898 yılında Andican'da; Kırgız,

*Yüksek Lisans öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı. elifgokgoz@protonmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0274-1051

Özbek, Kazak gibi Türk boylarından oluşan 1500'den fazla insan, Rusların askeri garnizonuna saldırı düzenlemiştir. Ancak bu isyan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sebep olarak da Ruslar karşısında kullanabilecekleri ateşli silahların olmayışı gösterilmiştir.

Rus sömürgeciliğinin Türkistan üzerindeki en temel sorunu ise, 1916 Ürkün Katliamı ile gündeme gelmiştir. Ayaklanmanın sebepleri sıralandığında baskıların artması, yerli halkın ağır ekonomik şartlar altında ezilmesi, tahsis edilmiş yayla ve toprakların kısıtlanması, hürriyetlerinin elinden alınması, hepsinden de önemlisi topraklarının sömürgeci yönetim tarafından Rus mülteciler için ellerinden alınması olmuştur (Çorotekin, 2002, s. 771). 25 Haziran 1916 yılında yayınlanan Çar karnamesince askeri ve cephe gerisinde hizmet için 19-43 yaş erkeklerin çağırılması ayaklanmayı tetiklemiştir. Bişkek'te başlayan isyan, Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin tarafından, 16 Ağustos 1916'da sevk edilen 145 tabur, 33 kazak süvari bölüğü, 42 top, 69 makineli tüfekle isyancıların öldürülmesi, malları ve mülkleri müsadere edilmesi emriyle bastırılmıştır (Gündoğdu, 2017, s. 216). Bişkek dolaylarında kalan Kırgızların, göç ettirilmesi planı görüşülmüş ve boşalan yerlerin ise sadece Rus göçmenlerinin ikamet ettikleri yerlere dönüştürülmesi kararı verilmiştir. Yargılanma süreci ise ayaklanmaya katılan katılmayan ayırt edilmeksizin katledilmek olmuştur. 300 bin kadar Kırgız ve Kazak Türkü ise Çin sınırını geçerek Doğu Türkistan'a sığınmıştır. Yaşama tutunanlardan bazıları ise vatanlarına ancak 1917 yılı Şubat İhtilalinin getirdiği kargaşa ortamı sayesinde geri dönebilmişlerdir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları itibarıyla Rus sömürgeciliği altındaki Kırgız bozkırlarında yeni sanayi dalları açılmaya başlamış ve sanayileşmedeki en büyük payı ise kömür ve maden yatakları almıştır. Askeri ve stratejik bölgelere yollar, köprüler, modern görünümde şehirler inşa edilmiştir. Çiftçiye kazandırılan yeni usullerle birlikte, geçmişten bu yana gelen at yetiştiriciliğinde, yeni cins atların bölgeye Rus etkisiyle giriş yaptığı görülmüştür. Rusya'dan Türkistan'a göç

edenler için kurulan tesisler eğitimden sağlığa, kültürel faaliyetlere oldukça farklı alanlarda yayılım göstermiştir. Çarlık rejimi altında açılmasına fırsat verilen cedit mekteplerinin sayı da bir hayli fazla olup Tatar Ceditçileri aracılığıyla yayılmıştır. Bu eğitim ve kültürel aktiviteler ise bağımsızlık fikrini körüklemiş ancak tüm çaba ve emeklere rağmen çarlığa karşı bir birliğin sağlanamadığı görülmüştür. Bunun sebebi olarak da çok başlılık ve aşırı zıt gruplardaki fikir çatışmaları gösterilebilir.

19. yüzyıldan itibaren Çarlık rejiminde yönetilen Kırgızlar, 1917 Bolşevik Devrimiyle birlikte yeni bir rejimin idaresi altına girmiştir. Artık *İnsanlar Hapishanesinden* Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çatısı altında *Milletler Hapishanesine* dahil olunmuştur (Kara, 2013, s. 1753). Devrimin Türkistan'da yarattığı şaşkınlıkla birlikte birtakım beklentiler de gün yüzüne çıkmıştır. Yeni rejimin vaat ettiği bağımsız devlet olma fikri yerini kısa sürede gerçeklere bırakmış ve eski sömürgecilik sistemi yeni formu ile devam etmiştir. Bu aralıkta 1916 yılında Çin'e kaçan Kırgızlar için genel af ilan edildiği bildirilmiştir. Ancak aftan yararlanıp topraklarına geri dönenlerin akıbeti ise Rus köy ağalarının zulmü altında ezilip öldürülmek olmuştur (Çorotekin, 2002, s. 773). Bu yaşananlarla birlikte Kırgız milliyetçiliği, Alaş Orda gibi bağımsız devletlere dahil olmayı ya da eskiden varlığını kanıtlamış Hokand Özerk İdaresini yeniden diriltme gibi bir yol izlemeyi uygun bulmuştur. Siyasal direnişlerin artması ve milliyetçilik fikirlerinin yükselişine karşılık Sovyet yetkilileri; kültürel ve siyasal gelişimi baskılayan çarlık uygulamalarını kaldırmayı ve ulusal muvaffakiyeti desteklemeyi vaat etmiştir (Abazov, 2002, s. 861). Lenin'in, Monarşi destekçisi Rus yerleşimcilerin elinden toprakları alıp kamulaştırma yoluyla Kırgız çiftçi ve köylülerine dağıtması, Kırgızlardaki devrim karşıtı girişimleri de durgunlaştırmıştır.

30 Aralık 1922 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ilan edilmiş ve 1924 yılında da Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şurası Merkezi İcra Komitesince de Orta

Asya'daki millet ve devletlerin birbirinden ayrılması kararı alınmıştır (Çorotekin, 2002, s. 775). 1924 yılında kurulan Kara Kırgız Özerk Bölgesi, 1926 yılı itibarıyla Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline gelmiştir. Zaman içerisinde aldığı cumhuriyet statüsü kendi anayasasına sahip olacağı kanaatini getirmiş ve 1936 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ilanı ile birlikte resmen SSCB içerisindeki Cumhuriyetlerden biri olmuştur (Köylü, 2014, s. 21) (Çorotekin, 2002, s. 775).

KOLHOZLAŞMA SÜRECİNİN BAŞLAMASI

Sovyet merkezi yönetiminin ekonomi politikası, daha çok merkezi otoritesini güçlendirmenin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve siyasi gücün temel dayanağı olmuştur. Bu nedenle de Sovyet merkezi idaresinin güçlenmesinde, ekonomik gücüyle direnen milli gruplar engel teşkil etmiştir. Kırgızların konar-göçer ve kısmen de yerleşik hayatı benimsemiş halkı için ekonomi, hayvancılık ve ziraat temel üretim kaynağı olarak görülmüştür. Türkistan'ın ayrı ayrı cumhuriyetlere bölünmesiyle de Kırgızlar, Rus Komünist Partisi öncülüğünde düzenlenen teşkilatlanmada en büyük yetki sahalarından birini köy (kolhoz) ekonomisine ayırmıştır. Bu payın en makul sebebi ise, Sovyet hükümetinin, oldukça büyük bir yatırım oranını, hatırı sayılır miktarda endüstriyel teşebbüsü, merkezi kontrolün hâkim olduğu tarıma dayalı geniş ölçekli çiftlikleri ve hizmetleri ortaya çıkarma amacı ile Kırgızistan'a kanallize etmek olmasıydı (Abazov, 2002, s. 864). Böylelikle kolektif çiftlikler aracılığıyla, sosyal hayatın ekonomik hayatla tam bir uyum içinde olduğu yeni bir rasyonel organizasyon tipi olarak yeni bir topluluk oluşturulması hedeflenmiştir (Абашин, 2011, s. 12).

Kırgız topraklarındaki tarımı yeniden şekillendirmeye yönelik ilk girişimlerde, tüm köylülerin kolektif çiftliklere dahil edilmediği görülse de özendirici ve teşvik edici planlamalar hazırlanmıştır. Buna dair ilk kolhoz çiftlikleri 1918 yılında Türkistan'da kurulmuştur. Bu tarihten

itibaren de Kırgız devletinin izniyle Rus toprak sahiplerinin ve önceden kiliseye ait olan toprakların kullanılması, kolhozların ilk şekli olan komünlerin açılmasını sağlamıştır (Altımuşova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 556). Toprak kullanımının kolaylaştığı bu süreçte, çeşitli kooperatifler ve göçebelerin bulunduğu ilçelerde, toprakların ortaklaşa işlenmesi adına kolhoz sisteminin ilk ve basitleşmiş hali olarak değerlendirilen işletmelerin sayısı artırılmıştır.

1921-1922 yıllarına gelindiğinde de yayınlanan Toprak-Su Reformu ile bölgede Çarlık idaresi zamanında yerleşen Rus köylüleriyle yerli halkın, toprak ve su kullanımından eşit şekilde yararlanacağı kararı çıkarılmıştır. Reform sonucu 5970 topraksız köylü, kendi tarlalarının sahibi olmuş, 11.000'e yakın kişi de yerleşik hayata geçme imkânını elde etmiştir (Çorotekin, 2002, s. 777). Toplu şekilde hayata geçiş ise birtakım sorunları beraberinde getirmiş ve zengin ağalar lakabı ile sağlam ekonomiye sahip kuvvetli yöneticilerin, orta dereceli çiftçiler üzerinde yaptırımda bulunmaları ve sürgün ettirmeye varan cezalandırmaları kayıt altına alınmıştır.

Çıkarılan reform Kırgızistan'da iki aşamada uygulamaya konulmuştur. İlk aşama, kuzeyde hızlı bir şekilde ilerlerken güneyde ise süreç 1927-1928 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu ötelenmiş tarihin sebebinin ise Basmacı Hareketinin faaliyetlerinden ileri geldiği düşünülmektedir. Döneme bakıldığında 1920'li yılların ikinci yarısında Kırgızistan'ın güney ilçelerinde Basmacı grupların faaliyetleri, toprak-su reformundan sonra özel toprakların devletleşmesi, devletin tahıl teslim etme talebi ve fazla vergi uygulamaları kolhozlaştırmaya giden süreçte Basmacı Hareketini yeniden canlandırmıştır (Altımuşova, Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934), 2017, s. 97). 1920'li yılların sonlarına geldiğinde ise Rusya, iç savaştan ve yabancı güçlerin işgalinden kurtulmuş ancak kapitalizm hakimiyetindeki küresel ekonomide yalnızlaşmış ve fakirleşmiştir. Ekonomik ve askeri rekabetin yarattığı baskı nedeniyle imalat

makinelerinin bedelini tahıl ihraç ederek ödemek zorunda kalmıştır. Modern sanayiler kurabilmek içinde imalat makinelerine ihtiyaç duyulmuştur (Faukner, 2017, s. 241). Özel sermaye birikimi bekleneni karşılayamamıştır. Bu nedenle de Sovyet tipi iş bölümü ve planlaması ile halkın elindeki üretim araçlarının devletleşmesi, merkezi kontrolü arttırmada önemli olmuştur.

1927 yılında mahsulün az olduğu ve tahıl tedarikinin giderek zorlaştığı bir dönemde fiyatlar oldukça yükselmiştir. Şehirlerdeki sanayi merkezlerinin büyümesi, kırsaldaki insanları bu cazibe merkezlerine çekmiş ve besin kıtlığı yaşamı zorlaştırmıştır. Artan şehir nüfusunu beslemek ve yabancı makine ithalatını karşılamak için köylünün tahılına el konulmuş, devletin tahıl kotalarını ödeyebilmek için köylü, geçim kaynağı olan hayvanlarını Ruslara satmaya zorlanmıştır (Thomas, 2018, s. 166). 1929 yılı verilerine göre en az üç milyon köylü açlıktan hayatını kaybetmiştir (Faukner, 2017, s. 242). Yaşanan kayıplarla birlikte bir dizi önlemler alınmış ve bu alınan önlemlerden biri de tahıla konulan sabit fiyat uygulaması olmuştur. Uygulamaya göre köylü, elindeki malı istediği gibi alıp satamaz ve devletin paha biçtiği değere göre devlete teslim etmek zorundadır. Devlet satın alma kurumlarına satılan malların fiyatı önceden belirlenirdi (Khan & Ghai, 1976, s. 47). Talimatlara uymayanlar ise zararlı unsur olarak görülen kulaklar olup, mal varlıklarına el konulmuştur. Kulak sınıfını ortadan kaldırmak için, kulak olarak anılan varlıklı köylünün toprakları, üretim araçları ve kaynakları gibi bütün mülkü zorla elinden alıp, vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmış ve başka yerlere sürgün edilmiştir; el konulan mal varlıkları ise kolhoz sisteminin temelini oluşturmuştur (Altımuşova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 557).

1928 yılına gelindiğinde Sovyet yönetimi, beş yıllık ekonomik planlama uygulamasıyla bütün toprakların ve hayvanların, devlete ait olduğunu ilan etmiş, özel mülkiyeti de kaldırarak devlet için ucuz ürün

tedariki yapacakları kolhoz ve sovhozların etkisini arttırma yoluna gitmiştir (Andican, 2020, s. 123). Kulakların tasfiye edilip sanayileşmesi için gereken tarımsal üretimin sağlanacağı yapının oluşumu kolektivizme geçiş ile başlamıştır (Turan, 2011, s. 316). Toplumsal mülkiyete geçiş için uygun görülen politikada toprak mülkiyeti devlete ait olup toprağı kullanmadan ve yararlanmaya hak çiftlik üyelerine bırakıldığında *kolhoz*; devlet mülkiyetinde olup yine devlet eliyle yönetilip işletilmesi ve yöneticilerin devlet tarafından atanması durumuna ise *sovhoz* tipi işletme olarak tanımlanmıştır (Altımişova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 557).

Tarımın sanayileşmesi kırsal ekonomide devrim yapmanın en kestirme yolu olarak değerlendirilmiştir (Lewin, 2020, s. 90). Böylelikle tarım üzerinde gerçekleşen devrim Kırgızistan'da, 6-7 yıl içerisinde etkisini göstermiştir. Başlangıçta üye alımı konusunda gönüllük esasına dayandırıldığı belirtilse de zaman içerisinde sadece zenginler değil orta gelirli köylülerden de kolhozlara girmeyenler kulak olmakla suçlanmış, seçme ve seçilme hakları ellerinden alınmıştır. Bu nedenle kolektivizm, kulakların ortadan kaldırılması, haciz olayları, gözaltılar ve uzak bölgelere sürülme olarak algılanmaya başlanmıştır (Kurban, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi, 2020, s. 163). 1928 yılında ise Stalin, sanayinin yeterince geliştiğini, ancak ziraat işletmelerinin gerilerde kaldığını belirterek 25 milyona yakın küçük ziraat işletmesinin kolhozlara dönüştürülmesi kararını vermiş, topyekûn kolhozlaştırma hareketi başlatmıştır. Tarımın bu zorlu şartlar altında sanayileşebilmesi ise kırsal ekonomide devrim niteliğindedir.

TEPKİLER, GÖÇLER, SÜRGÜNLER

Kolektivizm, toplumsal mülkiyete geçilmesi için uygun bir politika olarak değerlendirilir. Toprak mülkiyetinin devlete ait olmasına rağmen toprağı kullanma ve ondan yararlanma hakkı ise çiftlik üyelerine bırakılmıştır (Turan, 2011, s. 316). Köylülere sembolik olarak

tahsis edilen topraklar devlet denetiminde ortak tarım kooperatiflerine dönüştürülmüştür. Varlıklı kesim üzerindeki ağır vergilendirmeler ve kulaklara uygulanan sert yaptırımlar göç hareketini hızlandırmıştır. Toprak satın almaya izni olmayan kulaklar, var olan topraklarında da başkalarını çalıştıramaz hale gelmiştir. Kolhozları bay-manap ve kulak unsurlarından temizleme adına alınan kararlar sonucu baskı ve şiddet artmıştır. Normal bir kolhozunun ödeyeceği tarım vergisi 3, tek başına çalışan köylünün 30, kulakların ise 314 ruble vergi ödemesi, orta halli bir köylüyü kolhozlara çekmek için oldukça cazip iken kulakların yaşamını zorlayacak nitelikte olduğu görülmektedir (Altımuşova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 563).

Tarımın gelişmesi, fabrikaların kurulması, kolhozların oluşması gibi değişimler göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi doğrultusunda hız kazanmıştır (Buyar, 2017, s. 81). Kolhozların bölgedeki kalıcılığı adına yeni iş gücünün gelmesi önemli görülmüştür. Bu konuda, 1931-1937 yılları arasında 78.000 konar-göçer aile iskân ettirilip ve bunlar adına 842 kolhoz birleştirilmiş, yeni köy ve kışlaklar kurulmuştur (Beşirli, 2017, s. 101). Yerleşik hayata geçiş sürecine karşı gelenler ise kolхозlardan çıkarılarak takibe alınmıştır. Kolhoz sistemine dahil olmanın kolaylıklar sağlayacağı ve iki yıl kadar vergi alınmayacağı gibi duyurular sıklıkla yapılmıştır. Tarımın gelişmesinde yeterli teknik araç ve gerecin olmaması üzerine de yeni oluşturulan kolhozların tarımı işletebilmesi adına devlet destekli Makine Traktör İstasyonları kurulmuştur (Altımuşova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 564).

Bozkır yaşam tarzı içerisinde Kırgızistan'da üretimin geneli hayvancılığa dayalı olarak şekillenmiştir. Kırgız ekonomisine hâkim olabilmek için de ellerindeki malların zorla alınması kararı çıkarılmıştır. Kooperatifleşme kararının ardından sürmekte olan el koymalara bazı kriterler getirilmiş ve buna göre; 1927-1929 yılları arasında 150-200 büyükbaş, 300-500 küçükbaş hayvanı olanlar zengin, 20-30 büyük

baş, 160-200 küçükbaş hayvana sahipler olanlar hali vakti yerinde, 10-15 büyük baş, 50-80 küçükbaş hayvan sahipleri orta zengin olarak değerlendirilmiştir (Güngör, 2018, s. 402). Ellerindeki toprakların, tarım aletlerinin, hayvanların kolhozlaşıp devlet eline geçecek olması tepkilere yol açmıştır. Kırsal bölgelerdeki sosyalizm inşası mülkiyet duygusunun yok edilmesiyle mümkündü. Bu nedenle hiç kimse kendisinin olan hayvana bakamaz, kendisine ait olan toprağı ekip biçemezdi (Ayık, 2015, s. 25,26). Buna karşılık en yaygın protesto türü ise geçim kaynağı olan hayvanlarını kesmek veya satıp yok etmek, mülklerini yakmak olmuştur. Bunun sonucunda 1930 yılında Kırgızistan'da büyük baş hayvanlar %24,4, atlar%18,5 ve koyun ile keçiler %15,5 oranında azalmış, konar-göçer hayat içerisinde hayvancılıkla uğraşan Kırgız aileleri yerleşik hayata geçirilmeye başlanmıştır (Gündoğdu, 2017, s. 227). Artan iş gücü kaynağı ile milyonlarca köylü endüstriyel kalkınma adına toplama kamplarına gönderilmiş, devlet adına kanal kazma, ormanlarda ağaç kesme, altın çıkarma vb. işlerde en ağır şartlarda çalıştırılmaya zorunlu kılınmıştır (Devrisheva, 2016, s. 192). Uygulanan baskılara dayanamayan Kırgız insanı ise kendi rızasıyla SSCB topraklarını terk ederek Çin idaresindeki Doğu Türkistan'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bütün bu göç hareketli gizlilik içerisinde yürütülürken Doğu Türkistan'a gittikleri tespit edilen ailelerin arda kalan malları, mülkleri devlet tarafından müsadere edilerek kolhozlara teslim edilmiştir (Altımuşova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 567).

En ağır işlerde çalıştırılmaya zorlanmış köylülerin baskılara dayanamayarak 1926 yılında başlatmış oldukları Narın İsyanı ve güneye doğru gizlilikle yürütülen göç hareketi, Basmacı kollarının Sovyet yönetimine karşı mücadelesini tekrar canlandırmıştır. Kısa sürede taraftar bulan Basmacı birlikleri, devlet makamlarına saldırmış, yine devlete ait ambarları, kooperatifleri ve ticaret dükkânlarını yağmalayarak malların bir kısmını halka dağıtmışlardır (Altımuşova, Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934),

2017, s. 102). Yaşananlar karşısında Sovyet yönetimi askeri önlemler almanın yanı sıra ideolojik, ekonomik ve kültürel birtakım tedbirlerle birlikte en etkin yol olarak Kırgızistan'dan diğer Sovyet Cumhuriyetlerine göç ettirme yöntemine gidilmiştir. Narın, Isık-Göl, Talas ve Oş bölgelerinden 44 kişi aileleriyle birlikte topluca Rusya'nın Orenburg şehrine sürülmüş, arda kalan mal ve mülkleri, yeni kolhozların oluşumuna aracılık etmiştir (Altımışova, Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği, 2018, s. 571).

Sonuç olarak, 1920'li yıllarda sanayinin yeterince geliştiği ancak ziraat işletmelerinin gerilerde kaldığı gerekçesiyle başlayan kolhozlaşma süreci, çok sayıda köylü ve göçebe hayvancılıkla yaşamını geçindiren çiftçiyi bu yaşama sindirmiştir. Gönüllük esasının zorbalık ve baskıya dönüşmesi sonucu isyanlar ve karşı duruşlar en ağır cezalandırmalarla ödetilmiştir. Göç ve sürgüne varan, ana vatandan koparma durumu üretimi de etkilemiş, maddi ve manevi kayıplara sebep olmuştur. Öte yandan Kırgızların yerleşik düzene geçmesi bu sistem içerisinde geleceğe yapılan bir yatırım olarak değerlendirilmiştir. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki kolhoz ve sovhozlardaki genel etkili alanın % 99,6'sını kapsadığı görülmüş ve II. Dünya Savaşında cephe gerisinde yiyecek içecek ve hammadde sağlanması konusunda dikkat çekici bir öneme sahip olduğu kanıtlanmıştır. Lise öğrencilerinden kadınlara pek çok kişinin sırtına yüklenen iş bölümü, ağır şartlara ve zorluklara rağmen gece-gündüz büyük fedakârlıklarla yürütülmüştür (Altımışova, II. Dünya Savaşında Kırgızistan, 2016, s. 168). Neden olduğu travmalar Türk Dünyasında yaşamış, gözlemlemiş ve analiz etmiş olan düşünür ve yazarın ölümsüz eserlerine konu olmuştur (Karabulut, 2019, s. 62). Kadınların kolhozlarda, Makine Traktör İstasyonlarında ve sovhozlarda yönetici olarak görev alması, tüm zorluklara rağmen cephedeki başarıyı etkileyen cephe gerisi kahramanlarıyla mümkün olmuş ve bunda Sovyet yönetiminin planlı ekonomik yönetiminin katkısı olduğu vurgulanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abazov, R. (2002). Sovyet Sisteminde Kırgızistan: Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu. *Türkler Ansiklopedisi Cilt;19* (Cilt 19, s. 860-876). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altımuşova, Z. (2016). II. Dünya Savaşında Kırgızistan. N. Sarıahmetoğlu, & İ. Kemaloğlu içinde, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. İstanbul: Türk Dünyası BElediyalar Birliği (TDBB) Yayınları.
- Altımuşova, Z. (2017). Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934). *Bilig Dergisi*(82), s. 91-116.
- Altımuşova, Z. (2018). Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketine Dair Bazı Tespitler; Kırgızistan Örneği. *XVII. Türk Tarih Kongresi Ankara; 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildiriler* (Cilt 2). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Andican, A. (2020). *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ayık, B. (2015). *Cengiz Dağcı ve Cengiz Aytmatov'un Bazı Romanlarında Ruslaştırma ve Sömürü Politikası Olarak Kolhoz*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı , Manisa.
- Beşirli, H. (2017). Kırgızistan'ın sosyal ve Kültürel Yapısı. C. Buyar (Dü.) içinde, *Kırgızistan; Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset* (s. 91-112). Bişkek, Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM).
- Buyar, C. (2017). Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar). C. Buyar (Dü.) içinde, *Kırgızistan; Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset* (s. 47-87). Bişkek, Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM).
- Çorotekin, T. (2002). Kırgızistan Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 19, s. 454-484). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Devrisheva, K. (2016). Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri. *SUTAD*(39), s. 187-198.
- Faukner, N. (2017). *Halkların Rus Devrim Tarihi*. (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Gündoğdu, A. (2017). Kırgız Milli Uyanışının Kökleri. G. Cumakunova (Dü.) içinde, *I.Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız-Türk İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2013)*. Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Yayınları.

- Güngör, E. (2018). Sovyet İktidarının Kırgız Bozkır Ekonomisine Komünizm Çerçevesinde Yaklaşımı. Y. Koç, & M. Cengiz (Dü) içinde, *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kara, F. (2013). Kırgız Sovyet Devletinin Oluşumu. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 6(2), s. 1749-1767.
- Karabulut, F. (2019). Cengiz Dağcı'nın ve Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kolhozlar ve Kolhoz Sisteminin Ruslaştırımadaki Rolü. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, s. 56-77.
- Khan, A. R., & Ghai, D. (1976). *Collective Agriculture and Rural Development in Soviet Central Asia*. London: The Macmillan Press LTD.
- Köylü, M. (2014). *Gurbetteki Vatan Kırgızistan Ahıska'dan Fergana'ya Bir Sürgün, Soykırım Hikayesi(Fergana Olaylarının İç Yüzü)*. Ankara: Astana Yayınları.
- Kurban, V. (2020). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*. İstanbul : Yeditepe Yayınevi.
- Kurban, V. (2020). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Lewin, M. (2020). *Sovyet Yüzyılı*. (R. Akman, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thomas, A. (2018). *Nomads and Soviet Rule: : Central Asia under Lenin and Stalin*. London • New York: I.B.Tauris.
- Tekin, A. (2010). *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Turan, M. (2011). SSCB'de Toprak Mülkiyeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), s. 307-332.
- Abashin, S. (2011). «İdeal'nyy kolkhoz» v sovetskoy Sredney Azii: istoriya neudachi ili uspekha? *Acta Slavica Iaponica*, T. 29, ss. 1-26. [Абашин, С. (2011). «Идеальный колхоз» в советской Средней Азии: история неудачи или успеха? *Acta Slavica Iaponica*, T. 29, ss. 1-26.]

Şevval SAKİN*

ŞOLOHOV’UN “DURGUN DON” ADLI ESERİ ÜZERİNDEN SOSYALİST GERÇEKÇİLİK

Sanat, kişinin duygularının dışavurumunu yansıtan ve belirli yaratım sürecinden geçen bir olgudur. Sanatçının ruhsal ve düşünsel durumu ise yaşadığı olaylar, çevresel faktörler, bulunduğu coğrafyanın etkisi ile değişime ve çözülmeye uğratmaktadır. Sanatçılar yaşadıkları dönemin toplumsal normlarını çeşitli değişenlerle birlikte, dönemin politik yansımalarını da kapsayarak eserler üretebilirler. Bu değişim ve çözülme sanatın her alanında etkilidir. Edebiyat ise sanat alanları arasında bu dönüşümün en net biçimde görüldüğü alandır. Aynı zamanda sanat, insanların kafalarını ve yüreklerini etkileyecek büyük güce sahiptir (Şolohov, Sanatta Sosyalist Gerçekçilik, 1976, s. 85). Bu yüzden tarihsel süreç içerisinde sanat, politikanın en önemli propaganda araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Bu durumun sayısız örneğini sanatın neredeyse tüm dallarında görmekteyiz.

* Yüksek Lisans öğrencisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Ana Bilim Dalı. ssevvalsakin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9291-2925

Rus edebiyatında, 1917 Ekim devriminden sonra yaşanan değişim bu durumun en somut örneklerinden birisidir. 20. Yüzyılda Rusya’da gerçekleşen devrimlerin temel hedefi mevcut rejim sistemini (monarşi) yok etmek ve yerine sosyalist ideoloji ile yönetilecek yeni bir devlet mekanizması kurmaktır. Ekim devriminin gerçekleşmesi ile değişen devlet organizasyonu toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi yaşamı da etkisi altına almıştır. Bu etki Rus edebiyatında, devrim öncesinde gördüğümüz toplumcu gerçekçilik akımının sosyalist gerçekçilik olarak dönüşmesini sağlamıştır (Akan, 2017, s. 371). Bu bağlamda sosyalist gerçekçilik tanımına kısaca; Sovyet hükümetinin edebiyat ve sanat alanına gerçekleştirdiği siyasi etki veya müdahale dememiz mümkündür.

SOSYALİST GERÇEKÇİLİK KAVRAMI VE TARİHSEL SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyalist gerçekçilik, sözlükte “Sovyet iktidarının sanat ve edebiyat alanına siyasi müdahale tipini tanımlar.” şeklinde açıklanmaktadır (Bensussan & Labica, 2012, s. 873). Sözü geçen akım Sovyet edebiyatının yapı taşıını oluşturan, sanatçıdan devrimin gelişim evresinde gerçekliğin doğru ve tarihsel temsilini talep eden ideolojik temeldir (Siyavsky, Tertz, & Milosz, 1960, s. 24). Bu bağlamda Sovyet ideolojisinin temelini sosyalist gerçekçilik oluşturmaktadır. Sosyalist gerçekçilik ile Sovyet rejimi, devrim ruhunu halka aşılarmayı ve onları devrimci gelişme ile eğitmeyi hedeflemektedir. Aslında “gerçeklik ve tarihsel somutluk” ilkeleri ile temellendirilerek ideolojik açıdan işçi sınıfının sosyalizm ruhuyla yeniden şekillendirme ve eğitime çalışması yapılacaktır (Riasonovsky & Steinberg, 2016, s. 636). Sovyet yönetimi bu uygulamayla birlikte edebiyat ve sanatı da yönetmeyi amaçlamaktadır.

1917 Devrimi’nin ardından, tamamen yeni bir edebiyat anlayışı ve yeni insan modeli oluşturulması için Sovyet kahramanları oluşturulmuştur (Laursen, 2013, s. 3). Bununla birlikte sosyalist

gerçekçilikte, Marksizizm-Leninizm'inkine benzer bir insan modeli oluşturulması beklenmektedir. Sosyalist gerçekçilik kavramı köken itibarıyla farklı alanlarla farklı şekilde temellendirilebilir. Felsefi kökeni Marksizme, politik yönü Bolşevik hareketine, edebi tarafı ise Rus edebiyatına dayandırılmaktadır (Tagızade, 2006, s. 9). Marksizm temelli bu anlayış, değişim ve dönüşüm açısından da aynı bakış açısına sahiptir. Marksizmin kurucusu Marks ve Engels'in düşünce yapısından yola çıkarak oluşturdukları çalışmalarda, sanat eserlerinin içeriği ve şeklinin toplumun dönüşmesiyle birlikte değiştiği düşüncesi temel alınmıştır (Tagızade, 2006, s. 9). Bu düşünce, akabinde Lenin'in parti yayınları üzerine yazdığı "Parti teşkilatı ve Parti edebiyatı" makalesi ile Sovyet Komünist Partisi'nin edebiyat ve sanat alanındaki politikasının temelini oluşturmuştur. Mevcut durum, sosyalist ideolojinin yaşamın her alanına nüfuz edeceğinin göstergesidir.

Ekim Devrimi ile gerçekleşen rejim değişikliği sonucunda, Sovyet ideolojisiyle yönetilen devlet mekanizması, bütün halkların aynı düşünce sistemine sahip olması için köklü değişiklikler yapmıştır. Sosyo-kültürel açıdan bu değişikliklerin en önemlisi, sanat ve edebiyat alanında 1932 yılında tüm edebi grupların ve yayın evlerinin ortadan kaldırılıp yerine Sovyet Yazarlar Birliği'nin konması uygulaması olmuştur. 1934 yılında gerçekleşen Sovyet Yazarlar Kongresi'nde parti liderlerinin yaptığı konuşmalar sonucunda artık edebiyatta tek bir yaklaşımın olacağı, bu yaklaşımın da sosyalist gerçekçilik olacağına karar verilmiştir. Bu uygulamayla birlikte Sovyet edebiyatı, yönetimin bir organı haline gelmiştir. Kongrede alınan kararla ilgili, "Pravda" gazetesinde de "Sovyet sanatı, kitleleri sosyalizmin tam ve kesin zaferi konusunda esinlendirmeli, onlara bu mücadelede yardımcı olmalı..." ifadelerine yer vermiş ve bu anlayış dışında bir sanat idealizminin kabul edilmediği belirtilmiştir (Çelik, 2018, s. 220). Uygulamanın sonucunda Yazarlar Birliği üyeleri sürekli gelir ve ayrıcalıklardan faydalanan devlet memurları olmuştur (Riasonovsky & Steinberg, 2016, s. 636). Bu bağlamda yazarlara ayrıcalıklar tanıdıkları gibi bazı kısıtlamalar geldiğini de belirtmek gerekmektedir. Yazarlar, resmi

standartlara göre yazmak zorundaydılar ve yazıları standartlara uymazsa ya da standartlar değiştiğinde yazıları sakıncalı metinlerin arasına girerse tekrar baştan yazmak zorunda oldukları hükümet tarafından belirlenmiştir. 20. Yüzyılda gerçekleşen edebi alandaki bu hareketlilik, yeni rejimin yeni toplum oluşturma sürecinde izleyecekleri yol haritasını ortaya koymak istenmesinden doğmuştur (Uygur, 2005, s. 26).

Edebiyat alanında üretilen çalışmaların gerçeği yansıtması hatta gerçeğin direkt olarak kendisi olması beklenmektedir. Bu yeni edebiyat anlayışını *Plehanov* belirli ölçütler ve kıstaslarla açıklamıştır. Bu bağlamda sanatta içeriğin çok önemli olduğunu, gerçekliğin ise sadece ideolojiyle yansıtılabileceğini düşünmektedir (Uygur, 2005, s. 27). Bu yüzden 20. Yüzyılın ilk yarısında sosyalist gerçekçi yazarlarla iş birliği içerisinde bulunmuştur. Sosyalist gerçekçiliği belirli esaslarla bir çerçeveye oturtan yazarlar, bu esaslarla bir eserde olması gereken özellikleri dahi belirlemişlerdir. Bu esasları oluşturan temel unsurlarla birlikte kahramanların sağlıklı bir vücut ve akıllı yüze sahip olması ile estetik bir etki yaratmak istemişlerdir (Akan, 2017, s. 376). Oluşturulmak istenen etki Sovyet ideolojisini ve yeni insan modelini yaşam içerisinde somutlaştırmının akıllıca bir yoludur.

Tolstoy, Çehov ve Balzac gibi toplumcu gerçekçi yazarlar hayatı olduğu gibi yansıtmaktaydılar. Fakat sosyalist gerçekçilik akımı sanatçılarından mevcut rejim, Marksist ideolojiyi eserlerine yansıtma talebini talep etmiştir. Buradaki amaç aslında sosyalizm olarak bilinen komünizmi eserlere işlemektir (Siyavsky, Tertz, & Milosz, 1960, s. 26). Bu duruma örnek olarak, şairin sadece gerçekçi bir şiir yazmayacağını, komünizmi de şiirlerinde inşa etmesi gerektiğini söylememiz mümkündür. Sosyalist gerçekçi akımın temsilcileri tarafından üretilenler tarz ve içerik açısından değişkenlikler gösterebilir. Fakat sonucunda ulaşılmak istenen Sosyalist ideolojiyi kişilere doğrudan ya da dolaylı olarak aktarmaktır.

Sosyalist gerçekçi romanlarda eser kesinlikle kötü bir sonla bitirilemez. Çünkü bu durumun okuyucuya sosyalist ideolojiyle yönetilen devlet mekanizmasının da sonunun kötü olabileceği hissi yaratmasından korkulmaktadır. Sosyalist gerçekçi eserler, istenilen son ile bitirilmese bile içeriğinde genellikle bir fabrikanın çalışması, bir tarım kararnamesinin uygulanması ya da iç savaşta siyasi fikir tartışmalarının yer almasından kaynaklı kaleme alınma amacına ulaşmaktadır (Siyavsky, Tertz, & Milosz, 1960, s. 45). Bu konu haricinde ayrıca eserlerde işlenmek istenen bir diğer konu ise insanın psikolojik iç dünyasının devrim ruhuna dönüştürülmesidir. Eserlerin büyük çoğunluğu geleceğin ideal insanını yaratmayı amaçlayan bu ahlaki ve psikolojik süreçlerin temsili etrafında dönmektedir (Siyavsky, Tertz, & Milosz, 1960, s. 47). Bu bağlamda gösterebileceğimiz en doğru örnek Maksim Gorki'nin *Ana* isimli eseridir. Eserde hayatı kötüye giden cahil bir kadının nasıl bilinçli bir devrimciye dönüştüğü anlatılmaktadır. Eser sosyalist gerçekçiliğin ilk örneği olarak kabul edilir.

Sosyalist gerçekçi eserlerde kahramanlar genellikle belirli vasıflara sahip bir şekilde oluşturulur. Kurgu kahramanların en önemli özellikleri cesaret, saygı, ideolojik inanç, zekâ, vatanseverlik, kadınlara saygı, özveri ve irade gücü gibi üstün ahlak sahibi kişilerde yer alan özelliklerden oluşmaktadır. Eserler de kahramanların pozitifliği, düşmana karşı mücadele eden karakterler olarak değil kolektif çiftlikle uğraşan, sakin ve barışçıl hareket eden karakterlerin oluşturduğu romanlar şeklinde yansıtılmaktadır. Sonuç itibariyle Sovyet hayatını idealize eden, bireysel kahramanlığı yücelten, Rus tarihini milliyetçi bir şekilde aktaran, yeni oluşturulmak istenen Sovyet insanının yüksek idealizmini vurgulayan bir edebi alan ortaya çıkmıştır (Riasonovsky & Steinberg, 2016, s. 637). Bu bağlamda yazarlardan beklenen Sovyet hayatını tam anlamıyla tasvir etmeleriydi.

Sosyalist gerçekçilik ile Batı karşısında itibar kaybetmek istenmediği için, zaman içerisinde tutarlı olmayı bırakıp, toplumun

bireysellik açısından zengin olduğunu, çok sayıda ilgi alanına sahip olunmasından dolayı ortaya çıkan fikir ayrılıkları ve çelişkiler barındırmasının yansıtılması gerektiği söylenmektedir (Siyavsky, Tertz, & Milosz, 1960, s. 61). Bu şekilde binlerce yıl boyunca fikir ayrılıkları yaşayan insanlar ilk kez sosyalist gerçekçilik ile birbiriyle anlaşacaklar ve hayattaki temel şeyler ile ilgili aynı düşünceye sahip olacaklardı.

“DURGUN DON” ESERİ ÜZERİNDEN SOSYALİST GERÇEKÇİLİK İNCELEMESİ

Sosyalist gerçekçiliği “Durgun Don” eseri üzerinden değerlendirmeden önce yazarı Şolohov’u tanımak gerekmektedir. Tam adı Mihail Aleksandroviç Şolohov (1905-1938) olan yazar, Rusya’nın Don bölgesinde bir kasabada doğmuştur (Elmacıoğlu, 2014, s. 183). Yazarın ilk eserlerinde, Don bölgesinde yaşadığı dönemde Sovyet rejimi için çalışırken edindiği tecrübeler konu almaktadır. Büyüdüğü çevrenin etkisinden kaynaklı eserlerinde, kahramanları genellikle Kazak asıllı kişilerden seçmektedir (Elmacıoğlu, 2014, s. 183). Şolohov, eserlerini sosyalist gerçekçi bir temele oturtmuş ve sosyalist gerçekçiliğin en önemli temsilcileri arasında yer almıştır. 1934 yılında Stalin sosyalist gerçekçilik ile ilgili, “Sanatçıdan gerçekliğin devrimci gelişmesi içinde doğru, tarihsel açıdan somut bir tasvirini talep eden, Sovyet edebiyat ve sanatının temel yöntemidir.” ifadelerini kullanmıştır (Volkov, 2010, s. 141). Şolohov’da aynı dönemlerde, sosyalist gerçekçilikle ilgili Yazarlar Birliği II. Kongresi açılış konuşmasında “Sosyalist gerçekçilik, sanatının parti ilkelerine bağlı görüş açısından yaşamın gerçeğini algılaması, yorumlaması sanatıdır.” ifadelerini kullanmıştır (Şolohov, Sanatta Sosyalist Gerçekçilik, 1976, s. 81).

Sosyalist gerçekçiliğin en önemli temsili ve epikleşmiş romanı olan “Durgun Don” Şolohov’un 4 ciltten oluşan ilk kapsamlı romanıdır. Bu romanla yazar 1965 yılında Nobel Edebiyat ödülünü almıştır (Asma

& Çetir, 2011, s. 74). Mihail Şolohov eserlerinde genel olarak iç savaş ve tarımın kamulaştırılmasında Don Kazaklarını tasvir eden konular işlemiştir (Riasonovsky & Steinberg, 2016, s. 637). Şolohov'un romanı yazmaya başlamadan önce, I. Dünya Savaşı ve Rus iç savaşında önemli rol oynayan General Kornilov ile karşılaşmasının romana başlama sebebi olduğu düşünülmektedir (Asma & Çetir, 2011, s. 76). Bunun yanı sıra romanın yazılmasındaki en büyük etki Birinci Dünya Savaşı ve savaş dönemi olmuştur. Eser toplamda 1925- 1940 yılları arasındaki 14 yıllık süreçte tüm baskılarını tamamlayabilmiştir. Eserin ilk üç cildi 1926-1927 yıllarında kaleme alınmıştır. 1928-1933 yılları arasında birkaç yıl arayla yayımlanan ilk üç cildinin ardından eserin son cildi 7 yıl sonra yayımlanabilmiştir (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 11). Ayrıca yazar ilk yazdıklarını beğenmeyerek, eserin 1. Cildi daha sona ermeden eserin planında değişiklikler yapmıştır. Yazar değişiklik yapmadan önce, eserine direkt olarak Kazakların General Kornilov'un ordusuna katılmasıyla başlamış fakat bu başlangıcın eserde kopukluklar yaratacağını düşünerek Kazakların devrimden ve savaştan önceki yaşamından bahseden anlatıyla değiştirmiştir. Bu değişiklik bazı tarihsel zorunluluklara dayandırılmaktadır. Don Kazaklarının tarihi devrimci geleneklerden oluşmaktadır. Değişiklikten sonra yazar okuyucuya Kazakların I. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasındaki durumlarını anlatma ve devrime karşı tutumlarını açıkça yansıtmaya olanağı sağlamıştır. Buda bize Şolohov'un eserleri üzerinde ne kadar titiz çalıştığını göstermektedir.

Eserin en önemli sanat özelliği epik bir trajedi niteliği taşımasıdır (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 13). Yazar eserinde, Rus halk edebiyatı ve Rus klasik edebiyatını girift bir şekilde yansıtmıştır. Eser içerisinde halk türküleri, halk şarkıları, masallar ve atasözlerin bulunması bu durumun gözle görülür örnekleridir. Eserde diğer göze çarpan özellik ise yazar, kahramanların ruh halini gerçekçi bir anlayışla betimlemiştir. Şolohov, karakterleri mevcut sistemin içinde yaşatarak, onların yaptığı ve yapmadığı eylemleri odak noktası halinde okuyucuya sunmuştur. Örneğin, Gregor karakter olarak

karmaşıklıkta yoksun, bu yüzden devrim ve iç savaş sırasında çatışmaları siyasi ve insani değerleri doğrultusunda çözemiyor (Simmons, 1965, s. 235).

Eserde Şolohov, kahramanı Gregor Melehov, Aksinya ve Natalya'nın ruhu ve iç yaşantıları ile ilgili sırları ustaca sergilemiştir. Doğa tasvirleri ve kişi ruh hallerini birlikte ele alarak okuyucuya aktarmıştır. Bu konuyla ilgili birinci ciltte Gregor ve Aksinya'nın ilişkisinde yaşanan yüksek enerjiyi, doğa da yaşanan fırtınalı olayın habercisi olarak kullanmıştır (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 15).

Akşama doğru bir fırtına çıktı. Köyün üzerini siyah bulutlar kapladı. Rüzgarın çığına çevirdiği Don'un köpüklü dalgaları kıyıyı dövmeye başladı. Yağmursuz gökte şimşek çakıyor, ara sıra gök gürültüleri yeri sarsıyordu. Bulutların hemen altında bir çaylak dolanarak kanat çırpıyor, onu cırtlak sesleriyle kuzgunlar izliyordu... (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 15)

Durgun Don romanının metin iskeleti Don Nehri bölgesinde yaşayan Kazak genci Gregor ve komşusunun eşi Aksinya ile yaşadığı yasak aşk temel alınarak oluşturulmuştur. Bu çerçevede gelenek-görenekler, köy yaşamı, I. Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi'nin halk arasında yarattığı karmaşa ve fikir ayrılıkları eserde işlenen ana konulardır. Eser içerisinde eski gelenek ve göreneklere bağlı topluluklar ve oluşturulmak istenen yeni Sovyet insanı için kullanılan Kazak topluluklarının ruhsal ve fiziksel mücadelesi işlenmiştir. Yazar eserinde Kazakların devrim döneminde etkin rollerini belirtmek istemiştir.

Durgun Don kitabının ilk cildinde Şolohov okurlarına Don Kazaklarının günlük yaşantısının ayrıntılarından bahsetmektedir. Don Kazakları yıllar boyunca geleneklerine bağlı bir yaşam sürdürmekteydiler. Eserin ilk cildinde Şolohov, Çarlık dönemindeki bu günlük yaşantının gelenek ve görenekler etrafında nasıl şekillendiğini,

kahramanlar tarafından incelemiş ve canlı betimlemelerle sunulmuştur.

Birinci cildin başlarında Gregor ve Aksinya'nın yasak aşkının Kazak gelenek ve görenekleriyle çatışması işlenmiştir. Kitabın başında yazar gerçekçi Don tasviri ile usta yazarlığını gözler önüne sermiştir:

...Don seriliveriyordu gözler önüne; çelik mavisi rengiyle, rüzgarın altında kaynayan, çırpıntılı yüzüyle Don... Doğuya doğru, söğüt dallarından yapılmış çitlerle çevrili harman yerlerinden ötede Hetman yolu, daha ötede boz fundalıklar, kirli kahverengi, dayanıklı, at toynaklarıyla çiğnenmiş sinirotu tarlaları, yolun tam çatalına dikilmiş bir haç, sonra da bozkır; kayan dumanlı bir peçeye bürünmüş bozkır... (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 23).

Eserin diğer ciltlerinin de kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayan, birinci ciltte bahsi geçen Aksinya ve Gregor'un yasaklı aşkına karşı halkın tutumunu, Kazak gelenek ve göreneklerine aykırı olmasının aktarılması ve anlaşılması için sıklıkla tasvir edilmiştir:

Çayırların biçilmesi bittikten sonra Aksinya bambaşka bir kadın olup çıktı; sanki birisi onun yüzüne bir işaret vurmuş, damgalamış gibiydi. Öbür kadınlar Aksinya ile karşılaştığı zaman hasetle onu çekiştiriyor, arkasından başlarını sallıyordu (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 67).

Şolohov, Don bölgesinde mevcut olan sınıf farkını da eserinde tasvir etmiştir. Panteley ve Korşunovların arasındaki diyaloglar o dönemde Don bölgesinde yaşanan sınıf farkını ortaya çıkararak aslında devrimin gerekliliği mesajını halka vermektedir. Sosyalist gerçekçiliğin en önemli özelliği olan pozitif etki ile devrimin olumlu yanlarını gösterme meselesini de okuyucuya aktarmıştır. Birinci cildin ortalarından itibaren Gregor'un savaşa katılımıyla devrim ve devrimin gelişimi, kahramanın psikolojik iç dünyasının devrim ruhuna dönüşümü aktarılmıştır. Yasak aşkından dolayı ruhsal yaralanmalar

alan Gregor, ordudaki çalkantılı konular ve devrim tartışmalarıyla aldığı yaraları bir kenara bırakmış bununla birlikte devrimi içselleştirme ve sorgulamaları başlamıştır. Ordudaki tartışmaları ateşleyen ve devrim ruhunun kazanılmasını sağlayan çalışmanın örneğini birinci cildin IX. Bölümünde net olarak görmekteyiz:

..." Don Kazaklarının Kısa Tarihi", sonra ne diyeceklerini bekleyerek çevresindekilere baktı. Kotliyarov, "Oku!" dedi. Üç gece kitabın üzerine kapandılar, geçmişteki Kazakların özgür yaşamlarını okudular, Pugaçev'i, Stenka Razin'i, Kondrati Bulavin'i öğrendiler. Nihayet son devirlere gelip dayandılar. Eserin bilinmeyen yazarı, Kazakların sürdürdüğü sefil yaşantıya ateş püskürüyor; idarecilere, sisteme, Çarlık Hükümetine ve kendilerine hükümdarlarına uşak gibi kiralayan Kazaklara çatıyordu. Dinleyiciler heyecanla kendi aralarında tartışmaya başladı... (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 173).

Eserin ikinci cildi 1929 yılında yayımlanmıştır. Bu ciltte Don Kazaklarının I. Dünya Savaşı'ndaki durumu ve 1917 Kerenski Hükümeti'ndeki tutumları ele alınarak General Kornilov Olayı², Kerenski'nin devrilişi ve 1917 Devrimi okuyucuya aktarılmıştır (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 13). Bu ciltte, 1916 yılında başlayan olaylar silsilesi ele alınır. I. Dünya Savaşı'nda cephede askerlerin ideolojik tartışmalarına sıklıkla yer verilmiştir. Ayrıca 1917 Ekim Devrimi'nin fiziki olarak başlangıcı da yaşanan olaylarla yansıtılmıştır. Bu ideolojik tartışmalarla devrimin olumlu sonucuna ulaşma mesajı verilmek istenir;

¹ Şubat Devriminden sonra, Çar II. Nikolayın tahtı bırakmasıyla kurulan ve ülkeyi yöneten geçici hükümet. Hükümetin başında Aleksandr Kerenski olduğu için Krenski hükümeti olarak bilinmektedir.

² Kornilov, 1917 yılında Bolşevik karşıtı Gönüllü Ordusunun askeri komutanı olmuştur. Sayıca az sayıda olan birliği ile girdiği çatışmada, Sovyet Cumhuriyetinin başkenti Ekaterinodar kuşatması esnasında öldürülmüştür.

“Peki ama neden? Bana göre siyasal inanışların ne olursa olsun kendi memleketinin yenilgisini istemen, devlete hıyanettir. Her dürüst insanın gözünde bir onursuzluktur bu.” Merkulov söze karışarak, “Duma³’daki Sosyal Demokrat üyelerin kamuoyunu hükümete karşı nasıl kıskırttığını ve bu şekilde memleketin yenilgisinde nasıl rol oynadığını hatırlıyor musun?” dedi... (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 13).

İkinci ciltte açıkça sosyalist ideolojinin cephede bildirilerle yayılması ve askerlere devrim ruhunun nasıl işlendiği gösterilmiştir. Aynı zamanda cephedeki bu duruma Kazakların tepkileri ve duygu durumları da tasvir edilmiştir. Hakları çiğnenen ve ezilen Kazakların, savaşla birlikte psikolojik olarak daha dibe çöküşleri ve çaresizliklerini söyledikleri türkülerde Pugoçov’u anarak yansıttıklarını görürüz (Asma & Çetir, 2011, s. 83). Akabinde yaşanan Kerenski’nin hükümetin başına atanması ile hükümet Kerenski ya da Kornilov taraftarları olarak ikiye ayrılmışlardır. Bu durumun Kazaklara da etkisi olmuştur. Cephe’de Bolşevik olan ya da Beyaz Hükümetin yanında olan Kazaklar birbirine düşman olmuştur. Eserde yaşadıkları içsel ve mantıksal dönüşüm Subayların Kornilov’a karşı ayaklanması ama doğru hareket edip etmediklerini bilmemeleri ile okuyucuya yansıtılmıştır. Bir yandan Kerenski’nin bildirileri diğer yandan Kornilov’un karşıt tavrı kardeşin kardeşe düşmesine sebep olmuştur (Asma & Çetir, 2011, s. 84). İç savaşın da kendini göstermesiyle eserde Gregor’un saf değiştirmesi gündeme gelir. Kızılların safına geçmesi ailesinde büyük fikir ayrılıklarına ve tartışmalara yol açar. Kendisinin de emin olmadığı bu değişiklik Kaledin’in ölümüyle tam olarak belirsizliğe sürüklemiştir. Bu belirsizlik eserin sosyalist gerçekçilik bağlamında tam olarak ulaşmak istediği sonucu bize gösterir. Gregor’un yaşadığı kafa karışıklığının temeli kendini bildiğinden beri Kazak ruhu taşıması fakat savaş sürecinde devrim

³ 1906-1907 yılları arasında Rus Parlamentosu, etkin yasama meclisi.

ruhunun yayılma ve işlenme stratejisi karşısında olumlu etkilenmesine ama aslında mantık zemininde hala bir şeyleri oturtamamasına yol açmıştır. Sosyalist gerçekçiliğin de eser üzerinde amaçladığı, devrimin Sosyalist ideolojinin kişilerde yarattığı olumlu etki ile yayılma alanını genişletmektir.

Durgun Don'un üçüncü cildi 1933 yılında ve son olarak dördüncü cildi 7 yıl aranın ardından 1940 yılında yayımlanmıştır. Eserin son iki cildi Don Kazaklarının ayaklanması, General Krasnov'un Don bölgesinde bağımsız bir cumhuriyet kurması, General Denikin komutasındaki ordunun Don bölgesini işgali ve uzun mücadelelerin ardından Sovyet düzeninin bölgede kesin olarak hakimiyet kurması konu alınmaktadır (Şolohov, *Durgun Don*, 2021, s. 13). Üçüncü cilt 1918 yılı olayları ile başlamaktadır. Devrimin ardından Don bölgesi ve Don Kazaklarının iç dünyası ve ruh sağlığının etkileri temelde işlenmiştir. Eserin bu cildinde Don bölgesinde kızılların etkinliği azalırken anti-Bolşevik Almanların baskınlığı ve bölgedeki halka etkileri aktarılmaktadır (Asma & Çetir, 2011, s. 84). Bu dönemde Gönüllü Ordu ve Don Hükümeti arası Almanlar yüzünden açılmıştır.

Halk, yaşanan çatışmalar ve huzursuzluktan kaynaklı artık hükümete kimin geçtiğini önemsememektedir, sadece savaşın bitmesini ister (Asma & Çetir, 2011, s. 85). Eserde yer alan kahramanlardan Mişa Koşevoy ve İvan Alekseyeviç Beyazlar tarafında oldukları ve Gregor'un Bolşeviklere sempati beslediğini bildikleri için onun gibilere kin ve nefret beslerler. Nefret ve kin gibi duygu durumları Kazaklar arasında da iç çatışmaya yol açar. İsyan eden Kazakların mühimmatı kısa bir süre sonra azalır ve sıkıntı çekmeye başlarlar. Bu sıkıntı, ortamda bir yardımlaşma havası oluşmasına yol açar. Kardeşlik ve eşitlik mesajları veren Kızılların, sonrasında değişimi ile başlayan, hırsızlık ve taciz olaylarına karşın birlik olan gizli örgütler oluşur (Asma & Çetir, 2011, s. 85). Eserin başkahramanı Gregor üçüncü ciltte hala Kazak ruhunu taşıyan bir

asker olarak tasvir edilmiştir. Bu duruma örnek devrimi eleştiren söylemlerde bulunduğunu eser içerisinde görmekteyiz:

“1917’de de aynı şeyi söylüyorlardı, şimdi daha iyi bir şey bulmaları gerekir!” diye onun lafını kesti Gregor. “Bize toprak mı veriyorlar? Özgürlük mü? Herkesi eşit mi kılıyorlar? Elimizdeki toprak bize yeter de artar bile. Özgürlüğün bundan fazlası ise gerekmez bize, yoksa sokaklarda birbirimizi bıçaklamaya kalkarız. Eskiden atamanımızı kendimiz seçerdik, şimdi ise tepeden getiriyorlar. Bu hükümet Kazaklara felaketten başka bir şey getirmeyecektir. Köylü hükümeti bu, bizimse böyle bir hükümete ihtiyacımız yok. Generallere de ihtiyacımız yok bizim. Komünistler de bir, generaller de bunların hepsi de bizim boyunlarımıza geçirilmiş birer boyunduruktan ibaret.” (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 156).

Bu ifadeleri kullanan Gregor, aslında iç dünyasında tamamen Kazak karakterini ve milliyetçiliğini barındıran ve devrimin Kazaklar için olumsuz yanlarını da görebilen bir genç asker olduğunu göstermektedir. Fakat ilerleyen süreç içerisinde yapılan devrim propagandası ile sosyalist ideolojiye ve devrim hareketine sempati duyan bir asker haline gelecektir. Bu süreçte savaşta olan Stepan Astakof eşi Aksinya’nın yanına gelmesini ister. Aksinya’nın ise sadece aklında savaşta ruhsal değişim ve dönüşüm yaşayan Gregor vardır. Gregor’un bu ruhsal dönüşümünü, Kazakların Kızıl ordu saldırısından kaçarken, birçok köylüsünü engellemesinden ve babasına dahi aynı sertlikte davranmasından görmekteyiz:

Gregor atları en güçlü olan Kazaklardan bir yarım bölük oluşturup ormanı geçerek yola vardı. Yirmi dakika kadar atını dörtnala sürdükten sonra Goli İlmen Gölüne yaklaştı. Soluna düşen tarafta paniğe kapılmış Tatarskililer çayırdaki kargaşa içinde koşuyordu. Cepheye savaşmış olanlarla diğerleri ve daha yaşlı

Kazaklar, ırmağın kıyısındaki sazları kendilerine siper ederek hiç telaşa kapılmadan gölden uzaklaşmaya bakıyor, ama birçoğu da bir an önce ormana ulaşma isteğinin etkisi altında, ara sıra açılan makineli tüfek ateşlerine bile aldırmayarak burunlarının doğrusuna koşuyorlardı. Öfkeden gözleri dönen Gregor, "Hadi peşlerinden! Vurun kırbacı sırtlarına!" diye bağırdı. Kendi köylülerinin üzerine atını ilk süren de o oldu (Şolohov, Durgun Don, 2021, s. 23).

Şolohov, burada tam olarak sosyalist gerçekçilikle elde edilmek istenen devrimci ruh karakterini Gregor'a işlemiştir. Eserin sonunda Şolohov, Bolşevik saflarına ihanet eden karakterini acı şekilde cezalandıran betimlemelere yer vermiştir. Bu da halka Sovyet ideolojisi ile yönetilen hükümetin yanında yer almadıkları sürece onları nasıl bir sonun beklediğine dair mesajlar vermektedir.

SONUÇ

Sosyalist gerçekçilik, politikanın sanat ve edebiyatı bir propaganda aracı olarak nasıl kullanacağı ve nasıl bir yol seyredeceğinin en doğru örneklerinden birisidir. Tarihsel süreç içerisinde Rusya'da ortaya çıkan bu akım Sovyet ideolojisinin edebiyata yansıtılmış halidir. Edebiyatın bir devlet organı haline gelmesi ile sosyalist gerçekçilik Sovyet hükümeti tarafından kurumsallaştırılmıştır. Bu şekilde sosyalist gerçekçilik devletin ana akım düşünce biçimini oluşturmuştur. Çok sayıda eserde sosyalist gerçekçiliğin izlerine rastlamaktayız. Şolohov, Sovyet döneminin çalkantılı sosyo-politik hayatını, toplumun farklı sınıflarından ve etnik kökeninden insanlara yer vererek eserlerine yansıtmıştır. *Durgun Don* adlı eseri de bu akımın en önemli ve başlıca temsillerinden birisidir. Çalışmada ise söz konu eser üzerinden sosyalist gerçekçiliğin bir incelemesi yapılmış, dönemin siyasi ve toplumsal yapısı, tarihsel bir perspektifle aktarılmıştır. Eser 4 ciltten oluşmaktadır. Her ciltte

dönemin farklı konuları ele alınmıştır. Birinci cildin konusunu, Don Kazaklarının günlük yaşamı, gelenek-görenekleri ve savaş başlamadan önce ve başladığında izledikleri tutum oluşturmaktadır. İkinci ciltte ise sosyalist ideolojinin halk ve Kazaklar arasında yayılması ve etkileri, cephedeki durum konu olmuştur. Üçüncü ve son olan dördüncü ciltte Don Kazaklarının ayaklanması, General Krasnov'un Don bölgesinde bağımsız bir cumhuriyet kurması, General Denikin komutasındaki ordunun Don bölgesini işgali ve uzun mücadelelerin ardından Sovyet düzeninin bölgede kesin olarak hakimiyet kurmasından bahsedilmektedir. Bu dört cildin temel alınan olayı Don Kazaklarından genç Gregor Melehov ve yasak aşkı Aksinya'nın içsel ruh durumunun eserin son cildine doğru yara almış bir aşkıktan nasıl devrimci bir ruha dönüştüğü ve bu dönüşüm esnasında yaşanan politik, askeri ve toplumsal olayların işlenmesi oluşturmıştır. Eserde Şolohov'un, kaleme aldığı dönemde yaşadığı şahsi olayları ve kendi ruhsal çıkışlarını da yansıttığını görebiliriz. Nitekim ciltleri yazarken yayın sürelerine uzun yıllar ara vermesi ve başka eserleri de kaleme alması, hem dönemin politik olaylarından yaşadığı etkileri hem de düşünce dünyasında yaşadığı değişiklikleri okuyucuya hissettirmiştir. Eseri her ne kadar sosyalist gerçekçi bir zemine oturarak yazmış olsa da sosyalist ideolojinin sadece olumlu yanlarını değil, kahramanlar üzerindeki olumsuz etkilerine ve ifadelerine de yer vererek tarafsız bir bakış açısı izlemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Eserde konu edilen sosyalist ideoloji propagandası ve karşıt görüşlerin anti-propaganda faaliyetleri ile sonucunda ulaşılan pozitif devrim ruhu sosyalist gerçekçilik akımının amacı yansıtılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akan, M. (2017). Sosyalist Gerçekçilik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *İtil Suwı Aka Turur*. içinde İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Asma , B., & Çetir, S. (2011). Şolohov'un "Ve Durgun Akardı Don" Adlı Eserinde Kadın, Ahlak, Din ve Savaş Teması. *Tarih Okulu*, 73-90.

- Bensussan, G., & Labica, G. (2012). *Marksizm Sözlüğü*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Çelik, R. (2018, Kasım 30). Rusya'da Ekim Devrimi İle Birlikte Değişen Edebiyat Anlayışına Genel Bir Bakış. *The Journal of Academic Social Science Studies*, s. 216-222.
- Elmacioğlu, E. (2014). Mihail Şolohov'un "Uyandırılmış Toprak" Adlı Romanı ve Devrim Sonrası Rusya. *Rusya'da Eylemin Sanatla Buluşması: Edebiyatta ve Sinemada Devrim*. içinde Ankara: Çeviribilim Yayınları.
- Laursen, E. (2013). *Toxic Voices: The Villain from Early Soviet Literature to Socialist Realism*. United States of America: Northwestern University Press.
- Riasonovsky, N., & Steinberg, M. (2016). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Simmons, E. (1965). *Introduction To Russian Realism (Pushkin, Gogol, Dostoevsky, Tolstoy, Chekhov, Sholokhov)*. America: Indiana University Press .
- Siyavsky, A., Tertz, A., & Milosz, C. (1960). *On Socialist Realism*. New York: Pantheon Books.
- Şolohov, M. (1976). *Sanatta Sosyalist Gerçekçilik*. İstanbul: Yeni Dünya Yayınları.
- Şolohov, M. (2021). *Durgun Don* (Cilt 1). (M. Ergin, & G. Yener, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Şolohov, M. (2021). *Durgun Don* (Cilt 2. Cilt). (M. Ergin, & G. Yener, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Şolohov, M. (2021). *Durgun Don* (Cilt 3). (M. Ergin, & G. Yener, Çev.) İstanbul: Yordam Edebiyat.
- Şolohov, M. (2021). *Durgun Don* (Cilt 4). (M. Ergin, & G. Yener, Çev.) İstanbul: Yordam Edebiyat.
- Tagızade, L. (2006, Aralık Cilt 3, sayı 4). Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 7-24.
- Uygur, E. (2005). Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23-30.
- Volkov, S. (2010). *Büyülü Koro, Lev Tolstoy'dan Aleksandr Soljenitsin'e XX. Yüzyıl Rus Kültür Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖD TENGRİ YAŞAR

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı lisansüstü öğrencileri tarafından kaleme alınan makalelerden oluşan bu kolektif eser, bir yandan genç tarihçi adaylarına akademinin bir parçası olabilmeyi yolunu açarken bir yandan da özgün içeriğiyle tarih yazınına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bugün tarihçilik alanında yetişmiş önemli isimlerin de bir zamanlar aynı sıralarda oturan genç ve heyecanlı öğrenciler olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, genç arkadaşlarımızın ilk adımlarından oluşan böyle bir çalışmayı ortaya koymak çok daha anlamlı ve değerli bir hâle gelmektedir.

Türk dünyasının tarihî gelişimi, dili, edebiyatı, sanatı, kültürü, siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili araştırmalar yapmakta olan Enstitümüz, çalışmalarını sadece kendi akademik kadrosuyla değil, mevcut yüksek lisans ve doktora öğrencilerini de bilimsel yayın süreçlerine dâhil ederek yürütmektedir. Bu kapsamda ortaya konan “Öd Tengri Yaşar” isimli bu kitap, kurulduğu 1992 yılından bu yana bilim dünyasına durmaksızın katkı sağlayan Enstitümüzün 30. yılına armağan olarak yayımlanmıştır.

